

МІНІСТЕРСТВО АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ПРОДОВОЛЬСТВА УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВЕТЕРИНАРНОЇ
МЕДИЦИНИ ТА БІОТЕХНОЛОГІЙ
імені С.З. ГЖИЦЬКОГО

На правах рукопису

ФІЛЯК МАКСИМ СЕРГІЙОВИЧ

УДК:332.135

СИСТЕМА ПОКАЗНИКІВ У МЕХАНІЗМІ РЕГУЛЮВАННЯ
СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЇ

Спеціальність 08.00.03 – економіка та управління
національним господарством

Дисертація
на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Науковий керівник
Доктор економічних наук,
Професор Музика П.М.

Львів - 2016

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ	11
1.1. Підходи до визначення та інтеграції показників у плани сталого розвитку територій.....	11
1.2. Аналіз українських систем оцінки та підходів до стратегій сталого розвитку.....	15
1.3. Інноваційні фактори сталого розвитку.....	32
Висновки до розділу 1	41
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ ДО ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ	41
2.1. Аналіз підходів до формування систем показників сталого розвитку територій	41
2.2. Аналіз системи формування стратегії та оцінки сталого розвитку на національному та територіальному рівнях	67
2.3. Особливості реалізації принципів сталого розвитку територій в умовах децентралізації.....	80
Висновки до розділу 2	124
РОЗДІЛ 3. ПОКАЗНИКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ У ПІДВИЩЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЇ	133
3.1. Система показників сталого розвитку.....	133
3.2. Апробація системи показників та способи їх інтеграції до стратегії	163
3.3. Впровадження показників сталого розвитку у сільських територіях	193
Висновки до розділу 3	212
ВИСНОВКИ.....	218
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	221

ВСТУП

Актуальність теми. Перехід національної економіки на принципи сталого розвитку пов'язаний з динамічними змінами в соціальній і виробничій сферами, що супроводжується поліпшенням стану природного навколишнього середовища. Для реального планування і моніторингу такого розвитку, формування механізмів досягнення поставлених цілей, виняткове значення має наявність адекватної системи показників сталого розвитку.

В умовах децентралізації значно зростає актуальність розробки системи показників сталого розвитку на територіальному рівні – локальному, місцевому, регіональному та національному. Треба враховувати специфіку структури природно-антропогенних систем, рівень розвитку продуктивних сил і характер виробничо-екологічної взаємодії в межах конкретної території. Регіонально система показників сталого регіонального розвитку має ґрунтуватись на специфіці соціально-економічного розвитку конкретної території, враховувати концепції пріоритетного розвитку галузей національної економічної системи.

Проблеми показників сталого розвитку розглядалась на Міжнародній комісії з навколишнього середовища та розвитку (Доповідь Брунтланд), Конференції ООН з проблем довкілля і соціально- економічного розвитку. Саме в рамках ООН сформована система показників сталого розвитку, яка є фундаментальною базою для формування національної і регіональної системи показників сталого розвитку. Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) визначає стратегію сталого розвитку як «узгоджений набір демократичних процесів аналізу, дискусії, нарощування потенціалу, планування та інвестицій, які постійно удосконалюються, поєднуючи в собі економічні, екологічні та соціальні цілі суспільства, та передбачають досягнення компромісу там, де поєднання неможливе».

Процеси формування показників сталого розвитку досліджують вітчизняні та зарубіжні провідні учені. Серед дослідників сталого розвитку, зокрема, сучасних систем планування в Україні, назовемо С. Аксьонову,

О. Алимова, В. Геєця, М. Талавирю, О. Ковалюка, Н. Микулу, М. Долішнього, В. Борщевського, В. Приймака, О. Маслака та ін. Як упорядники та розробники систем показників сталого розвитку значний науковий внесок зробили А. Даниленко, М. Крупка, П. Музика, В. Бабаєв, В. Плиса, В. Кузьменко, Л. Гринів, А. Ліпенцев, Ж. Поплавська, М. Малік, С. Лобозинська, А. Стельмашук, І. Мойсеєнко, В. Трегобчук, та ін.

Водночас варто зазначити, що для України питання про стратегію сталого розвитку, у тім числі планування та звітність зі сталого розвитку є новими на рівні підприємств і, особливо, на рівні органів самоврядування території. Результатів впровадження систем сталого розвитку в багатьох регіонах України явно недостатньо. Не визначено показників сталого розвитку в обласних стратегіях на найближчі роки, у концепції інвестиційної політики та в інших важливих документах. Рекомендації щодо звітності зі сталого розвитку також не враховують у плануванні і звітуванні за районними й обласними програмами розвитку. Крім того, недостатньо проведено досліджень мотиваційних чинників, які визначають запровадження інноваційних технологій, що сприяють переходу до сталого розвитку, на місцевому рівні (індивідуальне домогосподарство, мале сільськогосподарське підприємство).

Поза увагою дослідників залишилися питання адміністративного регулювання впровадження інновацій у сфері сталого розвитку, що створюють перешкоди для реалізації політики в галузі сталого розвитку та запровадження зазначеної системи показників. Все це в сукупності обумовило вибір теми дисертаційної роботи, визначення її мети, завдання та структури.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота є результатом наукових досліджень, які виконано згідно з планом науково-дослідних робіт Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій «Основні напрями інноваційного розвитку виробництва та переробки тваринницької продукції в Західному регіоні України» (державний реєстраційний номер 0108U00131). Робота виконана відповідно до Стратегії розвитку Львівської області на 2014 - 2020 р. з

прогнозом до 2025 р. і Меморандумом про співпрацю між Львівською обласною радою, Львівською обласною державною адміністрацією та Федерацією канадських муніципалітетів від 22 квітня 2013 року, відповідно до Постанови Кабінету міністрів України від 16 листопада 2011 р. № 1186 «Про затвердження Порядку розроблення, проведення моніторингу та оцінки реалізації регіональних стратегій розвитку». Автор виконав аналіз існуючих стратегій розвитку і запропонував інтегровані показники сталого розвитку.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає в обґрунтуванні теоретико-методичних підходів і розробці практичних рекомендацій щодо формування системи показників сталого розвитку території.

Досягнення мети дослідження зумовило вирішення таких основних завдань:

- проаналізувати й узагальнити сучасні тлумачення концепції сталого розвитку;
- узагальнити та систематизувати теоретичні положення, які розкривають сутність поняття «показники сталого розвитку»;
- виконати аналіз базових принципів формування механізмів регулювання сталого розвитку;
- проаналізувати основні чинники, що визначають успішність впровадження елементів сталого розвитку у планах розвитку територій місцевого та обласного рівня;
- обґрунтувати принципи формування системи показників соціально-економічного розвитку території на підставі діючих моделей економічного розвитку держави з перехідною економікою в умовах глибинних ринкових трансформацій;
- розробити та обґрунтувати систему показників сталого розвитку території, придатну для інтеграції у стратегію соціально-економічного розвитку конкретного регіону, області;

- запропонувати модель супроводу впровадження елементів фінансування сталого розвитку в рамках планів розвитку територій різного рівня – від місцевого до обласного.

Об'єктом дослідження є процеси формування місцевих і регіональних планів сталого економічного розвитку, у тім числі державні економічні стратегії та плани обласного рівня.

Предмет дослідження – теоретико-прикладні засади сталого розвитку територій.

Методи досліджень. В основу методів досліджень покладено системний підхід до вивчення економічних процесів, загальнонаукові положення та принципи сучасної економічної теорії.

У процесі виконання дисертаційної роботи використано такі методи:

- метод логічного аналізу – для узагальнення теоретичних засад концепції сталого розвитку та формування показників соціально-економічного розвитку;
- економіко-статистичні методи для обробки статистичних даних про рівень розвитку національної економіки та окремих її регіонів;
- структурно-функціональний метод – для формування бази даних системи показників сталого розвитку території;
- моделювання – для розробки векторної моделі супроводу впровадження елементів сталого розвитку в рамках планів розвитку різномірних територій різного рівня - від місцевого до обласного масштабів;
- графічні методи – для подання наочного зображення результатів оцінки розвитку регіонів;
- метод анкетування – для ранжування вимірників у складі показників сталого розвитку.

Методичні основи та інформаційна база досліджень. Методичною основою досліджень стала методологія наукових досліджень в економічних процесах, фундаментальні положення економічної теорії, положення теорії та наявні системи показників сталого розвитку, які використовують у міжнародній

практиці; наукові розробки, законодавчі й інші нормативні акти України стосовно розробки планів регіонального економічного розвитку та системи показників сталого розвитку. *Інформаційною основою* досліджень стали: вітчизняна законодавча база, у тім числі підзаконні нормативно-правові акти та рішення органів місцевого самоврядування різних рівнів, офіційні матеріали Державної служби статистики України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, Міністерства регіонального розвитку України, документи міжнародних організацій (система індикаторів Організації економічного співробітництва та розвитку, система індикаторів Комісії ООН зі сталого розвитку, система еколого-економічного обліку); концепції, плани та стратегії економічного розвитку різних рівнів у межах області; праці вітчизняних та зарубіжних економістів за темою дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів:

Наукова новизна результатів дисертаційної роботи полягає у вирішенні важливого науково-практичного завдання – формування системи показників сталого розвитку території.

Найвагоміші результати дослідження, які характеризують наукову новизну, такі:

удосконалено:

– методичні підходи до аналізу процесів переходу економіки на принципи сталого розвитку, які на відміну від існуючих дають змогу системніше досліджувати сталий розвиток територій з врахуванням сучасних тенденцій соціально-економічного розвитку;

– інструментарій використання багатофакторних індексів типу «діамант», при розробці моделі розробки системи показників сталого розвитку, що допомагає формувати адекватну стратегію соціально-економічного розвитку території;

– наукові підходи до аналізу ефективності стратегічних партнерств між регіонами країн через призму сталого розвитку, що дає підстави розробити індикативну систему порівняння рівня сталого розвитку регіонів двох країн;

– теоретичні засади формування механізмів регулювання сталого розвитку окремих територій, що поліпшує методи супроводу в розвитку потенціалу ініціативних груп (активу) території для вдосконалення управління сталим розвитком;

набули подальшого розвитку:

– науково-методичні засади дослідження взаємозв'язку факторів сталого розвитку різнорідних територій, що дає змогу визначити спонукальні та обмежувальні чинники в процесах деурбанізації, і наукове обґрунтування напрямів деурбанізації щодо нових типів поселень у сільській місцевості з позиції стратегій сталого розвитку;

– підходи до формування механізмів управління формуванням і реалізацією політики сталого розвитку, що передбачає формування стратегії сталого розвитку на засадах забезпечення соціальних благ для населення конкретної території;

– концептуальні засади формування системи фінансування та супроводу сталого розвитку території на підставі системного підходу до розвитку територій, що дозволяє активно інтегрувати системи соціальної та економічної підтримки територіального розвитку, залучаючи на територію промисловість, сектор послуг, робочі місця, забезпечуючи самоокупність.

Теоретичне і практичне значення роботи. Теоретичне значення дослідження полягає в удосконаленні методів формування системи показників сталого розвитку окремої території, яка може стати основою формування стратегії розвитку території на рівні громади чи області. Результати роботи науково обґрунтовують підходи до дослідження сталості розвитку територій на прикладі місцевих сільських громад у регіонах України

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання механізмів взаємного узгодження пріоритетів сталого розвитку

для різних рівнів господарювання, а також використання запропонованих в роботі мотиваційних чинників, що визначають запровадження інноваційних технологій, які сприяють переходу до сталого розвитку на місцевому рівні. Для розвитку територіальних громад важливим є запропонований метод дослідження ініціативних груп, задіяних у реалізації малих проектів у своїх громадах.

Отримані результати можуть бути використані в дослідженнях регіонального економічного розвитку України, а також для регіональних органів влади та органів місцевого самоврядування, які прагнуть вибудовувати свою економічну стратегію відповідно до засад сталого розвитку.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є завершеною науковою роботою автора, в якій відображено авторське тлумачення ідей, концепцій і підходів. Наведені у дисертації результати наукових досліджень є особистими розробками і повністю належать автору.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження доповідали та обговорювали на міжнародних науково-практичних конференціях: «Актуальні проблеми і перспективи розвитку економіки України: матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції» (м. Ужгород, 2014 р.), «Ефективні механізми та стратегії управління економікою: від рівня підприємств до рівня країн: матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції» (м. Черкаси, 2014 р.), «Фінансові аспекти розвитку економіки: теорія, методологія, практика» (м. Львів, 2014 р.), «Соціально-економічні проблеми сучасності та концепція сталого розвитку в Україні та світі» (м. Дніпропетровськ, 2014 р.), «Сучасний стан розвитку економічних та інноваційно-інвестиційних процесів в країнах СНД» (м. Одеса, 2014 р.), «Управление социально-экономическим развитием страны и регионов» (м. Сімферополь, 2014 р.), «Економічні та соціальні інновації як фактор розвитку економіки» (м. Київ, 2014 р.); круглих столах: «Теоретичні та практичні основи розвитку аграрного сектора західного регіону» (м. Львів, 2013 р.), «Пріоритети інноваційного розвитку регіонального

АПК в контексті європейської інтеграції» (м. Львів, 2014 р.), «Управління економічними процесами у світовій і національній економіці» (м. Київ, 2015 р.)

Публікації. За результатами досліджень опубліковано 1 монографію, 19 одноосібних наукових праць та 4 спільні наукові праці, у тім числі 6 – у фахових виданнях.

Обсяг і структура дисертаційної роботи. Дисертаційна робота викладена на 237 сторінках основного тексту; складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (158 найменувань), містить 16 рисунків і 55 таблиць.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

1.1. Підходи до визначення та інтеграції показників у плани сталого розвитку територій

Як і в будь-якій новій науковій течії, у багатьох вимірах сталого розвитку немає однозначності. Тому доцільно проаналізувати питання, що здаються важливими з позиції визначення показників та їхньої інтеграції у плани сталого розвитку територій. У цьому розділі розглянуто парадокси економічних процесів сталого розвитку в зв'язку з технологічними укладами, неоднозначність термінів та шкіл, а також внесок за кожним з напрямків у формування збалансованої системи показників.

Одним із принципів сталого розвитку є використання невідновлюваних ресурсів так, щоб мінімізувати їхню втрату. У цьому розумінні сталий розвиток передбачає повторне використання та переробку таких ресурсів, проте впирається у низку парадоксів: для виготовлення, наприклад, паперу повторного використання треба витратити в чотири рази більше енергії, ніж для виробництва звичайного паперу. Схожа ситуація з енерговитратами та економічністю простежується й у сфері альтернативної (відновлювальної) енергетики. Це означає, що силами та методами чинного технологічного укладу більшість завдань сталого розвитку вирішити неможливо, так само як програмне забезпечення та апаратна база персональних комп'ютерів 1989 р. випуску не дасть змоги запровадити технологію "сенсорного екрана", що стала можливою лише у 2010 р. з появою комплексу нових підходів і технологій. У цьому контексті цікавим є питання зв'язку сталого розвитку з технологічними укладами та стратегіями держав, що буде глибше досліджено у наступних публікаціях. Реальність нашого теперішнього життя свідчить про те, що людина на своєму шляху безповоротно трансформує середовище, залишаючи нащадкам уже змінений його варіант, тому сталий розвиток у нашому

теперішньому розумінні становитиме скоріше низку розумних компромісів. Можна сподіватися, що в наступному технологічному укладі до компромісних рішень вдаватися не доведеться, оскільки нові технології змінять підхід до самого поняття “розвиток”.

У сфері розвитку сільських територій є неоднозначності у визначенні термінів. Наприклад, у польській моделі розвиток називають “zrównoważony”, у російській оперують терміном “устойчивый”, в англійській (північноєвропейській) моделі його називають “sustainable”; в українській науковій думці використано саме англійський термін, і розвиток перекладено як “сталий”.

Щодо різниці сприйняття термінів зазначимо, що в Україні терміни “збалансований розвиток” та “сталий розвиток” часто трактують як синоніми. У польській науковій думці термін zrównoważony переважно застосовують до розвитку села. Водночас сталий розвиток як наукова течія охоплює не лише сектор агропромислового комплексу (АПК), а й промисловий сектор, сферу послуг, а також соціально-культурну, освітню сфери та ін. Тому, можливо, доцільно дотримуватися думки про те, що сталий розвиток у застосуванні до агропромислового комплексу може оперувати назвою “збалансований” як основною, і мати низку показників, які можна включати у ширше коло показників сталого розвитку території в контексті розвитку економіки національного господарства.

У зв’язку із наведеною вище класифікацією підходів до сталого розвитку цікаво коротко описати російський, польський та північноєвропейський підходи до того, що ми називаємо сталим розвитком. Ми виділяємо польську, російську та англійську модель сталого розвитку саме тому, що ці три течії суттєво впливають на формування вітчизняної наукової думки в розумінні цього розвитку. Це визначено, зокрема, географічним розташуванням та сусідством України з іншими культурними просторами. Західний регіон України орієнтується на польську модель розвитку, де переважають матеріальні цінності типу дім–автомобіль–депозит; у цьому разі вимір “суспільство” недорозвинутий, недостатню увагу приділяють розвиткові людського капіталу,

адже вважають що цей капітал підпорядкований досягненню матеріальних пріоритетів. Східна частина України орієнтується на російську модель розвитку, яка є диференційованою за регіонами. Для цієї моделі важливі такі риси, як виокремлення самостійного центру сили в інтеграційних об'єднаннях; пріоритет “доцільної раціональності” у розвитку господарства на сільських територіях; переорієнтація на концепцію місцевого добробуту з акцентом на людину з новою системою цінностей; підпорядкування ієрархічним пріоритетам та усунення дисбалансів у їхньому досягненні. Тож для східних регіонів основним аспектом сталого розвитку є соціальний з акцентом на єдність, стабільність та гуманістичні цінності.

Англійську (або її різновид – північноєвропейську) модель розглядаємо тому, що це потужна теоретична школа, яка впливає на формування нашої моделі сталого розвитку через наукові кола, тоді як польська та російська моделі впливають на ментальність населення. В англійській моделі сталий розвиток сприймається через призму любові до батьківщини, а також плавної побудови суспільства добробуту. В ідеальній концепції це означає плавні поступові нагромадження та фундаментальні вкладення у господарство, менше раптових ривків у стратегіях розвитку. Однак ця модель, попри її привабливість, має виявлені практикою недоліки, серед яких: надмірна бюрократизація економіки та науково-технічного розвитку, перевантаження соціальної сфери асоціальними непродуктивними елементами, а також кінцевість шляхів розвитку (граничне обмеження інтелекту пересічного члена суспільства), визначена природними умовами. Приклад для ілюстрації останнього твердження – Норвегія, де сталий розвиток ставить у пріоритет природний баланс, однак у суспільному житті освіта і кар'єра визначені та заплановані державою і містять вбудовані обмеження, зумовлені “необхідною доцільністю” тих чи тих дій для пересічних членів суспільства.

В Україні у галузі сталого розвитку є теоретичні розробки концептуального характеру, проте часто не враховують зв'язок із практикою. Також глибоко не досліджували суб'єктивність сприйняття сталого розвитку на

різних рівнях управління. Саме тому різні дослідники та практики сталого розвитку під цим терміном розуміють різні речі. Якщо виходити з найбільш прийнятної моделі, що описує сталий розвиток як процес на перетині сфер “суспільство”, “природа” та “економіка”, то ми можемо спостерігати такі відхилення в розумінні сталого розвитку, як “ухил в екологію”, “ухил в економіку” та “ухил в показники господарювання”.

“Ухил в екологію” акцентує на пріоритеті виміру “природа” перед усіма іншими та спонукає отямитися й не нищити природу, доки не стало занадто пізно та не відбулося зміщення балансу екосистеми за критичну межу. Представники цього напрямку не ставлять перед собою мети об’єктивно оцінити стан розвитку нашої держави порівняно зі “сталим розвитком” і описати його планом або системою показників. Однак розробки цього напрямку цікаві тим, що досліджують взаємозалежності природно-економічних зв’язків.

“Ухил в економіку” передбачає економічний пріоритет у сталому розвитку. Його представники оперують терміном “сталий соціально-економічний розвиток”, приділяючи вимірові “природа” стільки уваги, скільки потрібно лише з огляду на технологічну необхідність. Часто в цьому напрямі апелюють до необхідності розвивати саме економіку України через її перехідний характер та затяжну кризу, що почалася з розпадом СРСР. Такий підхід ближчий для країн “третього світу”, які поставлені світовою економікою у позицію виживання, на відміну від розвинутих країн, що занепокоєні питаннями зміни технологічного укладу та досягнення сталого розвитку. Однак розробки цього напрямку цікаві, адже визначають ключові показники успішності в економічній сфері, які є пріоритетними і якими не можна жертвувати навіть перед загрозою певного природного дисбалансу.

Нарешті, “ухил у показники господарювання” окреслює напрям, який створив каркас показників ефективності розвитку території, але не збалансував їх та не надав характеристик орієнтованості на результат. Напрямок, головне, популярний у колах, близьких до органів виконавчої влади різних рівнів. Показники визначені, проте не повністю описані, що інколи породжує сумніви

в необхідності та доречності їхнього використання. У цьому напрямі ставлять кількісний вимірник у пріоритет для замірів ефективності, часто не замислюючись на тим, чи інтегрованою є вся система показників. Однак цей напрям цікавий тим, що створив функціональну систему показників, частково придатних для оцінки сталого розвитку, у вигляді каркаса, який можна надалі поліпшувати. Водночас представники напряму більше, ніж інші, здатні оцінити кількісні вимірники сфери “суспільство”, не приділяючи достатньої уваги дослідженню сутності соціального капіталу та методів його нарощення. Кожне з відгалужень, отже, дещо заглиблюється у відповідну профільну сферу сталого розвитку, хоча треба констатувати, що сфера “суспільство” у вітчизняному сталому розвитку досліджена недостатньо.

1.2. Аналіз українських систем оцінки та підходів до стратегій сталого розвитку

Сталий розвиток в Україні є порівняно молодим напрямом, адже перші дослідження з’явилися 1997 р. Розробка індикативних систем (зокрема показників) активно почалася із запровадженням планування стратегій розвитку регіонів нового (цілеорієнтованого) зразка – приблизно з 2002 р. За цей час дослідники опрацювали багато теоретичних джерел та емпіричних даних. Ці дані потребують систематизації для визначення найбільш прийнятних показників та логіко-функціональних напрямів у плануванні стратегій сталого розвитку.

У світлі окреслених вище передумов та цілей важливо розглянути останні дослідження зі сталого розвитку в Україні. Ідеться, насамперед, про дослідників на чолі з О. М. Алимовим та аналіз широкого кола питань інституціонального та ресурсного забезпечення економічного розвитку України [1]. Вони зазначають про актуальність забезпечення стабільного і збалансованого економічного розвитку. В основі лежить узгодженість цілей, масштабів і технологій розвитку. Наголошено, що в ході розвитку економіки

потрібно враховувати контекст забезпечення соціальної сфери та обов'язково – можливості відновлення природного середовища. Саме у цій збалансованості автори вбачають основну умову та сенс економічного зростання. На думку вчених, ключова стратегія держави у плануванні економічного розвитку повинна враховувати вимоги ресурсної та екобезпеки господарської діяльності й водночас керуватися належними принципами використання, охорони та збереження природно-ресурсного потенціалу; брати до уваги принципи високої ефективності використання, раціональності та екологічної безпеки господарювання. Автори виділяють серед акцентів стратегії питання екологічної рівноваги, яку необхідно підтримувати, а також збереження темпу відтворення (невиснаження) природних ресурсів території. Загалом дослідники оперують терміном “сталий економічний розвиток” і ключовий модус розвитку економіки території бачать у стабільному та рівноважному зростанні, що забезпечене завдяки внутрішній збалансованості економічної системи. Як і в більшості публікацій цієї школи того періоду (перше видання – у 2005 р.), автори роблять акцент на інвестиційно-інноваційному кластері показників розвитку, хоча й зазначають, що Україні треба вже зробити суттєві кроки для переходу на інвестиційну модель зростання. Учені доводять, що в українських реаліях проблематика сталого розвитку різниться залежно від регіону, і тому складно визначити уніфіковані індикатори. Однак це можливо у чітко означеному контексті, території та в рамках тої чи іншої методики. Автори (публікація 2005 р.) наголошують на тому, що екологічна збалансованість є для нашої держави найбільш відсталим виміром сталого розвитку.

У збірнику розробок “Системно-комплексне оцінювання потенціалу сталого розвитку України” проаналізовано комплексні макроекономічні показники, що формують у поєднанні різні вектори та потенціали руху до сталого розвитку в межах соціально-економічної політики [2].

Автори розробок, зокрема, О. М. Алимов, А. І. Даниленко, В. М. Трегобчук, велику увагу приділяють методиці стратегічного вибору пріоритетів, поєднуючи пріоритети з процедурами впровадження потенційних напрямів

сталого розвитку. Вони оперують поняттям “цільовий функціонал” формалізованого модельного, структурного вирішення, що пов’язане з єдиною узагальненою моделлю. Автори застосували математичне моделювання на основі показників продуктивності та використали таблично-матричні інструменти й моделі оптимального вибору технології.

О. І. Маслак зі співавтор. [3], аналізуючи сталість розвитку національного господарства, у своїй еколого-економічній концепції пропагують “еколого-економічний підхід” до розвитку суспільства, що становить ще один піднапрямок теорій сталого розвитку, ґрунтований на географічній складовій. Вони доводять необхідність “екологізації” виробничих процесів у нашій державі з метою виходу на шлях сталого розвитку, описують елементи стратегії (еколого-економічного механізму) та наводять приклади профільного інструментарію реалізації цієї технології. Важливу роль автори відводять питанню оцінки якості заходів з охорони природи. Серед іншого відображені результати аналізу природного потенціалу окремих регіонів України. Як представники цього піднапряму, автори оперують термінами “екологічний маркетинг” і “екологічний моніторинг” та акцентують на головних завданнях виправлення традиційних стратегій регіонального розвитку – відновленні технологічно навантажених регіонів, боротьбі з деградацією земель сільськогосподарського призначення та відновленні уражених водних ресурсів. Дослідники у формулюванні напрямів стратегії підтримують класичні “три стовпи” сталого розвитку: економічний, соціальний, екологічний [3, с.165].

У праці “Сталий розвиток Карпатського регіону в євроінтеграційній стратегії України” [4] В. В. Химинець на засадах еколого-економічного підходу досліджує реалізацію принципів сталого розвитку в Карпатському регіоні під кутом зору європейської перспективи України. Значну увагу він приділяє інструментальній частині – політиці рівня регіону, району, громади, системі зв’язків між ними та організаційній системі впровадження планів розвитку. Ключовим положенням автора у формуванні політики сталого розвитку є необхідність урахування комплексу як сприятливих, так і обмежувальних

факторів, які разом з комплексом господарювання та правового забезпечення формують вектори та напрями реалізації політики сталого розвитку регіону. Опис показників ґрунтується на концепції “Єврорегіону” та враховує рекомендації Організації з економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) зі сталого розвитку.

С. Ю. Аксьонова, В. М. Геєць зі співавт. у праці “Сталий людський розвиток: забезпечення справедливості” [5] презентують результати багаторічних досліджень навколо центрального стрижня – цивілізаційного процесу як антропоцентричності суспільства, економіки й екології. Основним принципом розвитку визначено справедливість щодо тих поколінь, які будуть після нинішнього. Публікація має філософський та глибоко гуманітарний характер. Вищість гуманітарних цілей держави узгоджується зі світовими тенденціями в галузі сталого розвитку. Центральний наголос у стратегії розвитку зроблено на подоланні суспільних обмежень у його гуманізації. Суттєву роль відведено питанням справедливості, зокрема, рівності у соціальній складовій розвитку. В індикативних системах автори виконали опис на підставі застосовуваних базових статистичних показників, що супроводжують досліджувані ними виміри сталого розвитку.

Колектив авторів під керівництвом С. К. Ромазанова у праці про безпеку та сталий розвиток в умовах кризи [6] пропагують еколого-економічний підхід до сталого розвитку, інтегрувавши надбудови аналізу ризиків та безпеки впровадження такого розвитку, що сприяє будівництву нового тематичного наукового напрямку з вивчення сталого розвитку. У праці, що пропагує аналітично-математичний ухил у мікроекономіку рівня підприємства, розглянуто також питання екологічної безпеки (зокрема, стандартизації, сертифікації) в аграрному природокористуванні. Значну увагу приділено інноваційному моделюванню процесів ухвалення рішень з урахуванням аналізу ризиків у ході антикризового управління підприємством, зокрема, системних криз; розроблено інтелектуальну програмно-логічну систему моделювання й управління еколого-економічними ризиками. На засадах принципу роботи

людино-машинних систем розпізнавання об'єктів з підвищеною ризиковістю автори апелюють до ненадійності над-ускладнення традиційних моделей і пропонують підвищити їхню інтелектуальність.

Дослідники М. А. Хвесик, І. К. Бистряков, Л. В. Левковська, В. В. Пилипів у колективній праці “Сталий розвиток: світоглядна ідеологія майбутнього” [7] розкривають світоглядну концепцію сталого розвитку з гуманітарно-філософським акцентом. Вони оперують поняттями системних ознак, гармонізації, парадигми управління та схильні розглядати розвиток як цивілізаційне явище у глобальному розумінні. У практичній площині вони узагальнили механізми кластерного територіально-галузевого управління сталим розвитком, синтезовані з принципами просторового мислення та цілевизначення. Просторові моделі розвитку, на їхню думку, формуються на основі “агрегованих характеристик” або показників розвитку, що походять зі сфер Ресурси, Соціум, Економіка та Інститути через механізм стратегічного аналізу.

Соціогуманітарну перспективу сталого розвитку, його «соціальний вимір» навів у книзі В. І. Куценко [8], зосередивши увагу на стратегіях розвитку освіти й системи охорони здоров'я. Автор є прихильником концепції соціально-економічного розвитку як підвалин сталості. Серед іншого дослідник описав сталий розвиток сільських територій [8, с. 94–99] і наголосив на необхідності соціальної спрямованості аграрної сфери та системної фінансової й житлової мотивації спеціалістів, які працюють у сільській місцевості. У виданні наведено також актуальні та комплексні стратегічні напрямні соціально-економічного розвитку.

В. М. Бабаєв зі співавт. у виданні про адміністративно-територіальний устрій та сталий розвиток регіону [9] ознайомлює нас із питаннями взаємного зв'язку адміністративно-територіального устрою, регіональної політики та сталого розвитку регіону. У виданні систематизовано потужний шар досліджень оптимального територіального устрою Харківської області та

запропоновано обґрунтоване бачення реформи устрою у світлі адміністративної реформи.

Монографія В. В. Кузьменко [10] присвячена дослідженню впливу економічної безпеки на сталий розвиток у суспільстві. У ній визначено, зокрема, рівні економічної безпеки, класифіковано типи загроз та вплив факторів (тиску, агресивних тощо) на ці загрози. Дослідник виходить з концепції про те, що економічна безпека регіону є запорукою сталого розвитку країни; пропонує механізм втілення концепції. На рівні планування автор подає операційні напрями, що включені у межах функціональних підрозділів стратегічного документа.

Ю. О. Куц, В. В. Мамонова, О. К. Чаплигін зі співавт. [11] акцентують увагу на управлінні сталим розвитком територій, у тім числі розглядають вплив на місцеве самоврядування через адміністративно-територіальну реформу. У праці також наведено результати дослідження експертної думки у сфері сталого розвитку територіальних громад. Автори пропагують модельний підхід (зокрема, циклів кругообігу) та планування сталого розвитку на рівні малих регіонів і територіальних громад через розвиток місцевого самоврядування й суспільну активність.

В. Г. Сахаєв у виданні Центру досліджень сталого розвитку [12] подає опис наукових і прикладних засад такого розвитку, наводить діалектичний аналіз взаємодії компонентів середовища та будує стратегію сталого розвитку на основі моделі ресурсних потенціалів еколого-економічних систем. Для практичного використання пропонуються інструменти втілення стратегій сталого розвитку на державному рівні. Автори видання зробили внесок у формування наукової дисципліни “Економіка природовідтворення”, складовою частиною якої є модель еколого-економічної системи (ЕЕС), що має триконтурну структуру. На думку вчених, контури системи ефективні для створення комплексних індикаторів екологічної інформації рівня підприємств. У виданні розглянуто реальні інструменти регулювання державної екологічної політики в складі стратегії сталого розвитку, зокрема, наведено огляд

фіскальних інструментів (платежі за використання надр, довкілля тощо) та описано механізм їхнього застосування і впливу.

У монографії Н. М. Андрєєвої зі співавт. [13] досліджено методи і підходи забезпечення сталого розвитку на територіях, які перебувають у процесі переходу (економічної трансформації). Для стратегії сталого розвитку видання цікаве тим, що в ньому запропоновано заходи стимулювання сталого розвитку. Зокрема, акцентом праці є трансформаційний та кризовий фон подій, у контексті яких побудовано стратегію сталого розвитку. Стратегія спирається на сценарне планування, автори в цьому разі оперують поняттям “системне управління сценаріями” та виділяють в аграрній стратегії обмежувальний, стимулювальний та стримувальний економічні механізми й організаційний механізм втілення стратегії, де виділено екологічний та економічний ефекти як індикатори – монітори впровадження. Серед іншого, у виданні виділено аграрну стратегію сталого розвитку, а саме – “екологізацію” землекористування [13, с. 490], наведено показники її успішності (Індекс екологічної цінності ландшафтів) й акцентовано на сталому сільському господарюванні як методі в рамках таких стратегій.

Ю. Бас у статті [14] звертає увагу на корпоративну соціальну відповідальність (КСВ) як інструмент досягнення сталого розвитку в Україні, вважаючи КСВ “мікроекономічною моделлю” сталого розвитку в усіх вимірах: економічному, соціальному та екологічному. Цінність праці в тому, що в ній, за прикладом КСВ корпорацій, запропоновано обов’язковим елементом стратегії сталого розвитку вважати аналіз ризиків та використання можливостей, що підводить нас до інструментарію аналізу типу SWOT як найзручнішого навіть для місцевих стратегій.

О. Г. Білорус у монографії на тему глобальної перспективи сталого розвитку [15], складеної невдовзі після відомої доповіді Г. Брундтланд “Наше спільне майбутнє”, комплексно досліджує світові та вітчизняні аспекти сталого розвитку з акцентом на сталості за умов економічної глобалізації, розглядаючи це явище з позицій національного протекціонізму. Оцінюючи міжнародний

досвід, автор наводить порівняльну оцінку стратегій сталого розвитку на міжнародному та національному рівнях. Сталий розвиток розглянуто в економічному, соціальному, екологічному й інформаційному вимірах. Наголошено на недоречності інституціоналізації внаслідок традиційного індустріалізму [15, с. 44], що може призвести до посилення бюрократизації систем менеджменту, та вічно наздоганяючого розвитку. Індикативні системи оцінки сталого розвитку описані методологічно, виконано багатосторонній аналіз.

М. Й. Малік оцінює сталий розвиток на сільських територіях, який розглядає як спрямування знань на зростання рівня життя та збереження навколишнього середовища [16, с. 21–22]. На його думку, економічна наука у сільському господарстві в руслі державної політики повинна бути спрямована на недопущення занепаду територій і збереження природи. Дослідник наголошує на збереженні територій як єдиного комплексу, що територіально склався історично, як стрижнів профільної політики. Автор зазначає про відсутність уніфікованої системи показників сталого розвитку саме сільської території.

В. Волков досліджує вплив переходу економіки до економічної «тіні» на економічну безпеку, що, відповідно, зачіпає сталий розвиток вітчизняного господарства. У статті [17] він описує явище тіньової економіки та його посилення в Україні у період з 2004 по 2008 рр., з яким покликані боротися профільні державні програми. Економічна нерівність, на думку автора, – це одна з підвалин тінізації економіки, що є також наслідком тінізації торговельних відносин у світі. Фактично, виділено пріоритет зменшення ступеня “тінізованості” економіки України як необхідна умова безпеки для її сталого розвитку.

Протягом попередніх років в Україні створено елементи систем показників сталого розвитку. Зокрема, О. М. Алімов, А. І. Даниленко, В. М. Трегобчук та інші виділяють систему макропоказників сталого розвитку [1, с. 185], які ґрунтуються на методиці ООН, ухваленій на конференції “Ріо-92”, а згодом –

на Конференції у Гельсінкі (1999). Автори об'єднують теперішні показники у дві основні групи: 1) агреговані індикатори, що відображають ступінь сталості динамічних процесів у суспільстві (наприклад, індекс людського розвитку, що використовують, зокрема, у статистичних оцінках обласного рівня), індекс сталого економічного добробуту, індекс природного капіталу та ін.; 2) укрупнені стратегічні індикатори сталого розвитку, зокрема, широко використовувані “індикатори світового розвитку” [1, с. 196], та ключові індикатори, які використовують у ЄС. Стратегічні індикатори (теми) ці автори групують відповідно до показників за складовими сталого розвитку: економічною, соціальною, екологічною та інституціональною. Агреговані індикатори вчені пропонують розділити на шість груп вимірників за прикладом методик, які використовують у США: 1) економіка; 2) здоров'я та природа; 3) соціальна справедливість; 4) збереження довкілля; 5) раціональне господарювання; 6) демократизація і соціальний капітал.

Автори збірника “Системно-комплексне оцінювання потенціалу сталого розвитку України” [2] розробили п'ятирівневу систему порівняльних показників сталого розвитку, спеціалізованих для використання в регіональних промислових комплексах, де виділено рівні абсолютних, відносних, інтегральних, узагальнених, агрегованих інтегральних показників. Ці показники визначають за уніфікованим критерієм оцінки найбільш пріоритетних регресорів впливу на міру розвиненості потенціалу сталого розвитку. Цікаво те, що автори сформували не лише системи показників, а й алгоритм їхнього використання з огляду на стабільність системи, а також експрес-діагностику її роботи та виділення оптимальних способів у сфері енергоефективності реального сектора вітчизняної економіки.

Показники сталого розвитку О. І. Маслак зі співавторами [3, с. 159–160] розглядає в екологічній частині, де пропонує групувати їх за напрямками екологічної політики: правове регулювання, економічне регулювання, інформаційно-технологічний напрям та світоглядний напрям. Дослідники виділяють низку формул (економічна оцінка екологічних витрат, ефективність

природоохоронних затрат, економічна оцінка з урахуванням життєвого циклу проекту та ін.) для обчислення рівня ефективності природоохоронних заходів.

В. М. Бабаєв зі співавт. [9] описує інтегральну характеристику адміністративно-територіальної одиниці, що включає параметри площі, кількості населення, трудових ресурсів, обігу фондів та інше, і пропонує моделі організації територіальних одиниць області, у тім числі громад базового рівня. Видання також містить масштабну характеристику індикативних систем, у ньому автори пропонують власну систему оцінки на основі програмного (керованого ПК) механізму управління за показниками й індексами, пов'язаними з системами управління містом як частини стратегічного управління регіоном.

В. В. Кузьменко наводить систему показників [10, с. 84–88], що описують рівень економічної безпеки, які використовують для порівняння та які мають критичні межі (індекс фізичного обігу ВРП, індекс фізичного обігу промисловості, індекс споживчих цін, частка імпорту з країн інтеграційного об'єднання, частка іноземних інвестицій в основний капітал регіону, частка прямих інвестицій регіону в економіку інших країн, показники якості життя населення, природний приріст та ін.). Висока якість аналізу зумовлена тим, що він дає змогу простими показниками та відомими індексами оцінити рівень економічної безпеки регіону, що є принаймні частковою допомогою у завданні формулювання показників сталого розвитку області.

Колектив дослідників Ю. О. Куц, В. В. Мамонова, О. В. Чаплигін та інші [11] аналізують порівняльні дані Індексу сталого розвитку (Іср) для більшості країн світу з веб-сайту wdc.org.ua, який складається з чотирьох компонентів: власне Іср, Індексу економічного виміру (Іекв), Індексу екологічного виміру (Іев) та Індексу соціального виміру (Ісв).

Н. М. Андрєєва зі співавт. розробила систему індикаторів і механізм забезпечення стратегії сталого розвитку за результатами вітчизняних напрацювань ДФ НІСД. Індикатори згруповано за чотирма складовими: енергозабезпечення (економічні), енергонезалежність (політико-економічні),

екологічна прийнятність (екологічні) та соціальна стабільність (соціально-енергетично-безпекова). Запропоновано для використання енергетичні індикатори з усіх наведених складових, зокрема, щодо рівня зношеності, норм споживання, достатності, а також залежності від паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР) [13, с. 71].

Ю. Бас [14] серед інструментів-індикаторів ефективності сталого розвитку виділяє дотримання законних зобов'язань (зокрема, податки) і галузевих стандартів, управління ризиком та мінімізацію негативного суспільного впливу, а також створення цінності бізнесу (інновації, інвестиції та партнерство) задля соціального й екологічного добробуту.

М. Й. Малік [16] серед описуваних показників виділяє групу показників раціонального використання земельних ресурсів, раціонального управління ними, а також описує зовнішні чинники впливу (інвестиційні, інфляційні, цінові та ін.), які потрібно враховувати в складі показників заміру впливу. Автор навів і внутрішні чинники та чинники соціально-економічного розвитку. Акцент у показниках зроблено на соціально-економічній сфері – рівні життя селян, який є визначальним для розвитку сільських територій як гармонізованої системи людина–природа.

А. Стельмашук [18] в аналізі власного підходу до проблем та перспектив сталого розвитку в Україні подає докладний опис еволюції сталого розвитку як гуманістичної течії та наукового напрямку, виділяє економічні принципи сталого розвитку й розглядає зусилля міжнародної і наукової спільноти у розвитку цього напрямку. Автор виділяє й групи індикаторів, що складаються з груп простих показників та об'єднані в інституціональні, економічні, екологічні, а також описує модель руху, стану й реакції (РСР) та відповідні їй показники. Додатково згадано показники стану, динаміки, рівноваги, мети, засобів і результату, які в сукупності потребують інтеграції в систему моніторингу та супроводу плану сталого розвитку.

Після аналізу ключових досліджень у сфері показників сталого розвитку територій на увагу заслуговує і правове регулювання відносин впровадження

системи сталого розвитку у стратегію економічного розвитку регіонів. Зауважимо, що це регулювання зазнало суттєвих змін у 2015 р., що пов'язано з тим, що Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015 було схвалено Стратегію сталого розвитку “Україна – 2020” (далі – Стратегія).

Необхідність прийняття Стратегії зумовлена тим, що Україна переходить у нову епоху історії й український народ отримує унікальний шанс побудувати нову Україну. Про це зазначено у самій Стратегії, окрім того, Стратегія має й іншу мету – вона повинна стати планом дій для України в ході майбутніх реформ та перетворень у державі, і їхнє впровадження дасть змогу Україні надалі стати повноцінним членом Європейського Союзу.

Відтак Стратегія була прийнята з огляду на потребу поступового виконання зобов'язань України перед Європейським Союзом, зумовлених необхідністю впроваджувати в Україні політичні, соціально-економічні, правові й інституційні реформи, просувати процес адаптації законодавства, що сприятиме поступовій економічній інтеграції, передбаченій Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, яку ратифіковано Законом № 1678-VII від 16.09.2014 р.

Стратегія є дуже важливим документом, оскільки вона визначає не лише геополітичний вектор руху нашої держави та її першочергові пріоритети, а й конкретні сфери, які треба реформувати для цього.

Впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі є завданням, яке декларує Стратегія та яке повинно бути виконане завдяки руху по чотирьох напрямках (векторах). Найперше наголосимо на векторі розвитку, який повинен забезпечити сталий розвиток держави (у тому числі регіонів) та проведення в ній структурних реформ, наслідком чого має стати підвищення стандартів життя. Цей напрям покликаний забезпечити стійке зростання економіки, зокрема, завдяки створенню сприятливих умов для ведення господарської діяльності та прозорій податкової системи. Іншим вектором розвитку є вектор безпеки. Цей напрям

має кілька аспектів, оскільки йдеться як про зовнішню безпеку, так і про внутрішню. Гарантування зовнішньої безпеки – це здатність захистити цілісність і недоторканість кордонів держави та здатність забезпечити мир не тільки на своїй території, а й у європейському регіоні. Внутрішня безпека ґрунтується, перш за все, на належній діяльності судової системи, яка повинна функціонувати на засадах неупередженості та справедливості, а також на очищенні влади та протидії корупції. Вектор безпеки охоплює також безпеку життя та здоров'я людини, що потребує впровадження ефективної медицини, соціального захисту вразливих верств населення та безпечного стану довкілля. Це положення повною мірою відображає норми Конституції України, відповідно до яких людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнані в Україні найвищою соціальною цінністю.

Для забезпечення сталого розвитку регіонів особливе значення має третій вектор – вектор відповідальності, складовою якого є сприяння територіальним громадам у самостійному вирішенні питань місцевого значення, бо такими діями вони, по-перше, зможуть забезпечити свій добробут, по-друге, нестимуть відповідальність за розвиток усєї країни. Вектор гордості повинен спонукати до того, щоб Україна посіла гідне місце серед провідних держав світу.

Стратегія повною мірою виправдовує свою назву, оскільки перелік передбачених нею реформ є досить великим за обсягом та сферами. Звичайно, всі ці реформи важливі, однак особливе значення для розвитку регіонів мають такі напрями реформування: розвиток малого та середнього бізнесу (у тому числі в регіонах), реформа сільського господарства, земельна реформа, програма залучення інвестицій, децентралізація та реформа державного управління, реформа регіональної політики, програма розвитку туризму.

Зазначимо, що метою політики у сфері децентралізації є відхід від централізованої моделі управління в державі, забезпечення спроможності місцевого самоврядування та побудова ефективної системи територіальної організації влади в Україні, реалізація повною мірою положень Європейської хартії місцевого самоврядування, принципів субсидіарності, повсюдності і

фінансової самодостатності місцевого самоврядування. Уважаємо, що надання більших повноважень саме органам місцевого самоврядування є необхідною передумовою забезпечення економічного розвитку саме в регіонах.

Реалізація Стратегії передбачає досягнення 25 ключових показників, що оцінюють хід виконання реформ і програм. Наголосимо, що більшість з цих показників визначають хід реформ саме для України як держави, тобто мають загальнодержавний характер, зокрема, у рейтингу Світового банку “Doing Business” Україна повинна посісти місце серед перших 30 позицій, кредитний рейтинг України за зобов’язаннями в іноземній валюті за шкалою рейтингового агентства Standard and Poor’s повинен становити не нижче інвестиційної категорії “BBB”, за глобальним індексом конкурентоспроможності, який розраховує Всесвітній Економічний Форум (WEF), Україна повинна увійти до 40 кращих держав світу та ін.

До показників, які певною мірою можуть характеризувати розвиток регіонів в Україні, належить лише збільшення питомої ваги місцевих бюджетів у зведеному бюджеті держави (не менше 65 %), що свідчатиме про економічну стабільність на місцевому рівні. Окремі індикатори успішності впровадження Стратегії опосередковано можуть впливати на розвиток регіонів. До таких, на нашу думку, належать збільшення прямих іноземних інвестицій (що сприятиме, зокрема, розвитку невеликих населених пунктів), поліпшення системи енергозбереження, у тому числі в регіонах (через енергоємність валового внутрішнього продукту), збільшення довіри населення до суду (що дасть змогу ефективно захищати місцевому населенню свої порушені права). Важливими чинниками для розвитку регіонів є також розвиток Інтернет-технологій (широке використання Інтернет-ресурсів) та збільшення кількості іноземних мов, якими повинні володіти випускники загальноосвітніх шкіл. Це зумовлено тим, що володіння комп’ютерними навичками з використанням Інтернет-ресурсів сприятиме належному доступу до інформації в регіонах, а знання іноземних мов дасть змогу мешканцям регіонів налагоджувати контакти з іноземними партнерами.

За впровадження Стратегії відповідальними є як влада, яка повинна провести реформи та забезпечити баланс інтересів між громадянським суспільством, державою і бізнесом, так і представники підприємництва та громадянського суспільства, які, відповідно, повинні розвивати бізнес-середовище, здійснювати ефективні інвестування в економіку держави, контролювати владу та жити відповідно до принципів гідності.

Зазначимо, що нормативно-правове забезпечення реалізації Стратегії має відбуватися завдяки розробленню та прийняттю в передбаченому порядку відповідних нормативно-правових актів, частина з яких уже ухвалена впродовж 2015 р. Зокрема, були прийняті План заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку “Україна – 2020” у 2015 р., Комплексна програма розвитку фінансового сектора України до 2020 р., Загальні вимоги до визначення результативних показників бюджетних програм, Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки”, Річна національна програма співробітництва Україна–НАТО на 2015 р., Указ Президента “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року “Про Стратегію національної безпеки України”, Стратегія підвищення ефективності діяльності суб’єктів господарювання державного сектора економіки, Стратегія реформування державної служби та служби в органах місцевого самоврядування в Україні на період до 2017 р. та затвердження плану заходів щодо її реалізації .

Відповідно до Плану заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку “Україна – 2020” у 2015 р. передбачено децентралізацію, реформування регіональної політики та місцевого самоврядування з ефективним розподілом повноважень на місцевому рівні. Для цього заплановано розроблення проектів законів про внесення змін до Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” (нова редакція), про місцеві органи виконавчої влади, про внесення змін до Закону України “Про органи самоорганізації населення” (нова редакція). Крім того, цей План

заходів передбачає вдосконалення інструментів Державного фонду регіонального розвитку завдяки спрямуванню всіх капітальних трансфертів у регіони лише через ДФРР, забезпеченням фінансування через ДФРР проектів розвитку (у тому числі проектів співробітництва та добровільно об'єднаних територіальних громад), а не об'єктів інфраструктури.

На виконання цього Плану Кабінетові Міністрів України треба прийняти постанову про внесення змін до Порядку підготовки, оцінки та відбору інвестиційних програм (проектів), що можуть бути реалізовані за кошти Державного фонду регіонального розвитку, щодо розширення напрямів скерування коштів державного фонду регіонального розвитку на фінансування найважливіших проектів, які забезпечують соціально-економічний розвиток регіонів, зокрема, проектів співробітництва та добровільно об'єднаних територіальних громад.

Перелічені вище заходи, що передбачені Планом з виконання Стратегії сталого розвитку “Україна – 2020”, спрямовані на надання більших повноважень органам місцевого самоврядування, а також на збільшення фінансування проектів розвитку регіонів, що, безумовно, сприятиме стабільності економічних процесів на місцях.

Комплексна програма розвитку фінансового сектора України до 2020 р. передбачає створення фінансової системи, що здатна забезпечувати сталий економічний розвиток, передусім регіонів, завдяки ефективному перерозподілу фінансових ресурсів в економіці на основі розбудови повноцінного ринкового конкурентоспроможного середовища згідно зі стандартами ЄС. Важливим компонентом цієї Програми є проведення економічної дерегуляції та стимулювальної податкової реформи, що забезпечить приплив місцевого та зовнішнього капіталу в економіку. Уважаємо, що такі дії сприятимуть пришвидшенню сталого економічного розвитку регіонів.

Своєрідним доповненням до зазначеної вище Програми розвитку фінансового сектора є Загальні вимоги до визначення результативних показників бюджетних програм, оскільки саме вони містять критерії

досягнення ефективності під час проведення реформ, у тому числі на місцевому рівні. Зокрема, показники якості виконання бюджетних програм повинні характеризувати динаміку досягнення мети, рівень реалізації інвестиційних проектів, рівень задоволення користувачів державних послуг, у тому числі ті, які надають на місцевому рівні, посилення позитивних тенденцій в економіці, користь для суспільства (у тому числі територіальних громад) від реалізації бюджетних програм. Наголосимо, що результативні показники потрібно визначати з огляду на тенденції розвитку відповідного регіону та прогнозу розвитку на перспективу. Тому, справді, використання бюджетних коштів, які спрямовують у регіони, повинно беззаперечно сприяти реальному економічному розвитку територіальних громад через ефективне витрачання отриманого фінансування.

Річна національна програма співробітництва Україна–НАТО на 2015 р. та Указ Президента “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року “Про Стратегію національної безпеки України” теж спрямовані на впровадження Стратегії сталого розвитку “Україна – 2020”, однак їхньою метою є забезпечення національної безпеки країни загалом, оскільки пріоритетний національний інтерес України у сфері зовнішньополітичної діяльності – це розвиток та подальше поглиблення відносин стратегічного партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО). Для цього важливим є продовження роботи з інформування громадськості на регіональному та місцевому рівнях, спрямованої на підвищення рівня обізнаності стосовно відносин стратегічного партнерства України з НАТО. Впровадження названих вище Указів Президента України опосередковано впливає на розвиток регіонів, однак не треба забувати, що робота підприємств оборонного комплексу, які працюють у регіонах, забезпечує створення нових робочих місць, збільшує податкові надходження до місцевих бюджетів тощо. Відтак виконання цих нормативних актів сприятиме економічному розвитку регіонів.

Стратегія підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання державного сектора економіки спрямована на те, щоб забезпечити ефективне управління активами на користь їхнього основного власника – українського народу. Відтак таке управління повинно відбуватися з урахуванням інтересів регіонів, у яких такі активи перебувають, хоча саме цей важливий аспект у Стратегії не задекларований. Держава в особі органів управління повинна бути професійним та відповідальним власником суб'єктів господарювання і зосередити свої зусилля на збільшенні вартості їхніх активів та на їхньому подальшому ефективному використанні.

Стратегія реформування державної служби та служби в органах місцевого самоврядування в Україні спрямована на підвищення їхньої якості, що сприятиме оптимізації функцій інститутів державної влади, ефективному розподілу повноважень і сфер відповідальності. Справді, підвищення рівня професійної компетентності місцевих чиновників повинно однозначно сприяти позитивним економічним змінам у регіонах, оскільки лише через правильні (законні, обґрунтовані, доцільні) рішення, які ухвалює місцева влада щодо питань місцевого значення, можливий відповідний економічний ефект.

Отже, у 2015 р. було прийнято багато нормативних актів, які спрямовані на вдосконалення правового регулювання економічного розвитку регіонів. Визначальним серед них є Стратегія сталого розвитку “Україна – 2020”, яка повинна стати планом дій в Україні для майбутніх реформ та перетворень. Інші нормативні акти, які прийняті з метою розвитку положень Стратегії, мають сприяти забезпеченню її впровадження в життя.

1.3. Інноваційні фактори сталого розвитку

Після аналізу українських систем оцінки та підходів до стратегій сталого розвитку необхідно визначити основи планування сталого розвитку та відповісти на низку фундаментальних запитань, зокрема, про те, наскільки збалансованим повинен бути сталий розвиток регіону, а також яке місце

повинна посідати стратегія сталого розвитку в пакеті стратегій соціально-економічного розвитку країни залежно від її лідерства. Саме тому в цьому розділі визначимо ключові стратегії лідерства країн у технологічному прогресі, досліджено перехідні стани між технологічними укладами, а також стратегії технологічного лідерства для тих країн, які не є лідерами регіону.

Припустимо, країна обрала сталий розвиток своїм беззаперечним пріоритетом, відкинувши всі інші інтереси. У цьому випадку виробництво продукції з вторинних матеріалів стане ключовим. Це добре ілюструє порівняння з тим, якби ми хотіли ще раз переробити вже одного разу перероблений папір, з якого виготовлено паперовий рушник для кухні. А що ж нам робити потім, якщо ми будемо все так повторно переробляти? Адже в ситуації, коли вторинна сировина стане ключовою в економіці, ми станемо свідками суттєвого скорочення видобутку первинних ресурсів, зокрема сировинних матеріалів, а отже, знову порушиться еколого-економічна система – поки що у невідомий нам бік. Чи саме цього хоче досягти людство, прагнучи сталого розвитку? Яку кількість диких лісів та не порушених втручанням степів хотілося б зберегти й відновити під час руху в напрямі сталого розвитку? Людина внаслідок еволюції господарської діяльності, що добре ілюструє концепція економічних укладів, незворотним чином змінює середовище, і тому воно вже не буде точно таким, як, наприклад, 200 років тому. У цьому разі доцільно знову спитати себе, що саме з нашого середовища потрібно зберегти в цьому компромісному виборі? Чи в цьому виборі повинен бути акцент, тобто вибір чітко у бік чогось та, відповідно, нехтування чимось іншим, а також досягнення розумного компромісу? Чи взагалі йшлося би про новий підхід, тобто еволюційний прорив, коли компроміси не потрібні?

Ці запитання покликані підвести до думки, що ключовою рисою стратегії сталого розвитку є її збалансованість. Адже вона повинна перебувати в тісному зв'язку з іншими планами розвитку території (які, і це природно, не завжди повинні бути збалансованими) і виконуватися спільно з ними. Збалансованість

виключає концентрацію зусиль, а сама така концентрація, як ми припускаємо, і є ключовим фактором успіху для стратегії розвитку країни в регіоні та світі.

Як уже зазначено вище, зміна екосистеми та методів господарювання добре окреслена концепцією технологічних укладів [19]. Теорію технологічних укладів у їхньому зв'язку з інноваційним розвитком досліджував, зокрема, Й. Шумпетер, запропонувавши теорію технологічного розвитку. Якщо припустити, що технологічні уклади в нашому випадку мають зв'язок з теорією укладів, то стратегія сталого розвитку території має зв'язок з технологічними укладами. Для подальшого розгляду питання доцільно розглядати залежності формування технологічних укладів від лідерської позиції країн у світі, й оперувати поняттями країна-лідер та країна-нелідер (сателіт).

Країну-лідера в регіоні або й світі можна порівняти зі взводом десантників, які, виконуючи бойове завдання, кидають усі сили на те, щоб у найкоротший час унаслідок “прориву” зайняти контрольну (панівну) висоту, і потім закріплюються на ній, чекаючи підкріплення. У нашому випадку висота – це технологічний уклад, а підкріплення – це його здобутки у формі сталого розвитку. Щоб розвинути цю думку глибше, можна припустити, що реальна стратегія економічного розвитку, компонентом якої є сталий розвиток, – це така стратегія, де розвиток буде справді сталим упродовж принаймні одного покоління, отже, така стратегія має “проривний” характер. Вона пов'язана з інвестуванням у найліпші здобутки технологічного укладу. Коли країна-лідер поточного укладу (скажімо, Японія) заробляє на інших країнах на фазі розвитку цього укладу, то на його піку вона, будучи в цьому укладі серед лідерів, вкладає суттєві інвестиції у “фіксацію” суттєвих здобутків саме цього поточного укладу. Адже керівництво цієї країни знає: ці інвестиції виведуть галузь чи цілий підсектор економіки (наприклад, електроенергетику) у фазу стабільності (тут також підходить порівняння із зайняттям панівної висоти), і тоді цілі покоління жителів Японії зможуть користуватися цією інвестицією ще 30 років. У період радянського “застою” саме така стратегія була обрана на піку технологій тієї епохи, і тому “застій” супроводжувався потужним інвестуван-

ням в інфраструктуру, якою більшість людей користуються ще й досі. Тоді, маючи таке вкладення, а отже, здійснивши інвестицію в здобутки попереднього укладу та передбачаючи розвиток наступного укладу, країна-лідер вкладає все, що може, у “ривок” для переходу до іншого, наступного укладу. Згадаємо порівняння – тепер загін десантників побіг займати іншу висоту.

Такий “ривок” припадає на “пік” укладу, що існує, але це “пік” для більшості інших країн, не лідерів. Для лідера ж ця фаза укладу вже є пройденим етапом розвитку і слугує свого роду “брамою в майбутнє”.

Здається, що для країн-лідерів тільки окреслена вище стратегія є правильною. Інші країни (сателіти) насправді не є лідерами. Вони – підхоплювачі й тиражувальники технологій. У той час, коли, скажімо, Японія фіксує здобутки пікових технологій поточного укладу, така країна, як, наприклад, Тайвань нічого не вкладає в майбутній уклад, а лише в поті чола заробляє на те, щоб, можливо, трохи пізніше – проте вже пізно – вкласти все-таки в технології теперішнього укладу. Вони – у потенційному та довготерміновому програші, бо постійно біжать за лідером, не розуміючи його поведінки, і не можуть наздогнати його. Отже, вони постійно отримують значно меншу, порівняно з лідером, частку доданої вартості. Єдиний момент короткочасної переваги нелідерів настає наприкінці поточного укладу і на самому початку попереднього – завдяки екстремальному зниженню собівартості копійованої ними технології, що дає змогу їм усе ж трохи нагромадити перед змінами.

Проілюструємо цю тезу графіком відставання в рамках укладів на прикладі Японії та Тайваню (рис. 1). Тут простежуються аналогії з відомими циклами Кондратьєва [38]. Також заслуговує на детальніше вивчення аналогія між “ривком” у наступний уклад та контрольованим біржовим обвалом.

Лідери у своєму прагненні досягти великої мети інвестують, керуючись принципом доцільної раціональності. Наприклад, японці обійшлися б вокзалом, де в оздобленні використано металеві плити і пластик, а також пісковик замість граніту чи дорогих видів декоративного каменю, мармуру та іншого, без чого

укладу, перед початком “технологічної революції” для переходу до наступного укладу. Однак це повинна бути обов’язково творча руйнація, проілюстрована фразою Й. Шумпетера: “Старі продукти і попередні форми організації витісняються, провокуючи процес “творчого руйнування...” [39], а також ширше пояснюється наведеним нижче дискурсом про технологічні бази та надбудови на них.

Щоб вивести економіку країни на високий рівень, потрібен внесок декількох поколінь, причому одне з них обов’язково має будувати платформи, “бази”, тобто основи економіки та господарства. Наприклад, лідери першого покоління ухвалюють рішення про початок складання в країні ліцензованих комбайнів для збирання зернових (а в країні, припустимо, таких комбайнів немає). Зазначимо: важливе саме це стратегічне рішення (назвемо його Рішення 1) про “базу”, тому що потрібно побачити, як її можна розвивати в майбутньому, яким буде світ через 20–40 років і що країні там потрібно. І треба знати, що перше покоління насправді було свідоме того, що ця “база” зовсім не є достатньою, проте мінімально необхідною, і що наступні покоління мали б її розвивати. Тепер розглянемо друге покоління “червоні директори”, керівники “главків”, адміністратори високих рангів. Воно нарощує логічну, природну, очікувану “надбудову” на “базі”, яку заклало перше покоління. Наприклад, така надбудова – це технічні вдосконалення та виробництво вже власного комбайна, що перейняв найліпше від іноземного зразка, однак де на іноземну технологію накладено умови країни-виробника, наш інтелектуальний потенціал та наші виробничі потужності й місцеві матеріали, хоча принципи й технології незмінні, якщо порівнювати з початковим ліцензійним зразком.

Наступним кроком, тобто третім завданням буде розростання “вшир” – вихід з цією технологією на великі обсяги виробництва. Це завдання вже третього покоління: вони займатимуться виробничими питаннями, контролем якості, виробничим змаганням, боротьбою за собівартість та ін. Третє покоління – типові “виробничники”. Однак і їм потрібно пам’ятати, що вони просто виконують на цьому етапі свою функцію “розсування технології вшир

до певного кордону” і повинні якимось передати нащадкам, що, наприклад, маркетинг, хоч і не потрібний нині, точно знадобиться років через десять. І потім хтось – очевидно, не третє покоління, а, ймовірно, друге – повинен вчасно, трохи не доходячи до “піка” технології, прийняти стратегічне Рішення 2, яке, напевно, трохи складніше, аніж Рішення 1, про те, що треба згортати поточні напрями і технології та розвивати на наявній базі щось нове. Тобто використати здобутки матеріальної бази, інтелектуальний і технічний потенціал – проте не для подальшого вдосконалення технології комбайнів, які вже й так масово виробляють, а щоб піти “вглиб” і “вгору” – винайти, наприклад, інший підхід до процесу збирання й обробки зернових, може (і в цьому, власне, складність Рішення 2), передбачити та побачити кластеризацію таких-от “розширених баз” різних підсекторів економіки та можливості їхнього синтезу в нових рішеннях, товарах і послугах або, навіть, у стратегіях. Без цього рішення ніяк не обійтися, інакше почнеться відставання – як у 1960-х це сталося з СРСР у порівнянні з країнами Заходу.

Це завдання молодого, четвертого покоління. Четверте покоління мусить мати доступ до рішень про інновації, ухвалених другим поколінням, і з санкції другого покоління творити інновації, руйнуючи або скорочуючи наявну технологію, але не руйнуючи бази, а може навіть нарощуючи її необхідні компоненти й виходячи у господарство з інноваційними та, напевно, комплексними, тобто кластерними рішеннями. Мабуть, саме так відбувається перехід до фази початку наступного технологічного укладу. Якщо країна серйозна і сильна, то вона чинитиме саме так, тому що інакше можна залишитися за бортом світових процесів.

Для подібного успішного поступу необхідно вилучити три деструктивні процеси. Перший процес: третє покоління (виробничників) не повинно надто пишатися своїми виробничими досягненнями і “затискати шлях” молодим, тобто четвертому поколінню. Другий процес: друге покоління має змінюватися достатньо динамічно, тобто йому не треба занадто засиджуватися, щоб не бути застарим для інноваційних стратегічних рішень. Третій процес: четверте

покоління повинне підтримувати третє і друге покоління, щоб мати змогу творити інновації. Окрім того, друге покоління повинне передати їм дух змін і патріотизм, тобто здорові людські цінності, у тому числі цінності вищого порядку (моральні). Друге і четверте покоління мають нести моральні цінності. Адже друге покоління розвиває, а третє покоління підтримує функціональні системи.

У ході розвитку покоління чергуються через раз. Одна пара будує (створює бази та нарощує потужності), друга творчо руйнує (удосконалює бази та виводить їх на новий рівень технологій). Друга не може без першої, але й перша не може без другої. Будівельники люблять будувати. Інноваційники люблять руйнувати старі конструкти і створювати нове, однак їм потрібні надбудови, щоб їх переробляти. Завдання розвитку – у гармонійному поєднанні цих двох різноспрямованих течій. І новий уклад – це завдання обох пар поколінь. Тому мислити в процесі руху до наступного укладу треба принаймні категоріями трьох поколінь, тобто характеристиками і мотиваціями працездатних у конкретний час дідів, батьків та дітей.

Наведений вище дискурс дає розуміння простої стратегії: на етапі творчого (як варіант – вимушеної) руйнування розумно керована нелідерська країна може в крайньому випадку розібрати на складові й продати всю свою стару технологічну базу як сировину (наприклад, завод продати на брухт), проте вона повинна нагромадити ці кошти та інші ресурси для здійснення “ривка” одразу в наступний уклад. Переважно для цього вистачить і “бази” людського капіталу, що залишився від попереднього укладу.

У цьому процесі така нелідерська країна може навіть тимчасово отримати перевагу в часі й випередити країни-лідери, зайняті завершенням фіксації здобутків та плавним розгортанням наступного укладу. І ця перевага може стати тривалою, якщо таке лідерство одразу супроводжується масивними інвестиціями в людський капітал. Повернемося до прикладу Японії, яка на другій третині укладу, активно вкладаючи кошти в його здобутки (бо саме час запуску стратегії сталого розвитку), одразу ж починає розробляти та вкладати

ресурси в підготовку людей до наступного укладу, тобто інвестує в людський капітал.

Україна не в змозі досягти економічного зростання розвинутих країн з ринковою економікою. Це неможливо тому, що ці країни 40–50 років після завершення Другої світової війни створювали “базу”, платформу економіки, і на ній надбудували найліпші технології минулого покоління. Ці країни – як у фортеці: потужні, але з великими щоденними витратами на численний гарнізон. Якщо хтось чи щось протримає їх в економічній облозі один–два сезони, вони не витримають. У цьому слабкість таких економічних форм організації. Відповідно, Україна нині має одну перевагу: вона не переобтяжена технологічним вантажем і навичками, що склалися з поточних укладів, оскільки майже все зруйнувала. Для виходу в наступний уклад Україні потрібно запроваджувати найновішу, однак випробувану технологію для нового “ривка”. Це технологія, яку більш потужні держави не впровадять через деяку повільність та інертність своїх систем, що використовують “зафіксовані на піку” здобутки, у тому числі технології попереднього укладу.

Наша держава могла б використати залишки своєї колишньої “базис”, що залишилася від СРСР, для нагромадження ресурсів та “ривка” в наступний уклад. Однак у такій стратегії, здається, стався збій: усю попередню базу в Україні зруйнували і продали, хоча треба було паралельно, по-перше, відкладати ресурси для наступного “ривка”, і, по-друге, інвестувати в соціальні трансформації й активно “накачувати” людський капітал до такого ривка. Отже, у країні недостатньо коштів та інших ресурсів для “ривка” в наступний уклад. Однак якщо зважити на те, що справжній прорив у технологіях для “ривка” станеться через три–п’ять років, то Україна все ще має час і може активно вкладати в людський ресурс. Тоді перехід України в наступний уклад можливий, якщо буде знайдено і використано джерело недорогих ресурсів для значних інвестицій у матеріальний розвиток цього наступного укладу. Наприклад, як це роблять країни-сусіди, активно використовуючи ресурси великого інтеграційного об’єднання.

Висновки до розділу 1

Питання про стратегію сталого розвитку для України досі є новими і на рівні підприємств, і особливо - на рівні органів самоврядування регіону. Результати впровадження систем сталого розвитку, передусім у соціально-економічній сфері Львівської області, відверто недостатні. Ще в 2013 р. не були визначені показники сталого розвитку на найближчі роки в обласних стратегіях, у концепції інвестиційної політики та інших важливих документах. Рекомендації щодо звітності зі сталого розвитку також не враховували у плануванні та звітності в районних та обласних програмах розвитку.

Для України системи показників сталого розвитку – це також інноваційний напрям науково-практичних досліджень, який перебуває в “полі тяжіння” системи наукових знань з державного управління. Серед системних вітчизняних розробок виділимо дослідження Харківської школи з потужною та багатосторонньою базою, а також розробки НУБіП.

Вивчення літератури з питань показників сталого розвитку засвідчило, що уніфікації в системах показників та в разі їх складання, а також у методах оцінки нема. Це, однак, підтверджують і результати Саміту Ріо +20. Крім того, в Україні нема уніфікації на державному рівні щодо стратегій розвитку регіонів на засадах сталого розвитку.

Нинішні підходи, за окремими винятками, ґрунтуються на західних дослідженнях – і часто не лише у сфері управління регіональним розвитком, а й у промисловості, хоча промисловий бізнес має інші цілі у сфері сталого розвитку. Це відображено у звітах зі сталого розвитку з конкретними показниками, прив’язаними переважно до екологічного та соціального вимірів розвитку, а саме – екологічного природовідновлення та соціального зростання, що означає відновлення трудових ресурсів, задіяних у цьому виробництві.

У показниках регіональних стратегій потрібно враховувати специфіку регіону, для якого розробляють показники. Адже і зусилля міжнародних організацій у цій царині свідчать про те, що єдино правильної системи сталого

розвитку не існує: хоча дослідники переважно погоджуються щодо спільних для всіх сфер такого розвитку (природна, економічна, соціальна та інституційна), однак на рівні показників, починаючи з їхнього групування, підходи повинні ґрунтуватися на соціальному замовленні тієї або іншої території.

Показники сталого розвитку в Україні будуть не ідеальною моделлю, а системою компромісних рішень, проміжного вибору, оскільки Україна лише підійшла до завершення поточного технологічного укладу, проте ще активно не вступила у наступний.

Показникам доцільно надати орієнтованості на результат і визначити їхні риси у чіткому зв'язку з державним механізмом впровадження на рівні управління територією. Треба виокремити показники “збалансованого” розвитку для сфери АПК й інтегрувати їх у систему показників сталого розвитку.

У ході дослідження потрібно виявити чіткіші регіональні відмінності сприйняття показників та параметрів їхньої успішності керівниками органів влади та самоврядування низових ланок у різних регіонах України (захід, схід, південь) з метою внесення регіональних коректив у систему показників.

Дослідження самостійно посилять вагу компонента “суспільство” у вітчизняній моделі сталого розвитку – через розгляд етичних, соціоекономічних чинників, що формують “карту” політики сталого розвитку в країнах та на рівні регіонів, а також питань ментальності професій сталого розвитку, завдяки вивченню людини на мікрорівні як суб'єкта формування та реалізації такої політики. Тому, усвідомлюючи специфіку ухилів, у формуванні системи показників, треба звернути увагу на збалансованість вимірів “економіка”, “суспільство”, “природа”, а територіальні стратегії розробляти, дослідивши, зокрема, зв'язок сталого розвитку з технологічними укладами.

Зовнішні чинники, серед яких згадаємо загрозу занадто інтенсивного використання земельних ресурсів великими сільськогосподарськими підприємствами, перенасиченість комерційного рослинництва хіміко-технологічними надбудовами, втрату людського капіталу, а також складність

адміністративного регулювання впровадження інновацій у сфері сталого розвитку, створюють перешкоди реалізації політики в галузі сталого розвитку та впровадження цієї системи показників.

Кінцевою метою дослідження є інтеграція показників сталого розвитку у Стратегію розвитку Львівщини так, щоб сталий розвиток став керівним принципом і підтримувальною системою СРЛ, а надалі – системою підтримки іншого подібного плану соціально-економічного розвитку рівня регіону, створюючи систему балансів і стримувань економічного розвитку.

На цьому шляху цілком доречною є адаптація європейського досвіду та інструментів сталого розвитку. Зокрема, на рівні “опорних поселень” у ході адміністративної реформи доцільно розробити стратегії сталого розвитку та надати можливості для їхнього впровадження.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ ДО ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

2.1. Аналіз підходів до формування систем показників сталого розвитку територій

2.1.1. Місце сталого розвитку в системі стратегічного планування у Львівській області

Перші спроби розробок стратегій сталого розвитку на регіональному рівні належать до періоду 2000–2003 рр.; більшість областей уже оперує цим поняттям і намагається інтегрувати його концепції у свої стратегії. На жаль, на рівні районів областей ще мало розроблено стратегій сталого розвитку, оскільки цілі сталого розвитку доволі часто не збігаються з класичними цілями економічного розвитку територій. Саме тому як найбільш практичну і корисну обрано модель інтеграції показників сталого розвитку, розроблених автором цього дослідження, до Стратегії соціально-економічного розвитку регіону, у нашому випадку – Львівської області.

Планування нової стратегії Львівщини як розвитку територіальної одиниці, подібно до інших видів широкомасштабних стратегій перебуває у рамках прийнятої стандартної послідовності орієнтованого на результат менеджменту і планування, що передбачає такі кроки: формулювання місії, аналіз пройденого шляху, формування бачення майбутнього, аналіз сильних і слабких сторін та оточення, перевірка місії, аналіз перешкод, вироблення стратегії та модулів діяльності у її рамках, і нарешті – планування конкретних дій.

Подібну процедуру використано і для розробки Стратегії розвитку Львівщини на 2014–2020 рр. з прогнозом до 2025 р., у яку інтегровано розроблені автором показники сталого розвитку. Процес стратегічного планування розпочався у травні 2013 р. як ініціатива Львівської обласної державної адміністрації із залученням міжнародного проекту “Місцевий

економічний розвиток міст України” (МЕРМ). Експерти МЕРМ провели дослідження Львівської області у формі SWOT-аналізу [71].

SWOT-аналіз Львівської області проведено на розширеному засіданні робочої групи розробників СРЛ на підставі матеріалів дослідження соціально-економічного стану області та залучення до процесу формування сильних і слабких сторін області місцевих експертів, науковців, працівників органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади. У підсумку дослідники, серед яких був і автор цієї праці, розробили SWOT-матрицю. Згідно з Робочими матеріалами СРЛ, ця матриця дає змогу виявити взаємозв'язки між “внутрішніми” (сильні та слабкі сторони) і “зовнішніми” (можливості та загрози) чинниками, які мають стратегічне значення для Львівської області. Саме ці взаємозв'язки дають підставу сформулювати порівняльні переваги, виклики і ризики, які є основою для стратегічного вибору – формулювання стратегічних та операційних цілей розвитку області на довгострокову перспективу.

Унаслідок проведених експертних консультацій, аналізів та громадських обговорень дослідники розробили Дерево цілей СРЛ (стратегічні цілі, операційні цілі та завдання) [68]. Показники сталого розвитку від початку розробки СРЛ стали невід'ємною частиною Стратегії для Львівської області. По-перше, саму стратегію розробляли під егідою сталого розвитку та з орієнтацією на нього. По-друге, автор дисертації співпрацював з експертом МЕРМ зі стратегічної оцінки з метою співвіднесення показників зі Стратегічною екологічною оцінкою (СЕО) Львівської області, яку виконано в рамках розробки СРЛ [67]. По-третє, результатами СЕО [70] автор дисертації користувався в разі співвіднесення вхідних чинників екології Львівщини та завдань у Дереві цілей.

Способи інтеграції показників до СРЛ. Показники сталого розвитку для СРЛ необхідно протестувати та виміряти в кожному районі та у Львівській області загалом, представити органам обласної влади результати і рекомендації щодо просування області до сталого розвитку в рамках виконання СРЛ. Україна

підписала економічну частину Угоди про Асоціацію з ЄС. У країнах ЄС провадиться політика підтримки мікрорегіонів, згідно з якою кожна самоврядна одиниця розробляє власну стратегію сталого розвитку. Зокрема, така ситуація в Польщі. Тому у Львівській області протягом трьох років послідовно відстежуватимуть ці показники в процесі роботи експертів та громадськості, а згодом, за наявності коштів, відпрацьовуватимуть показники між органами самоврядування області та країн ЄС у тематиці регіонального сталого розвитку.

Методика інтеграції та заміряння показників на рівні області. На початку вимірювання (початок календарного року) під час проведення первинного моніторингу реалізації стратегії група (оцінювачі) виконує вимірювання вимірників, їхні значення наносять на початкову шкалу. Потім проводять аналогічні виміри і наносять на показник. Наприкінці вимірювання кожного показника розраховують сумарну площу показника на різних етапах замірів, розраховують приріст площі у відсотках від “поля” індексу та аналізують динаміку зміни оцінки кожного з його вимірників. Як основу експертної групи можна залучати колектив розробників Стратегії розвитку регіону (Львівської області).

Основні етапи плану інтеграції показників:

Розробка системи вимірювання показників та їхня інтеграція у стратегії області та її районів – 4 місяці; 20 зустрічей у всіх районах Львівської області з обговорення та виставлення балів * 3 роки = 60 зустрічей; 4 експертно-презентаційні зустрічі у Львові * 3 роки = 12 зустрічей; 12 публікацій, що супроводжують тестування та впровадження показників.

Очікувані результати щодо інтеграції показників. У кожному районі області сформовано ініціативну групу з експертів та громадськості, кожна з яких обговорить пріоритети кожного показника та виставить за ними бали по своєму району. Усього – 20 зустрічей у рік.

В обласному центрі проведено чотири зустрічі: презентація (початок року), обговорення та виставлення балів групою обласних експертів (перший

квартал), пресовий захід (кінець літа), сесія з формулювання рекомендацій до Стратегії (осінь). Усього – чотири зустрічі в рік.

Таблиця 1

Схема інтеграції показників сталого розвитку у стратегію економічного розвитку на прикладі Львівської області

Етап стратегічного процесу	Етап розробки Стратегії розвитку Львівщини (СРЛ)	Етап розробки та оцінювання індексів сталого розвитку для СРЛ
1	2	3
Формулювання місії	Визначення програмних засад Стратегії	Визначення засад орієнтованості нової СРЛ на сталий розвиток. Виявлення принципів побудови індексів та їхні параметри
Аналіз пройденого шляху	Аналізування тенденцій розвитку соціально-економічних показників і побудова прогнозів за інерційним сценарієм	Вивчення документів, стратегій розвитку, результатів СЕО, визначення критичних факторів, які увійдуть до індексів сталого розвитку. Визначення процедури оцінки індексів
Формулювання образу майбутнього	Брейнсторминг та експертні обговорення щодо картини бажаного розвитку	Брейнсторминг та виявлення ключових цільових параметрів у рамках системи сталого розвитку. Визначення оптимістичного сценарію та «Межі плюс», «Межі мінус» кожного вимірника
Аналіз сильних і слабких сторін (типу SWOT), аналіз значущого оточення	Аналіз типу SWOT та визначення дерева цілей СРЛ	Асоціювання кожного індексу з відповідними найближчими цілями СРЛ. Початок робочої групи з СЕО
Перевірка місії	Спрощення та пріоритезація дерева цілей СРЛ, визначення цільових проектів для реалізації в рамках дерева цілей	Робота у рамках СЕО, виявлення кола екологічних питань для замірювання в рамках Індексу екології сталого розвитку. Рекомендації до документа СЕО
Аналіз перешкод та їхніх причин	Відкидання неефективних проектів з дерева цілей, перегляд дерева цілей, перегляд стратегічних завдань	Спрощення опису окремих вимірників. Включення розроблених індексів до результатів СЕО
Вироблення стратегії	Написання табличних документів на основі дерева цілей та асоціювання	Перевірка пріоритетності вимірників кожного індексу на місцевому рівні

Джерело: авторська розробка.

Як впливає з наведеного вище, у рамках створення системи інтеграції показників запропоновано структурно-логічну схему інтеграції показників сталого розвитку до стратегії економічного розвитку області. Для усіх показників розроблено: 1) параметри оцінки кожного вимірювача (еквіваленти кожного з балів (від 0 до 4) у визначниках кожного з чотирьох показників) і

їхнє порівняння з міжнародними, враховуючи доступність даних – один місяць; 2) систему інтеграції показників у Стратегію на рівні виконання з урахуванням реалістичності реалізації – два місяці; 3) опис методології, висновків, пропозиції щодо інтеграції в районні стратегії – один місяць. Усього – чотири місяці (початок (зима) та кінець (осінь) календарного року).

Цикл вимірів (результати першого та другого, усього – 24 зустрічі в рік) необхідно продовжувати протягом двох наступних років. За цей час потрібно створити порівняльні дані щодо показників сталого розвитку за весь період і презентувати результати порівняння в обласному центрі.

2.1.2. Етичні питання у формулюванні показників сталого розвитку

Якщо розглядати рівень мікроекономіки, то можемо припустити, що сталий розвиток як гуманістична концепція покликаний позбавити індивідуальні домогосподарства нерівноправної залежності від великих ринкових гравців. Отже, невеликі індивідуальні та кооперативні підприємства могли б стати набагато менш залежними від зовнішнього світу та здобути переваги, продаючи на ринку свою продукцію за справедливими цінами, а не виживати, протиставляючись диктові великих монополістів (ринкових гравців), які тримають ці малі господарства в “економічних лещатах”. І саме тому перед розробкою та формулюванням конкретних показників сталого розвитку так важливо розглянути зв’язок етичних категорій зі стратегіями сталого розвитку, а також проаналізувати деякі парадокси в процесах впровадження інновацій у рамках стратегій сталого розвитку, проілюструвавши проблематику балансу у стосунках великого й малого ринкових гравців та окресливши способи досягнення цього балансу за сучасних умов.

Почнемо із твердження про те, що, попри прагнення до цінностей відкритого суспільства та економічної справедливості у виборі споживача, у щоденному житті ми дуже залежимо від постачальників ресурсів і тих, хто підтримує об’єкти інфраструктури, які роблять наше життя зручнішим. Проте

вони – великі гравці – часто вважають, що їхня позиція, тобто той факт, що вони великі та займають монополічне становище на ринку, дає змогу їм диктувати умови продажу їхніх послуг громадянам як їхнім покупцям, і включати до пакета послуг непотрібні, несуттєві для громадян, а то й шкідливі, проте досить коштовні елементи, за які покупці платять додатково просто тому, що нема іншого вибору в теперішньому форматі. Ці елементи напряму можуть шкодити, та люди не помічають цього, або ж навіть знають, та, на жаль, свідомо йдуть на це. Наприклад, їдучи додому, ми заходимо в магазин і купуємо там овочі, знаючи, що вони вирощені з суттєвим додаванням хімічних добрив. Однак свідомо купуємо їх, тому що не хочемо знайти час і можливість отримання здорової їжі та виправдовуємось обмеженістю в часі.

У разі розгляду етики стосунків великого та малого учасників ринку ми спостерігаємо схожу та, на жаль, типову ситуацію: великий надавач послуг майже завжди схильний пригнічувати своїх клієнтів. Наприклад, приватні енергетичні компанії схильні неконтрольовано підвищувати ціни на електроенергію, лобіюючи свої інтереси в уряді, приватні нафтогазові компанії схильні маневрувати ціною бензину тощо. Еластичність попиту та схеми оптимізації прибутку – це основні визначники їхніх рішень щодо ціни. Стосовно питання гуманістичних засад сталого розвитку в суспільстві ми змушені констатувати, що за умов початково насильницького вибору суспільство поставлене в ситуацію фактичного рабства, де великий постачальник послуг диктує ціну на тому гранично високому рівні, на якому її ще можна витримати, а не визначаючи ту ціну товарів чи послуг, що є приємною, прийнятною для споживачів та справедливою, на відміну від концепції “справедливої торгівлі” (англ. fair trade), що прямо стосується сталого розвитку та визначає умови виробництва й торгівлі на засадах справедливості. Така ситуація має мало спільного з класичною ринковою економікою, де ключовими є поняття свободи вибору й економічного шансу для всіх гравців. Адже монополіст (великий гравець) не забезпечує свободи вибору і через вхідні

бар'єри позбавляє інших, менш потужних учасників ринку, рівного шансу на самовираження в економічному полі.

Тепер позначимо два варіанти розвитку стосунків у процесі розвитку – дві різні системи цінностей у ставленні великого учасника ринку (англ. market-maker) до малого (англ. market-taker).

Перша система побудована на засадах гуманізму, коли великий гравець ринку схильний бути та відчувати себе на рівних із малим, навіть зі звичайним покупцем, вважаючи себе такою ж часткою світу й економіки, просто відрізняючись більшими обсягами. І можливо, інколи міра відповідальності цього більшого гравця за спричинені ним наслідки суспільно-економічних змін є також значнішою. У цьому разі менший гравець ринку, попри свої невеликі розміри, також може виконувати корисні функції, і без нього складно обійтись, оскільки він, наприклад, є постачальником напівфабрикатів чи послуг для великого підприємства. Такі малі ринкові гравці, об'єднавшись, можуть допомогти великому учасникові ринку, тоді ця система існує в балансі та природній гармонії. У цьому випадку людськість і гуманізм є важливими визначниками у відносинах великого та малого. Обидва вважають і усвідомлюють себе рівними за статусом та у правах, незалежно від розміру. Це шлях, де малі домогосподарства мають дієвий голос та вплив, і здатні реалізувати політику сталого розвитку на рівні особистості, малої групи або поселення, будуючи сталий розвиток між економічними суб'єктами.

Інша модель – силова, де великий гравець керується концепцією: якщо малі гравці дозволяють собою керувати, то вони – нерозумні раби і не заслуговують на ліпше. І так, у розумінні великого гравця, повинно бути: адже в економіці є роль “господаря” і роль “раба”. Ця концепція хижа, “вовча”, адже вона ґрунтується на початковій нерівності й насправді не передбачає демократії. Це спосіб, за якого політику сталого розвитку визначають великі формування та великі гравці, а домогосподарствам відведено роль підлеглих, що впроваджують команди “високої політики” без жодного голосу в ній.

Вибір свідомої території полягає в тому, щоб обрати, яка система робить її населення вільним, з чим їй краще живеться. Тому на індивідуальному рівні сталий розвиток є м'яким способом позбавлення такого рабства через незалежність від зовнішнього світу – настільки, щоб самостійно визначати умови торгівлі й обміну, навіть будучи дрібним учасником ринку. У розумінні механізмів цього звільнення нам допоможе дискурс нижче про велике місто.

Сталий розвиток передбачає, що надмірної урбанізації та дисбалансів у розвитку місто–село немає. Треба замислитися над тим, що якісь чинники вже тисячоліттями спонукають людей селитися у великих містах, і ці чинники є поза межами зрозумілої економічної логіки. У містах давніх цивілізацій населення концентрувалося з метою використання людських ресурсів у давніх виробництвах. Це привело до п'ятиповерхівок в “інсулах” та комунальних систем Давнього Рима, планування міст Межиріччя, таких як Ур; планування міських поселень Давнього Єгипту. Також традиційно ще можна зрозуміти логіку поселення робочих біля сталеливарних чи вугледобувних виробництв епохи промислової революції. Це супроводжувалося втратою здоров'я, важкими умовами праці та ранньою смертністю пересічного робітничого населення. Здавалося б, ці часи у більшості розвинутих країн світу вже в минулому. Однак чомусь мегаполіси процвітають і нині, коли виробництва можуть виводити за межі населених пунктів, коли вже не потрібно надмірної концентрації людських ресурсів на “будівництвах сторіччя”, коли не потрібно величезних міських військових гарнізонів тощо; коли існує Інтернет, а в розвинутому світі давно функціонують якісні авто- і залізничні шляхи; коли можна жити і працювати за містом. Чому ж більшість працюючого некваліфікованого персоналу воліє селитися в місті, і що вони віддають взамін? Можна припустити, що мегаполіс позбавляє пересічну людину її енергії – як фізичної, так і духовної – це і є “платою” за життя та розвиток цієї людини у міському середовищі.

Якщо поспостерігати за клієнтами закладів швидкого харчування великих регіональних міст у вересні, то можна побачити, що клієнтура цих закладів

поповнилися молодими людьми, які стали студентами і приїхали з районних центрів області до великого міста в пошуках гарного майбутнього. Часто це діти батьків, що належать до середнього класу. Батьки орієнтують своїх дітей на успішне заможне життя, що в стандартному сценарії передбачає створення сім'ї, здобуття освіти, влаштування на роботу, народження дітей. Тут, на “етапі дітей та роботи”, ці молоді люди зіткнуться з серйозними диспропорціями у розвитку їхніх рідних міст порівняно з регіональним мегаполісом. Пропозиція мегаполіса видасться більшості з них очевидно ліпшою. Тому мегаполіс поглинає більшість із них, пропонуючи на додачу до ліпше оплачуваної роботи ще й популярні розваги, часто вигадані туристичні атракції та соціалізацію в колі таких самих, як вони, молодих “підкорювачів мегаполіса”. Це вони стоятимуть у корках в автомобілях економ-класу, віддаватимуть місту свою енергію та сили. Батьки, можливо, мають у своєму малому місті успішний бізнес, проте вони ще 10–15 років очікуватимуть, щоб їхні діти стали наступниками їхньої справи і перебрали їхній досвід. Найімовірніше, діти будуватимуть своє майбутнє в цьому мегаполісі. Мегаполіс розростеться, однак матиме навколо себе приміську зону “спальних районів” і більше нічого, тож на 50 км навколо цього міста не існуватиме жодної збалансованої, самодостатньої економіки. Велике місто, яким керують “сильні цього світу” з великими планами на багатство і владу, стикаючись із демографічною кризою, переманить до себе цих молодих людей, які в іншому випадку могли б поповнити ряди працівників на місцевих підприємствах рідних міст та сіл, а також на фермах, у сімейному бізнесі.

Отже, у більш гуманному та збалансованому сценарії ці молоді працівники перемістили б рівень урбанізації в бік більш рівномірного розподілу ресурсів на території між великими та малими поселеннями. Сьогодні ж ми маємо ситуацію, коли мегаполіс, зростаючи, використовує молодих і недосвідчених людей на свою користь, “витягуючи” їх з периферії, однак водночас дарує молодим людям “компроміс великого міста”: або відсутність самореалізації та фінансових ресурсів у рідному малому місті чи селі, або виснаження і боротьба,

але, можливо, фінансові та кар'єрні досягнення в мегаполісі. Для молодій людині без досвіду та грошей це ті “два лиха”, з яких не обирають, хоча переважно, маючи надмір вільної енергії, молода людина обере боротьбу за успіх у великому місті. Водночас вони збільшують міру власної залежності від матеріальної економіки. Це може бути суттєво на етапі отримання важливого життєвого і професійного досвіду. Однак припустимо, що на певному етапі треба зупинитися та прийняти рішення на користь власного вивільнення, що означатиме індивідуальний рух до сталого розвитку.

Для нашого дослідження потрібно з'ясувати, чи сьогодні комусь у великому місті може бути вигідною деурбанізація як процес, протилежний урбанізації? Очевидно, це вигідно саме тим мешканцям великих міст, які позбулися ілюзій і хочуть звільнитися від надмірної кредитної та енергетичної залежності. Їм треба замислитися, що для звільнення доцільно відходити від міста, жити незалежно і на своїй землі. Молода людина свідомо може, реалізувавши себе у місті, зберегти своє здоров'я для власного майбутнього внаслідок своєрідної “втечі з міста”. Така деурбанізація, зазначимо, у технократичному суспільстві можлива у формі високотехнологічної “надбудови” в рамках способу життя у сільській місцевості. Отже, сталий розвиток для особи, яка “втекла з міста” в село, не означає повернення у XIX ст. за рівнем життя і технологій, а скоріше, використання ресурсів та переваг близькості до природи за допомогою високотехнологічних пристроїв, які не завдають критичної шкоди навколишньому середовищу. Іншими словами, сьогодні цілком можливо забезпечити зручності міста в сільській місцевості. З іншого боку, великі міста, очевидно, матимуть конкурентні переваги в регіоні як академічні й адміністративні центри, центри зв'язку та технологій, центри міського туризму, а також для прихильників винятково міського стилю проживання.

Поглянемо на описаний нами “компроміс великого міста” дещо з іншого боку. Велике місто завжди приваблювало тих молодих людей, які хотіли вирватися з-під батьківської опіки та створити власне “родинне гніздечко”. Вони і є тими зародками середнього класу в Україні, які займають самотійну

позицію та є свого роду відокремленими елементами у своїх сім'ях. Великі міста, однак, створюють принади зовсім не з великого альтруїзму. З'ясуємо, чи створювані зручності справді виводять життя жителів міста на новий рівень? Уже зазначено, що найдавніші міста концентрували людський ресурс робітників, які працювали на великих виробництвах давніх цивілізацій. Тому створювана інфраструктура для робітників була лише настільки зручною, наскільки ресурс робітника був потрібним. Такий самий підхід зберігся й сьогодні. У порівняно комфортному районі представник середнього класу має вибір: або спостерігати з фасадного вікна за діловою вулицею чи краєвидом із безліччю автомобілів, що “розбавлений” архітектурними деталями, або із заднього вікна чи веранди бачити невеликий садочок чи дворик, який комфортний лише настільки, щоб не викликати нервового перевантаження і не призвести до рішення втікати звідти негайно. Зазначимо, що саме середній клас є основним споживачем товарів у споживчому секторі. Проте “сильні цього світу” вирішили, що цей клас у мегаполісі сумлінно нагромаджуватиме невеликі кошти, а потім усе або майже все витратити на “комфортне” життя в місті, особливо на послуги. А все інше, тобто маленький залишок нагромаджень, заберуть пенсійні фонди чи страхові компанії. Типовий приклад – самотній пенсіонер у власній квартирі в старій частині міста, яке колись було веселим і цікавим, а нині тут гуляють лише туристи. Ці самотні пенсіонери звикли до своїх міських домівок, а от зв'язки із селом та природою, навіть із власними дітьми вже давно втрачені. Вони колись занадто затрималися в цьому місті й вирішили дожити саме тут. А треба було, сягнувши певної межі, вчасно сказати “досить”.

До речі, можна помітити, що так звані економічні кризи торкаються здебільшого саме середнього класу, який залежить від працедавця і не має власних незалежних засобів виробництва, окрім хіба що депозитів чи цінних паперів. Інші прошарки – дуже багатих чи дуже бідних – криза зачіпає не настільки критично. У дуже бідних натуральне господарство становить 80 % споживчого кошика, а інші виплати походять з їхніх малих грошових доходів та

часто є фіксованими через соціальні системи. У дуже багатих є змога самотійно впливати на ринок та на ціну, бо вони є власниками промислових ресурсів, устаткування, контрактів і загалом засобів виробництва. Окрім цього, вони мають більше резервів та вже придбали собі майже все для власного комфорту.

Тому криза, зачіпаючи багатих, буде регульованою, у найгіршому випадку їхні домогосподарства “схуднуть, але не вмруть”. Для середнього ж класу місто у кризі перетворюється в “затягнуту на шиї петлю”, яка керує ними і переводить їх у рабське становище. Тому стратегія сталого розвитку для середнього класу полягає в тому, щоб ставати власниками своїх, бодай малих, але бізнес-ресурсів, та відходити від мегаполісів. Це означає, що їм потрібно використовувати місто лише настільки, наскільки воно може бути корисним для власного розвитку, а не для “проїдання” життя, тобто працювати винятково для досягнення прийнятного мінімуму економічних благ, намагаючись відповідати соціальним стандартам добробуту. У незаможних домогосподарств у цьому разі майже не залишається заощаджень, а часто існують довготривалі, “постійні” заборгованості у вигляді кредитів.

З'ясуємо, скільки часу залишається у середнього класу на розвиток, на “відв'язування від міста” навіть тоді, коли вони проживають у сільській місцевості в Україні сьогодні. З огляду на це розглянемо дилему вибору такою особою варіанта “розвиватися” проти варіанта “проїдати життя”, зокрема, у площині працевлаштування. Нині і в селі, і в місті у професіонала або просто в “міцного власника” залишається не більше 20 % часу на особистий розвиток. Для цього йому доцільно часто змінювати враження, відбирати інформаційну складову з отриманого досвіду і мати час на її осмислення, формування висновків. Отже, ці ініціативні професіонали все ж мають лише 20 % вільного часу, решту вони витрачають на роботу чи бізнес. До того ж, більшість найманих працівників загалом не готова до подібного процесу, бо їй часто бракує вчасної зміни вражень та здатності правильно й швидко обробити ці дані у свідомості, виготовивши з них інтелектуальний продукт. Цій більшості

простіше йти шляхом, який проклали інші, не думаючи про питання саморозвитку, осмислення та власного вибору. Для цієї більшості звичною є робота за наймом, усталена дорога, подорож на роботу–додому та ін. З-поміж варіантів вибору роботи вони, найімовірніше, оберуть ту, що легша і більше до душі, проте обов'язково це буде лише засобом досягнення власних цілей і аж потім – як спосіб самореалізації. Однак у випадку професіоналів перед ними періодично постає серйозна дилема: чи надалі виконувати нелюбиму роботу за високу оплату й розвивати власні технічні навички, чи знайти власне покликання й нарешті заробляти улюбленою справою (що, на нашу думку, є очікуваним оптимальним, ідеальним варіантом, який потребує своєрідного мистецтва життя), або ж займатися чистим вищим розвитком від самого початку, майже не сподіваючись на матеріальне благополуччя.

Здається, життя дає можливості для розвитку навіть тим, хто майже не має часу для цього; і такі люди набувають досвіду через виконувану роботу. Іноді ж доцільно покинути нелюбиму справу, якщо її частка стала зовеликою і вже не дає змоги розвиватися. Під час руху до особистого сталого розвитку треба збільшувати частку вільного часу й користуватися можливостями для розвитку всюди. У випадку сільської місцевості частка особистого часу на розвиток збільшилася б, якби в господарстві послуговувалися автономними індивідуальними системами життєзабезпечення. До таких, наприклад, належать автоматизована теплиця під керівництвом персонального комп'ютера, системи відеоспостереження та освітлення ділянки чи робочої станції, системи нагрівання води й обігріву житла і технологічних приміщень, системи супутникового зв'язку та Інтернет, електропастух, автоматизовані годівниці для тварин, система керованого крапельного поливу та ін. До цього у перспективі можна додати системи економії енергії та її самостійного виробництва. Усі ці засоби є в 1–2 % сільських домогосподарств. Це меншість, яку статистично здатна поглинути та більшість домогосподарств в Україні, яка не користується цими зручностями. Однак саме в таких господарствах у складі описаної “меншості”, керованих розумними та вмотивованими людьми, їхні члени здатні

замислюватися про сталий розвиток з практичної позиції й діяти в цьому напрямі.

Наведений приклад із домогосподарствами ілюструє тезу про те, що перехід до систем сталого розвитку індивідуального рівня є витратним проектом, який можуть дозволити собі лише заможні господарства, а для більшості суспільства саме поняття і сенс сталого розвитку малозрозумілі. Тому зробимо таке припущення: сталий розвиток – це завдання регіонального та державного рівня. Як з'ясовано, більшість суспільства не матиме часу для того, щоб замислюватися над цими питаннями, адже вона ледве знаходить вільний час на власний “базовий” розвиток, окрім виконання оплачуваної роботи. Отже, більшість суспільства звертатиме увагу на сталий розвиток лише тоді, коли їх особисто стосуватиметься якась невідповідність, – наприклад, неякісна хімізована їжа чи поганий стан природного середовища або погана освіта їхніх дітей. Саме тому реалізація державної політики в напрямі сталого розвитку повинна ініціювати зміни не лише у зовнішніх його проявах, а й у свідомості людини. Також зазначимо, що в сільському господарстві сталий розвиток з власної ініціативи виглядає малореальним на рівні пересічного домогосподарства. Тож у теперішніх умовах розвитку нашого суспільства сталий розвиток – це завдання саме регіонального та державного рівня, але не місцевого. Має бути окреслена та політика, яку реалізовуватимуть у конкретних формах на місцевому рівні. Саме тому одна з європейських країн централізовано запровадила установку сонячних колекторів на дахах будинків, адже самотійно звичайні жителі не захотіли б цього зробити. У міцному домогосподарстві в селі питання якогось “плану” сталого розвитку теж не розглядатимуть, бо на нього не буде достатньої кількості часу.

Політика сталого розвитку – це завдання для керівної адміністративної ланки в розвинутому суспільстві з високим рівнем етичних цінностей, яке, можливо, стикається з відчутними дисбалансами в соціально-економічному розвитку. У цій моделі держава ухвалює стратегічні рішення, а домогосподарства слухають і впроваджують намічені завдання. В іншому

випадку ідея про стратегію сталого розвитку виникне у розвинутому суспільстві, що керується такою етикою, яка пріоритетом ставить баланс природи і суспільства, не тому, що стан природного середовища критичний, а тому, що це суспільство не хоче допускати його погіршення; тобто природне середовище й екологія для цього суспільства є такою ж цінністю, як економічні та фінансові активи для експансивної технократичної чи інформаційної цивілізації. Ідею технократії як влади науково-технічних спеціалістів відобразив, зокрема, Торстейн Веблен у соціальній утопії “Інженери та Цінова Система” (1921) та інших творах. Приклад цієї етики – це країни Скандинавії, зокрема, Норвегія. У такій етиці є місце для голосу домогосподарств, які беруть участь у формуванні політики сталого розвитку “знизу”, а не лише приймають до виконання плани, складені “зверху”.

Узагальнюючи, зазначимо, що у великих країнах політикою сталого розвитку займається державно-корпоративна бюрократія (свідченням цього є, зокрема, створення значної кількості профільних комітетів зі сталого розвитку в провідних країнах світу), часто замінюючи його на соціально-економічний розвиток та використовуючи дещо застарілі, надто традиційні концепції. Тому ми можемо спостерігати *парадокси*, що виникають у процесі реалізації сталого розвитку державно-бюрократичним апаратом та у взаємодії з великими світовими економічними гравцями. Наведемо два часткові приклади: у сфері іноземних інвестицій та стосовно валового внутрішнього продукту як показників успішності стратегії розвитку.

Щодо першого прикладу доцільно розглянути “абсолют” прямих іноземних інвестицій. Традиційно в будь-якій стратегії розвитку кожного регіону України вважають, що зростання обсягу прямих іноземних інвестицій – це добре для експортно-орієнтованої перехідної економіки. Прихильники цієї концепції апелюють до соціально-економічного пріоритету в розвитку регіону, забуваючи про сталий розвиток. Ми можемо заперечити цю нібито фундаментальну тезу, посилаючись на досвід “перегріву” економік, що призвів до кризи “надутих бульок” (особливо у сфері страхування та кредитування

житла) у 2007–2008 рр. у США та Європі. Згадаємо Людвіга Фон Мізеса та австрійську школу, яка попереджала про “виснажливу інфляцію”, але не очікувала, що вона виллється у форму “надутої бульки”. Часто бачимо, як пропагують корисність прямих іноземних інвестицій міжнародні фінансові інституції, з якими погоджуються в наших органах влади. Здається, це традиційний показник успіху для перехідної економіки, яка фактично залежить від іноземного інвестора.

Однак з позиції вітчизняного регіонального бізнесу цілком логічним буде запитання: а наскільки потрібні нам ці іноземні інвестиції? Ми додамо: чи вони є універсальним мірилом економічного успіху? Згадаймо приклади колишніх “азійських тигрів”, звідки інвестор уже пішов, ображений непорядною переоцінкою активів нерухомості; потім сталася фінансова криза, тобто обвал цього сектора ринку, і в підсумку постраждав споживчий сектор. Загалом теза про прямі іноземні інвестиції як визначальний чинник успішності економічної системи перехідної (фактично – підлеглої) економіки спрямована на підтримку політики “розгону енергій”, у тім числі на незворотну мегаурбанізацію, на певній території для подальшого посиленого економічного відтворення, що має наслідком “відсмоктування” енергії та ресурсів з територій і населення, зокрема, через мегаполіси.

Тут треба запитати в себе: можливо, в Україні порівняно висока стійкість до теперішньої економічної кризи зумовлена тим, що у “сірому секторі” прихований баласт і інвестор головно вітчизняний? Хоча цей інвестор і не сприяє галопуванню рівня життя, проте й не йде з країни – тим більше, що він також “пострадянський” та “ув’язаний” у системі соціальних трансфертів і квазіфіскальної підтримки. Урядові ж у часи кризи простіше порозумітися саме зі своїм інвестором, хоча є ризик поширення корупції в загальноприйнятному значенні. Збалансованість між обсягом іноземних інвестицій та обсягом внутрішніх інвестицій (з джерел місцевих інвесторів) і буде першим загальним показником сталого розвитку, збалансованим за фактором прямих іноземних інвестицій.

Щодо другого прикладу потрібно розглянути темпи зростання валового внутрішнього продукту (ВВП) як вимірник суспільного добробуту. Від часів Дж. М. Кейнса або й раніше, починаючи з епохи вчених-натуралістів, прийнято вважати, що зростання ВВП є позитивним зрушенням для країни, тому що зростає рівень споживання, рівень життя і витрат населення, а також ліпше заробляють виробники. Однак це добре загалом з перспективи економічного протекціонізму. Зростання ВВП ще можна пояснити як благо у випадку отримання вигод від взаємної торгівлі, порівняльних переваг. Інше пояснення, можливо, полягає в тому, що ВВП насправді зростає завдяки надшвидкому прогресу технологій, однак що далі, то важче (до певного етапу) за допомогою наявних технологій використовувати невідновлювані природні ресурси, тому тут також природне обмеження зростання. Може, останнім десятиріччям ВВП пришвидшено зростає (як у нас прийнято вважати) завдяки “вливанню” дешевих грошей у фінансові системи, особливо на вторинних ринках у 2001–2006 рр.? Це виглядає більш імовірним, проте, як засвідчила практика, це шлях до “надутих економічних бульок” та галузевих фінансових криз, обвалів, що й підтвердили приклади Іспанії, Португалії, Греції та Ірландії.

Для посилення цієї тези треба згадати дослідження економіста Рікардо Хаусманна, проведене в 2013 р., у якому з’ясовано, між іншим, що причинами “ракетоподібного” зростання ВВП низки країн, що розвиваються (зокрема Чилі, Колумбії, України, Румунії та Індонезії), були не стільки зростання реального виробництва, скільки – і значно більшою мірою – підвищення доларових цін усередині країни. На тлі зростання ВВП у таких країнах на 200–400 % за десять років внесок реального виробництва не перевищував 20 %. Дослідження, зокрема, засвідчує, що чинники, які визначають зростання ВВП, – зростання обсягів реального виробництва, підвищення відносних цін на експорт та зростання реального курсу валют – є взаємопов’язаними, однак за природою абсолютно різними, і деякі з них украй нестійкі. Як зазначає автор, зростання індексу умов торгівлі та притоку капіталу (інвестицій) не може продовжуватися

нескінченно: ці показники з часом або стабілізуються, або знижуються, що й стається в економіках перехідних країн у часи рецесії.

У питанні планування сталого розвитку доцільно враховувати баланс між темпами економічного зростання та мірою виснаження ресурсів і наявності соціальних перекосів. Запитаймо себе, чи варто й надалі гнатися за високими задекларованими темпами зростання ВВП для таких країн, як Україна? Якщо взяти тезу на захист доцільності зростання ВВП про те, що населення посилено відтворюється і саме тому зростає ВВП, то можна частково заперечити її таким твердженням: відтворюються якраз ті прошарки населення, які не мають суттєвого впливу на зростання ВВП і для кого зростання рівня багатства у країні є причиною, а не наслідком їхнього життя. Ці прошарки найбіднішого населення з найнижчим рівнем освіти, особливо в країнах, що розвиваються, вирізнялися високим рівнем смертності, тож їхнє прискорене відтворення спричинене саме зростанням ВВП у розвинутих країн, що зумовило можливість надавати гуманітарну допомогу найбіднішим країнам, які часто не здатні ефективно господарювати й управляти на власних територіях.

Тобто це власноруч створена логічна пастка: не бідне населення є причиною зростання ВВП, а зростання ВВП уможливило виживання найбідніших верств. До речі, розвинуті країни світу завжди ставили у приклад іншим, ще “неглобалізованим” державам, як добре, що в інших “глобалізованих” країн такі високі рівні зростання ВВП. Адже там бізнес добре заробляє, тож іноземний інвестор отримує надприбутки, і певною мірою зростає рівень життя населення – разом із рівнем споживання. Однак глобально, наприклад, усі країни світу навіть під час легкої рецесії показують у звітах зростання ВВП власних економік. Утім існує сумнів, що настільки значного успіху в зростанні ВВП можна досягти через інтенсифікацію обробки сировини, надмірне використання природних ресурсів.

Це припущення підводить нас до думки про те, що другий показник сталого розвитку має бути збалансований за природним потенціалом, а третій, як доведено далі, має містити “коригувальний індекс” за людським капіталом.

У руслі дослідження цього твердження знову запитаймо себе, чи не варто відійти від пріоритету беззаперечного зростання ВВП та будувати стратегію розвитку країни на збалансованому, продуманому зростанні? Це означає продумано зважувати, у яких сферах ми хочемо поліпшення, а в яких справи і так будуть задовільними. Тут також треба замислитися, що, можливо, не варто далі так швидко просуватися за стандартами споживацького суспільства.

Нарешті розглянемо деякі фактори прогресу, сталого розвитку й енергоефективності та співвіднесемо їх. У випадку економічного прогресу завдяки новим технологіям ми також спостерігаємо суспільно-економічні парадокси. Електричний трамвай – масштабний комерційний проект групи компаній Австро-Угорщини – залишив без роботи у м. Львові на зламі ХІХ–ХХ ст. тих пасажирських перевізників, що працювали на кінному транспорті, витіснивши їх із бізнесу завдяки масштабним високотехнологічним інвестиціям. Загалом суспільство виграло, хоча 100–200 осіб втратили роботу і добробут. Тут певною мірою можна зрозуміти економічну доцільність такого кроку: добро для багатьох унаслідок втрат для декількох, що означає прогрес цивілізації. Водночас високі прибутки вигідні власникам нового на той момент високотехнологічного бізнесу.

Проте розглянемо інший приклад: альтернативна енергетика, що традиційно асоціюється зі сталим розвитком. У Канаді в затоці Фанді побудована й успішно працює велика сучасна припливна електростанція (ПЕС) потужністю 20 МВт. Їй уже 25 років і вона стала реальністю завдяки масштабній державній інвестиції. Для забезпечення значних потужностей треба було збудувати велику станцію й дати роботу тисячам осіб. У підсумку вартість кіловата електроенергії, яку виробляє ця ПЕС, знизилася на 55–60 % порівняно з кіловатом, який виробляють теплові електростанції (ТЕС). Це нібито промовистий приклад альтернативного заміщення невідновлюваних джерел енергії на відновлювані. Однак населення від цього фінансово жодним чином не виграє, хоча держава й інвестори добре заробляють. Цей приклад, до речі, ілюструє різницю між винятково “капіталістичним” та “соціальним” підходами

до господарювання, причому другий ближчий до засад сталого розвитку. Перший підхід передбачає переливання всього прибутку в державно-корпоративну “скарбницю”, а населення від прибуткового проекту отримує лише споживчі блага. Соціальний підхід, натомість, більше прибутку “кладає” у державну “скарбницю”, водночас частково дозволяючи інвестувати з комерційно вигідних проектів у соціальну сферу. За такого підходу населення не отримує надмірного приросту споживчих благ, проте отримує реальне поліпшення базових параметрів свого життя у середньо- та довгостроковій перспективі.

Інший приклад ресурсозамінної технології – видобуток такого ресурсу, як сланцевий газ, який також не є безкоштовним, проте він дешевший від природного газу на 35–40 %, якщо держава не має своїх запасів природного газу. У випадку успішної реалізації інноваційного проекту з видобутку сланцевого газу фінансову вигоду отримають видобувні компанії з інноваційною технологією, а також “приймаюча” держава, що добре заробляє на цій маржі й використовує свій статус “розпорядника” території. Для населення в цьому разі тарифи на газ не знижуються, хоча формально проект замінює традиційне джерело енергії на інше, яке видається більш доступним, однак не є відновлюваним. Загалом нерідко твердження про сталий розвиток території через енергетичні проекти означає просто впровадження комерційно вигідних напрямів, що використовують нову технологію та запроваджують у ринковий оборот інший ресурс, хоча насправді не мають на меті сталого розвитку.

У деяких випадках ми спостерігаємо, що державна політика розвитку демонструє підходи, етика яких іде врозрід з інтересами та етикою домогосподарств. Ми можемо припустити, що сталий розвиток, ця нібито загальнолюдська концепція, насправді на рівні державної бюрократії в більшості розвинутих країн світу працює за дещо спотвореною, зовсім не ідеальною моделлю. Отже виборні представники через державу ініціюють проект зі сталого розвитку (СР) під егідою досягнень цілей СР та поліпшення

довкілля. Державна бюрократія підраховує економічну доцільність та часто нарощує масштаб проекту. Тепер держава з цим проектом опиняється на ринку “великих гравців” економіки регіону, і тому в проект “вливають” значні інвестиції, нерідко залучаючи комерційного інвестора, бо високі технології для реалізації проекту є саме в нього. Також часто держава бере кредит у міжнародних фінансових донорів. У підсумку держава й інвестор домовляються про розподіл прибутку, часто на рівні ключових осіб. Керівникам держави це забезпечує перемогу на виборах, бізнесу – хорошу економічну віддачу. Вище це проілюстровано прикладами електричного трамвая та інших енергоефективних проектів. У чистому капіталістичному суспільстві населення, окрім нової технології, не отримує нічого – адже це насправді комерційний державно-приватний проект.

Здається, що державна бюрократія фактично використовує концепцію сталого розвитку для запуску комерційно привабливих високотехнологічних проектів, які лежать у площині сталого розвитку. Це далеко не ідеальний шлях, який потребує удосконалення, однак саме через те, що використовують таку спотворену модель, сам сталий розвиток у великих централізованих країнах з розвинутою ринковою економікою – це справа, яка перебуває майже винятково в юрисдикції держави. З іншого боку, у таких країнах, як Швейцарія чи Норвегія, де традиційно розвинуті самоврядні інституції, домогосподарства мають набагато вагоміший голос у визначенні напрямів та способів сталого розвитку, ніж у “великих економіках” світу. Саме тому треба уточнити: чи можлива стратегія сталого розвитку на такому малому рівні, як район чи мікрорегіон, наскільки це осяжне завдання для місцевої громади і домогосподарств? Навіть з огляду на спотворену поведінку бюрократії є сумнівним, що домогосподарства могли б самі визначати сталий розвиток, якби органи влади не мали на це жодного впливу. Оскільки ми припускаємо, що це завдання регіонального (обласного та вище) рівня, то саме там потрібно розробляти ключові підходи та показники, проте використовуючи формулу знизу–вверх. Щодо цієї формули зазначимо, що для досягнення балансу в русі

до сталого розвитку доцільно щоразу з'ясовувати думку домогосподарств стосовно проблеми і враховувати її в розробці політики. Потім ключові підходи та регіонально диференційовані показники сталого розвитку треба передавати для використання у той мікрорегіон чи громаду, звідки було отримано дані для їхнього формування. Цим не можна нехтувати, бо в інакшому випадку виникатимуть парадокси та перегини в розвитку.

Очевидно, може існувати варіант балансу, тобто можлива ситуація, коли домогосподарства – “малі гравці” – також беруть участь у політиці “великих гравців”, і з великого “пирого” малим гравцям перепадає гарна пропорційна “часточка”. Це такий соціальний договір, що ґрунтується на принципі умиротворення: для забезпечення соціальної стабільності уряд завжди ділиться з населенням результатами кожної масштабної та прибуткової інвестиції в рамках такого собі негласного соціального договору. Показовий приклад – Велика Британія, яка важкими зусиллями освоювала колонії у XVIII–XIX ст., однак для багатьох її громадян це означало успішну кар’єру і пенсію, а населення загалом значно виграло від вигідної колоніальної торгівлі. Отже, припустимо, що концепцію сталого розвитку суспільство підтримає тільки тоді, коли люди безпосередньо бачитимуть, який ефект має сталий розвиток для їхнього щоденного життя. З цього можна вивести практичну гіпотезу: якщо пристрої для сталого розвитку, наприклад, побутові електростанції, пристрої для обробки води, пристрої для поводження з відходами, пристрої для забезпечення здорової їжі тощо будуть індивідуального користування й не потребуватимуть масштабних вкладень і дорогого обслуговування, однак забезпечуватимуть домогосподарству економію чи вигоду, то й сталий розвиток отримає широку підтримку в суспільстві. А поки що ця концепція у великих економіках світу здебільшого сприйнята лише науковцями та державними колами.

Якщо запитати, чому сталий розвиток на інструментальному рівні переходить сьогодні на рівень регіональної влади і населенню малозрозумілий, то треба згадати, що початковий, широко підтримуваний концепт сталого

розвитку містив ідею про самовідновлювані самодостатні домогосподарства, які не залежать від зовнішніх монополістів. Здається, однак, що цю ідею витіснив більш глобальний, централізований підхід до сталого розвитку, який залишає населенню дедалі менше вигод від “пирога”, тобто від ефекту його впровадження. Держава та великі інвестори фактично монополізують сталий розвиток, не залишаючи населенню шансу на незалежний шлях в умовах капіталістичної економіки, адже ринок “великих гравців” завжди олігопольний. Інший шлях, тобто соціалізм радянського типу, виявив свою економічну неспроможність, хоча там розвиткові людини приділяли значно більше уваги. Сталий розвиток на рівні малих домогосподарств можливий у більш гуманній економічній системі, а в теперішніх умовах класичного ринкового капіталізму він можливий лише під егідою та контролем держави. Однак на хвилі масштабних соціальних змін з’являється шанс на те, щоб держава створила режим сприяння, за якого індивідуальний сталий розвиток можливий. Наприклад, під тиском “зелених” у ФРН у 1980-ті роки закрили всі АЕС – спірне, проте загалом правильне рішення. В Австрії також керувалися не лише економікою, а й, можливо, прагненням глобального виграшу для громадян своєї країни, коли 25 років тому всіх власників будинків змусили ставити на дахи сонячні акумулятори.

Отже, напрошується висновок про те, що третій показник сталого розвитку повинен містити “індекс людськості”, тобто оцінювати, наскільки значне соціальне благо, порівняно з асоційованими втратами, забезпечує певний проект, стратегія чи зміна для соціального капіталу населення певної території. Додатково такий індекс має містити контрольну цифру й таким чином враховувати можливі впливи (позитивні чи негативні) на сусідні території. Якщо вплив нульовий, то це позитивна ознака щодо збереження балансу у впливі; якщо ж показник суттєво відхиляється у “плюс” чи “мінус”, то потрібно переглянути стратегію. Цей індекс може бути коригувальним щодо стратегії, яка містить елементи сталого розвитку.

2.2. Аналіз системи формування стратегії та оцінки сталого розвитку на національному та територіальному рівнях

2.2.1. Особисті мотиваційні чинники сталого розвитку

Стосовно сталого розвитку часто може поставати запитання: з якими людьми його будувати? Це питання прямо пов'язане з якістю управління та позицією держави щодо регіонального лідерства. Сучасна економіка масового споживання серед своїх підлеглих виховує пригнічених осіб, тоді як сталий розвиток в особистісній основі культивує інші риси – свободу, інтерес до життя, ініціативність та прагнення власного розвитку. Тому вважаємо, що важливим є розгляд мотиваційних установок носіїв такої ментальності, яка сприяє сталому розвитку, та порівняння їх з рисами осіб-елементів економіки масового споживання.

У часи глобальної економіки у великих містах набуває поширення Концепція “міського господарництва” (англ. *urban economizing*, авторський термін) – вирощування тварин, рослин і грибів за умов міста й урбаністичного оточення; це господарство має на меті отримання вигоди, прибутку і часто є підсобним. Прикладів чимало: вирощування у квартирах квітів та декоративних вазонів, розсади на продаж та для розмноження на присадибних ділянках; грибів у підвалах; виробництво добрив з відходів (це особливо популярне в Японії); розмноження в домашніх умовах шиншил, котів, собак та хом'яків; вирощування черв'яків для риболовлі. Ці види діяльності не потребують дачі або іншої заміської землі, тому в такому рослинництві використовують пакети з землею, гідропоніку. До таких типів господарювання (що часто перетворюється на повноцінне підприємництво) належить і “хенд-мейд”, а також вишивка та в'язання, виготовлення в домашніх умовах тортів та іншої випічки “на замовлення” в магазини та на свята. Цей вид “міського господарництва” вирізняється тим, що еволюціонує в умовах міста, адже в селі людина цим займатися не буде: по-перше, немає ринку збуту, наприклад, міні-собак чи котів-сфінксів, немає також потреби у добривах та гідропоніці (адже є багато

власної землі), і для цього всього ще й бракує часу, адже сільський житель 80 % часу витрачає на традиційну працю, у тому числі у власному господарстві. “Міські господарі” мають свою мережу збуту, ринки та постійну клієнтуру. Сільський житель, натомість, не настільки винахідливий. Маркетинг “міського господарництва” більш персоналізований. Напевне, доцільно розглянути ремісництво детальніше і зрозуміти, чому та як воно може стати “стрижнем” сталого розвитку індивідуального рівня.

Суспільство, здається, твердо стало на шлях виробництва швидкозношуваних товарів низької якості та розвитку індустрії замінних частин. Якщо у XIX ст. матеріальні речі промислового виробництва були своєрідним еталоном якості, предметом гордості й стандартом для самих виробників, могли слугувати довгі роки, то нині виробник готовий виготовляти низькоякісний продукт, який реалізовуватиме на вже перенасиченому ринку і який може змагатися хіба що за ціною; або ж конкурувати в “інноваційному” сегменті, проте тоді не отримає великої частки обсягу продажів, бо суспільство, зазвичай, сприймає суперінноваторів з великою інерційністю. Однак виробника, який виготовляє, скажімо, блок тримача лез в електробритві з недорогого пластику та свідомо допускає слабкі місця у цій швидкозношуваній конструкції, можна все ж зрозуміти: він змушений переводити свій бізнес у розряд сервісного, постійно обслуговуючи такі поломки та постачаючи замінники. А у XIX ст. ситуація виглядала по-іншому. Покупець міг купувати надійні промислові товари за помірною та навіть високою ціною і не витрачав додаткових грошей на обслуговування поломок. Однак покупець особливо й не економив у той час: він витрачав значно більше, залучаючи багатьох індивідуальних виробників та сервісний сектор для щоденного обслуговування свого життя – сьогодні все це автоматизоване й не потребує стількох людей, що раніше були зайняті у сфері побутових послуг. Наприклад, у XIX ст. одного власника садиби в Російській імперії обслуговувало в середньому ще 19 осіб – пічники, кухарі, прачки, точильники ножів, побутова прислуга, боднарі, кучери, шорники та багато інших, чії професії вже в минулому. Натомість сьогочасний споживач також не

економить, проте віддає на обслуговувальний сектор сумірні або й більші кошти порівняно зі своїм попередником з промислового ХІХ ст. Отже, і тоді, і нині споживач залишається доволі залежним від сфери обслуговування – попри те, що сьогодні машини нібито виконують за нас дедалі більше роботи.

Велика економіка знищила ремесло, та світ уже живе серед інших, нових цінностей. Зазначимо, що трансформація виробництва побутової продукції від “кустарів” та ремісників до централізованого виробництва фактично знищила поняття ручного ремесла. Ремісником тепер можна вважати людину, яка ліпше думає й використовує свій ПК для досягнення ліпших результатів або має свій бізнес, який може бути успішним через обмеженість місцевої конкуренції чи завдяки вищій якості обслуговування клієнтів. Усі інші можуть працювати на підприємствах, стежачи за виробництвом уніфікованих продуктів на автоматизованих лініях чи пристроями, керованими ПК. Людей до цього наполегливо схиляє суспільство, ламаючи їхню особистість. Уже сьогодні вільна, мисляча людина відчуває потребу в нових цінностях, де ремесло є рушієм сталого розвитку. Якщо, наприклад, говорити про сталий розвиток на індивідуальному рівні й одночасно закликати до збереження природи, не забруднюючи її упаковкою, то треба згадати, що людство саме живе та працює у світі масової економіки заміників та упаковки. Натомість деформована масовою економікою традиція ремісництва свого часу сповідувала принципи безвідходності, дбайливого ставлення до довкілля й підтримки соціальної репутації у середовищі людей. Для кроку до сталого розвитку на індивідуальному рівні доцільно, може, згадати про ремесло як його рушій? Наприклад, якщо усвідомити, що власник садиби може сам заробити у ній на життя, а не лише використовувати її як місце для нічлігу, то у ремесла знову з’являється перспектива.

З іншого боку, ремесло, не “вичавлене” з сектора відновлюваної енергетики, може бути потрібним звичайному користувачеві – саме тій людині, яка щодня працює і платить податки. Це вона може придбати або власноруч зібрати такий дешевий і простий пристрій, як, наприклад, вітрогенератор, і на

цьому згодом економити, підвищуючи рівень свого життя. Отже, ремесло – це шлях до більшої незалежності індивідуальних домогосподарств. Саме такі міцні господарства та міцні сім'ї є основними “комірками суспільства”, альтернативою сучасної системи, яка панує на рівні пересічного громадянина. До речі, можна спостерігати цікаву, трохи дивну, проте закономірну особливість. До Першої світової війни господарства активно використовували засоби “альтернативної енергетики” в сучасному розумінні. Зокрема, млини, вітряки, системи на мускульній тязі тварин. Тодішні теплиці були доволі складними, дорогими та потребували ґрунтовних математичних знань. Однак, до речі, у Великій Британії в них вирощували ананаси, чого нині майже не роблять, оскільки цей бізнес програє дешевому закордонному імпорту. Ремісництво, розвинуте на землі на початку ХХ ст., робило успішні спроби централізовано відновлюватися та розвиватися у міжвоєнний період, проте було знищене Другою світовою війною й остаточно відкинуте в післявоєнний період новими технологіями, уявленнями та підходами. Достатньо пригадати радянського керівника Й. Сталіна, який сприяв створенню та розвитку артілей, тоді як його наступник М. Хрущов буквально знищив артільне виробництво [43]. Багато майстрів загинули під час війни, не встигнувши передати секрети й матеріальну базу свого ремесла наступникам, або ж не знайшли себе на великих підприємствах, тож секрети цікавих “кустарних” технологій забуто. Традиція “ремесла” і “господарництва” була знищена економікою розвинутої країни, тому що ремісників витіснили з ринків, поглинувши та укрупнивши їхні малі виробництва. Це зробили великі компанії, чиї традиційні ринки в 1950–1960-х роках підійшли до межі насичення, відтак виникла потреба “загарбання” тих ринків, які на той час обслуговували ремісники. Незважаючи на це, “внутрішній гонор” є стрижнем сталого розвитку і осіб, і цілих країн.

Саме з ремісничим підходом і насамперед з прагненням бути вільною та незалежною людиною пов'язане прагнення власника садиби мати все своє, самостійно вирощене, хоч і дорожче, проте часто здоровіше й чистіше, ніж та продукція, яка надходить від масового виробника. Іншими словами, тут

перемагає той підхід, що ліпше бути “паном на своїй землі”, може, більше працювати і робити помилки, однак “гоноровим”, гордим і незалежним. До речі, питання лідерства країн у світовому прогресі тісно пов’язане з цим відчуттям гонору, незалежності та відповідальності окремих членів суспільства. Наприклад, Польща, де кожен другий “високо несе свою голову” й має внутрішній історичний “гонор”, несподівано для партнерів по Євросоюзу набирає обертів економічного розвитку, а в кризі демонструє найменші серед нових членів ЄС соціальні перекося й найнижчий рівень ураження соціально незахищених верств [45]. Іншим прикладом є Японія, розбомблена у Другу світову війну, яка опинилась серед світових лідерів уже через 30–35 років. Ми припускаємо, що в цих країнах рівень соціальної мобілізації вищий, причому часто завдяки більш рівномірній дисперсії активних та обдарованих членів суспільства серед усього загалу. Ці країни не є “велетами на глиняних ногах”, тому рівномірно відновлюються навіть після сильних ударів. До речі, у таких країнах намагаються зберігати елементи традиційних цінностей. Так само Франція, один із нинішніх лідерів ЄС, директивно обмежила проникнення американської культури через телебачення ще у 1980-ті роки [46]. Французи не хотіли, щоб їхнє молоде покоління руйнувало власну систему цінностей. Вони замінили іноземну ТБ-продукцію на власний “національний контент”, щоб їхнє наступне покоління любило свою країну, а не чужу. Здається, їхня стратегія окупилася.

Сьогодні і в Україні, і в більшості держав світу простежується таке явище, як спотворення людського капіталу. В Україні реєструють високий, з тенденцією до зростання, рівень передпенсійної смертності, що на 35–40 % пов’язано зі способом життя і лише на 15–20 % – з генетикою; решта 35–40 % – це випадковості й захворювання [41]. Іншими словами, депопуляція в нашій країні пов’язана з високою смертністю, особливо серед чоловіків. Більшість чоловіків працює за наймом, на великих підприємствах. Вони вживають стимулятори (кава, цигарки), щоб заспокоїти нерви або швидко “прокинутися на роботу”, харчуються в їдальнях “фаст-фуд”, змушені принижуватися перед

“босами” й терпіти цю ситуацію, спотворюючи соціальні ролі в сім’ї й деформує уявлення про них у власних дітей. Не відпочивають і не вчаться, проводячи в дорослому віці по три–чотири години перед телевізором або (ночами) в Інтернеті. Працюють дедалі більше і постійно наздоганяють ціни, що зростають. Уже давно не були на природі довше, ніж один день. Саме вони їздять на курорти за путівками “все включене” не заради цілющої природи, а заради того, щоб “попити та поїсти задарма”. Чому ці люди такі? Їх сформували умови суспільного життя, глобалізація, укрупнення підприємств, витіснення ремесла на периферію, а також бажання бути у натовпі й пригнічення справжньої внутрішньої особистості та вродженого таланту кожного з них. Здоровий спосіб життя як гуманна концепція держави, покликана зменшити частку витрат на соціальне та медичне забезпечення, виграє лише у молодому віці, коли батьки забезпечують необхідним. А потім, коли у молоді починається робота “від ранку до ночі”, виникають і перевантаження, а з ними – міцна кáva, цигарки для легкого розслаблення, алкоголь для сильнішого розвантаження; як наслідок, у 30 років – перші прояви захворювань і часом, особливо у молодих спеціалістів – багатогодинні вечірні “медитації” перед телевізором та “заїдання стресу” надто смачним “фаст-фудом”. Це, до речі, ще не крайній прояв деформації цінностей на роботі, однак навіть починаючи з цієї точки, для самовідновлення потрібен довгий шлях самоусвідомлення, а також час, бажання і підтримка рідних.

Натомість носії філософії сталого розвитку мають іншу програму. Це зовсім інші люди. Вони мають власну землю й вирощують на ній трави, рослини, овочі та фрукти для себе і своїх близьких. Вони мають освіту, достатню для того, щоб оцінити переваги природи й обуритися дисбалансами розвитку. Вони, зазвичай, можуть працювати інтелектуально, що часто і роблять, – переважно як кваліфіковані спеціалісти (джерело знань) та знавці власної справи. Часто вони ремісники, тобто вміють зробити своїми руками чи відремонтувати корисну річ. Нерідко люблять прекрасне, трохи мрійники й ідеалісти. Місцями прихильники суспільного блага та вірять у те, що в людині

завжди можна розбудити та розвинути її найліпші якості, що поєднуються з енергетичними вібраціями вищих рівнів. Вони здатні побачити ширшу картину процесів, зрозуміти потенціал подій, тобто мають розвинутий аналітичний розум. Фінансово незалежні, працюють на декількох замовників чи мають власний бізнес. Достатньо заможні, щоб дозволити собі високі технології, пристрої, матеріали й машини, що полегшують життя, схильні читати, розвиваються, хоча й по-різному. Цінують комфортне житло і приватність (англ. *privacy* – особистий простір), тобто оберуть “ранчо”, а не “людський мурашник”. Класичний зразок відповідальної, не виродженої верстви незалежних міцних власників. Це прошарок або елітаризований, або спустошений суспільними подіями ХХ ст. Однак саме вони створюють фундамент для відповідальної еліти та лідерства країни в регіоні.

2.2.2. Вибір та поведінка еліт у сталому розвитку

Кожна людина має в житті фундаментальний вибір завдань та цілей. Її основні життєві ресурси призначені для досягнення саме цих правильних, вищих цілей, і тільки тоді вона максимально швидко і з користю рухається в житті. Вибір альтернативи – непросте завдання для кожного члена суспільства, так само не просто це для регіону та окремої держави. Суспільство може підказати оптимальний шлях звичайній людині, однак переважно стається навпаки, і замість істини воно заводить людину в хибні нетрі. А людина має завдання розпізнавати справжні цілі й відкидати ті, що хибно нав’язані суспільством. Саме це – вибір цілей та способів їх досягнення – людина може зробити сама. Для цього вона або виявляє велику силу волі та вчиться приймати сигнали життя, або ж пливе за течією. Ті, хто свідомо обирає рух проти течії, становлять не більше 5 % від усього людства, і часто саме вони – “керівні еліти” – управляють не цілком свідомою більшістю.

Для керівних еліт фундаментальне завдання етичного характеру полягає в тому, який тип поведінки для пропагування серед населення певного регіону чи

країни треба обрати: свідомо-вищий чи несвідомо-споживацький? І від цього вибору великою мірою залежить конфігурація політики сталого розвитку цієї територіальної спільноти. Зокрема, перед елітами постає питання, яке ж суспільство вони будують: чи суспільство соціального блага, чи вільного ринкового вибору, чи трудовий табір, чи ієрархізовану спільноту з глобальними планами?

Саме тому важливо розглянути питання вибору й визначення чіткої етичної межі для “керівних еліт” – керувати ширшими масами й орієнтувати на вибір вищого, тобто пояснювати істинний вибір людини і робити її вільною, або ж культивувати нижчі енергії та нібито схилити більшість до ролі нерозвинутих споживачів яскравих, проте швидкоплинних благ.

Непростий вибір еліт визначає конфігурацію сталого розвитку. Від цього вибору – куди елітам рухати суспільство: “угору” (до вищих цінностей) чи “вниз” (до споживчої підлеглості) – залежить розуміння сталого розвитку як у еліт, так і в пересічного члена суспільства. Також цим вибором визначений ступінь відмінності між “елітною” й суспільною системами цінностей та інформаційними системами, а також між повнотою інформаційного поля та його рівністю для сприйняття елітами й більшістю населення. До останнього часу у світі переважав рух “униз”. Розглянемо приклади.

Керівний механізм, який визначає: кому бути, а кому – ні. Запитання для роздумів: хто планує та регламентує ступінь вивільнення і свободи звичайного члена суспільства, виробника та споживача? Хто визначає стиль життя і рівень трансформації свідомості пересічного члена суспільства? Очевидно, існує керівний механізм, обслуговуваний елітами, який визначає не лише “вільну гру ринкових сил”, а й конкретні історичні етапи розвитку суспільства, такі, наприклад, як перехід від промислової економіки до суспільства споживання. Адже це зовсім інші установки, які треба “увімкнути” в свідомості кожного жителя. Отже, хтось контролює суспільство та загалом вказує, куди, як і з якою швидкістю рухатись. Ту саму тенденцію можна спостерігати на прикладі еволюції дизайну веб-сайтів для мережі Інтернет. Хтось і десь кілька років тому

вирішив, що час змінювати формат більшості веб-сайтів; у цьому разі ні користувачів, ні розробників з “хостерами”, ні самі організації (клієнтів) не спитали про бажаність такого переходу. Розробляйте новий веб-сайт – тепер його підтримуватиме нова технологія, тому що теперішня вже застаріла. Те саме про мобільні телефони: згадайте їх десять років тому і сьогодні. У 2004 р. корпуси мобільних телефонів – це різнобарвні, своєрідного дизайну, «веселі», подекуди стильні, “хітові”, з власним “обличчям” (хоча початковим був дизайн “цегли”). А нині – пласкі чорні коробочки, майже всі з операційною системою та функціями ПК, тобто “смартфони”. Таке враження, наче пролунав загальний наказ: хто ви такі, щоб розробляти веселі та гарні телефони? У споживача буде лише чорна коробка – і про естетику цих пристроїв виробники теж забули наче “за командою”. Сьогодні, кажуть нам, люди мають користуватися лише чорними коробочками без зовнішніх антен – і ніяк інакше. Здається, це не просто тенденція, а спланована і скоординована дія. Тут хочеться згадати Генрі Форда та його “кольорові” чорні авто: Г. Форд, який звик масово випускати “Форд-Т” чорного “лакованого” кольору, на зауваження менеджера, що споживачі, мовляв, хочуть авто інших кольорів, відповів так: “Покупці можуть хотіти отримати будь-який колір машини, якщо цей колір – чорний” [54].

Система великого бізнесу укрупнює підхід до відновлюваної енергетики, роблячи її менш доступною. Там, де раніше були творчість та індивідуальний підхід у спробах виготовити дешеві, ефективні, прості та доповнювальні пристрої, які завдяки своїм параметрам можуть бути справді швидкоокупними, економними і простими в обслуговуванні, ми дедалі частіше стикаємося з державно-бюрократичною машиною, яка пропагує підхід, заснований на добре відомих, промислового зразка механізмах, зазвичай дорогих в обслуговуванні, розрахованих на встановлення у великих господарських комплексах, що потребують спеціальних майданчиків, “надбудов”, експериментальних станцій, на які середньому фермерові вже не знайти коштів. Простіші підходи чомусь не розглядають і вважають, що справжня наука про “замінювану енергетику” має бути саме така – вартісна, модельна і складна. Для її обслуговування потрібен

спеціальний інженер – людина з рідкісною та престижною професією. А ще простіше і традиційніше – коли пристрої об'єднані в потужні енергоблоки й дають країні багато енергії в загальну мережу – як приливна електростанція в затоці Фанді, де весь прибуток збирає фірма-провайдер і держава, а пересічний споживач не отримує жодної реальної економії.

Механізм деформації демонструє теперішній вибір еліт. До речі, феномен спотворення концепції сталого розвитку в державній бюрократії має спільний механізм із феноменом недієздатності громадських рад при органах влади. Можна здогадатися, що існує спільний механізм спотворення: його конфігурацію визначає необхідність пристосування “об’єкта роботи” до потреб державних службовців та приватний інтерес залучених сторін. Накладає свій відбиток вимога та критерій мислити глобально, що є необхідним як для мегапроектів сталого розвитку, так і для громадських рад при центральних та регіональних органах влади. Що це за механізм? За будь-яких варіантів він містить фіскальну складову і полягає в тому, що місцеві виконавці, позбавлені загальнонаціонального мислення, деформують будь-яку програму розвитку, не замислюючись над її ефектом і масштабом, маючи корпоративні інтереси або підлаштовуючись під місцевий варіант бюрократичної системи, тобто спрощуючи собі завдання, або використовуючи комбінацію обох способів.

Глобальні еліти вільно й на власний розсуд оперують ресурсами і країнами. Стосовно питання економічних криз можна припустити, що кількість грошей, як і цінних та кольорових металів, в економіці регулюють штучно. Проте від чого залежить рішення “давати волю” споживчому кредитуванню чи “закручувати гайки”? Це можуть робити або просто для впорядкування, чергуючи середньо- та довготермінові цикли [55], або з певною метою, тобто регулюючи динаміку суспільного розвитку, або маючи на увазі фінансові цілі й досягнення. Чомусь нині, після “експерименту” зі свободою споживчих ринків та “дешевих грошей” у кредитуванні, оцінивши, до чого призвела непомірна жага матеріальної наживи і прагнення пересічного населення безвідповідально “стрибнути” з “трязи в князі”, “глобальні еліти” вирішили “прикрутити

грошовий кран”, таким чином досягнувши сповільнення споживчих ринків та кредитування. Заодно позбулися деяких непродуктивних фінансових надбудов, третинних ринкових механізмів та ін.

Розглянемо приклад з історії. У 1980-х роках було вирішено не перебудувати, а просто зруйнувати таку велику країну, як СРСР, знищивши “надбудови” важких енергоємних технологій [56]. У підсумку після 1991 р. від усієї промисловості Союзу залишилися лише ті галузі, що виробляли енергоносії та видобували корисні копалини. Населення заплатило за цю зміну надвисоку ціну, хоча це нікого не цікавило перед лицем глобальної необхідності. Тепер пострадянські країни будують нову технологічну єдність, виходячи з потреб сьогодення і, як завжди, ставлячи державні інтереси (а не інтереси населення) на перше місце.

Отже, постає ще одне фундаментальне запитання: людиною чи для людини такі лідери світу провадять зміни? Тобто людина – це інструмент вищої політики чи її мета? Обох результатів (“людиною” та “для людини”) досягти набагато легше, якщо держава невелика, у якій людина переважно є метою. Тоді й демократія більш природна, а сталий розвиток набуває форми екологічного піклування та розвинутої системи освіти дорослих. На противагу такому підходові, великі лідери мають зовсім інші пріоритети – це вища політика з вищими цілями. Можливо, навіть мегапроекти глобального масштабу. Це почерк “глобальних еліт”, і вони мають небагато спільного з питаннями сталого розвитку регіону.

Сталий розвиток проти глобалізації – різний вибір різних еліт. Оскільки сталий розвиток є опцією вибору скоріше “домашніх еліт” (історично вкорінених та певній території та вихідців з неї), аніж “глобальних еліт”, то ця концепція перебуває в певній опозиції до глобалізації. Однак вона не є прямим ворогом глобалізації, а, швидше, пропонує систему стримувань як альтернативу глобалізаційним “підштовхувальним факторам”. Обидві системи можуть отримувати вигоду одна від одної, але пригнічувальна за сутністю глобалізаційна система не дає змоги просто так, співпрацюючи з більш

вільними системами розвитку, змістити “ризку” умов торгівлі на користь таких систем. Глобалізація може дозволити сталому розвитку існувати лише на тому рівні, де він буде безпечним для неї; у протилежному випадку вона його знищить.

Роль та вибір еліт є визначальними для сталого розвитку. Загалом у світі склалася така ситуація: “домашня еліта” (у тих країнах, де вона є) значно звузилася й закрилася і переважно керує “несвідомою” більшістю, створюючи передумови, явно недостатні для ефективного сталого розвитку. Там, де “домашньої еліти” нема, керівництво відбувається ззовні чи на елементарному рівні автоматизовано. Тому-то в державах без “домашньої” керівної еліти так складно з реалізацією стратегічних планів – у їхніх керівних систем бажання та розуміння суті завдань обмежене операційним рівнем. Саме такі держави виживають, а не розвиваються, постійно стоячи перед загрозою втрати суверенітету через зовнішні впливи. Їм у край необхідна власна “домашня еліта” – відкрита для своїх громадян, яка забезпечить можливість розвитку для різних соціальних верств. Здається, для будь-якої країни це ключовий чинник успіху, що приводить до такої поведінки країни у світі, яка найбільше нагадує рух у напрямі сталого розвитку.

Хибний шлях для “домашніх еліт” – це деформація цінностей. Серед керівних еліт є дві категорії можновладців. Одні думають про суспільні блага, не деформуючи цінностей, а інші використовують концепцію блага як привід для маніпуляцій. І хоча в житті потрібні обидва типи, унаслідок їхньої спільної діяльності все ж повинен простежуватися приріст громадського блага та стійкості. Зазвичай це відбувається за принципом “ми працюватимемо і керуватимемо так, щоб паралельно з нашим збагаченням і поліпшенням люди навколо нас назагал почувалися ліпше”. Саме тоді, коли ми житимемо і даватимемо жити іншим, рух нашої території вперед буде схожим на сталий розвиток. Уявімо, наприклад, що представник керівних кіл хоче жити в екологічно чистій місцевості у своїй країні. Якщо ж він сприятиме забрудненню біосфери і це стане нормою, то з часом навіть за великі гроші він

не знайде собі “екологічного куточка”. Тобто він мав би сприяти екологізації розселення суспільства загалом, а не лише для себе. Далі він хоче споживати здорову їжу, та якщо сам пропагуватиме штучну хімічну заміну їжі для більшості суспільства, то хто гарантує йому, що колись його дитина не купить такий “фаст-фуд” саме тоді, коли він не зможе проконтролювати її харчування? Коли він та інші владні особи заганятимуть себе винятково у вузьке коло еліти, яке матиме надвисокі доходи, а всіх інших уважатимуть своєрідними рабами, то де гарантія того, що його дитина не закохається в людину з “соціальних низів”, і тоді доведеться вирішувати непросту психологічну та фінансову дилему? Отже, він буде зацікавлений, щоб на всіх рівнях суспільства заохочували прагнення людини до саморозвитку, щоб незалежно від майнового стану в суспільстві “соціальні перекоси” культури та освіти було згладжено. Якщо він як особа, що наділена владою, сприятиме якісному медичному обслуговуванню лише для себе і свого вузького кола, а для широкого загалу просуватиме ліки сумнівної якості, то чи застраховані його близькі від варіанта, коли їм доведеться у дивній і нетиповій для них ситуації скористатися послугами “народної медицини” й відчутти всі її “принади”? Отже, він дбатиме про прийнятний для людини рівень медичного обслуговування.

Правильний шлях для “домашніх” еліт близький до сталого розвитку. У колонізованих суспільствах є свої перекоси в розвитку. Можна виділити дві схеми: 1) моноетнічна більшість пригнічувана елітною меншістю, яка контролює доступ до всіх ресурсів, у цьому разі меншість здатна самостійно розвиватися без цього контролю; 2) етнічна більшість “дикунів”, нездатних жити в сучасній ринковій економіці, контрольована розвинутою та економічно потужною меншістю “хазяїв”, яка фактично володіє колонізованою територією, а більшості відводить місце для проживання у спеціальних резерваціях. Друга ситуація виникає тоді, коли 1) еліта почувається “домашньою”, однак решту суспільства тримає у статусі підлеглих, 2) еліта почувається чужою і решту суспільства з цієї причини пригнічує.

Україна загалом зі своєю ментальністю, що сприяє рівності та згладжуванню перекосів розвитку, стоїть на правильному шляху. Домашня еліта нашої держави може замислитися, що, оскільки вона є “корінною” та “своєю” на цій території, то задля розвитку рідної землі варто жити і діяти, маючи зацікавлення в її гармонійному розвитку, і – головне – у цьому разі широка більшість підтримуватиме таку еліту, бо вона дає змогу жити і розвиватися всім іншим, а її прагнення досягти суспільства добробуту перекликаються з душевним прагненням більшості суспільства, яка в цьому випадку підтримуватиме плани керівної еліти та сприятиме їм.

Сталий розвиток у регіональному плануванні в Україні. Консультування зі сталого розвитку завжди поєднане з управлінням стратегією соціально-економічного розвитку. Чому ж сталий розвиток не заміщує соціально-економічного розвитку? Тому що план соціально-економічного розвитку в нашій державі розробляють керівні еліти певної території з огляду на свої цілі. А сталий розвиток – це набір механізмів і технологій балансів, зміцнень і стримувань, що даватимуть змогу в рамках плану соціально-економічного розвитку досягти заданих цілей і не завдати незворотної шкоди території. Саме тому плани сталого розвитку як такі не особливо втілюють у життя, вони успішні лише на тих територіях (наприклад, на Кримському півострові), де природа – традиційний відповідник сталості в людському розумінні і є предметом та інструментом заробітку й засобом зростання добробуту, де немає жорсткого винищення природних багатств, де розвинений туризм, лікування та рекреація.

2.3. Особливості реалізації принципів сталого розвитку територій в умовах децентралізації

2.3.1. Деурбанізація як інструмент сталого розвитку регіонів

На нинішньому історичному етапі мегаполіс знищує ринкову економіку й не дає шансу на сталий розвиток поселень та на людський розвиток на рівні

цінностей, вищому від споживчого інтересу. Натомість для людей з іншими цілями та цінностями треба пошукати нові типи поселень у сільській місцевості, що опираються на екологічне сільське господарство, та підходи до праці, самореалізації й розвитку завдяки збалансованій сталості. Саме тому в цій частині дослідження виконано попередній аналіз відповідей на запитання, що важливі для формулювання показників сталого розвитку регіону. Це такі запитання:

- чи потрібно обмежити зростання міст класичного типу на тій межі, за якою прогресивно зростають негативні соціальні явища, посилюються збочення та деформація психіки, щоб інвестувати натомість у сільську місцевість чи в малі міста з приміськими зонами, які спеціалізуються на природному сільському господарстві;
- яким може бути економічний та соціальний ефект “деурбанізації” та створення сільськогосподарських поселень нового типу, зокрема, чи виправдовує себе розміщення виробничих ресурсів у селах та які є перешкоди на цьому шляху?

Чи не викликає подиву той факт, що в селах України, де людина здатна сама виростити собі здорову їжу, часто немає оплачуваної роботи? Там не розміщують підприємства, натомість спеціально “видавлюють” найбільш перспективну молодь у мегаполіси? Тобто туди, де її можуть експлуатувати “сильні цього світу” і просто власники бізнесу та ресурсів, замість того, щоб вона працювала на себе. Адже, живучи в селі, ця молода людина зможе з користю застосувати свою енергію для себе та своїх близьких, здоровіше харчуватися, дихати чистим повітрям, пити чистішу воду. Натомість хтось або щось штучно створює ситуацію, коли навіть малі міста, у яких ще зберігся тісний зв’язок із природою, спустошуються, хоча, здавалося б, ніщо не заважає розмістити там бізнес. У підсумку людські ресурси концентруються в столиці та найбільших обласних центрах, хоча деякі з цих центрів (наприклад, на сході країни) також уже спустошені, люди виїжджають туди, де є ще більший бізнес і циркулюють більші гроші.

Тенденція до концентрації ресурсів у мегаполісах вбиває ринкову, конкурентну економіку. З позиції ринку здається дивним, чому в Києві фінансових ресурсів значно більше, ніж, скажімо, у Львові чи Рівному. За законами ринкової економіки це не цілком логічно, адже розвинутий бізнес прагнув би децентралізуватися для оптимального покриття території та споживачів, а також задля економії на зарплатах у “дешевших” містах і регіонах – у нас же все навпаки, і концентрація бізнесу відбувається саме у столиці. До речі, таке місто, як Львів, у XVIII ст. було центром з кам’яницями як торговельний та адміністративний осередок, а навколо розташовувалися зручні та просторі садиби сільського типу. Люди аж ніяк не прагнули тіснитися на площі Ринок (там був адміністративний і торговельний центр), а нині, немовби зазомбовані, прагнуть “жаданої” багатоповерхівки навіть на околиці великого міста і думають, що будуть у ній щасливими. Хоча, треба визнати, у Кафі (Феодосії) в XIV ст. близько 80 тисяч бідного населення жило за міськими мурами на площі приблизно 6 га, однак це було пов’язане з умовами безпеки та ворожнечі з власниками землі, а також надзвичайною обмеженістю території колонії, згідно з договором.

Компанії та проекти розміщують центральні офіси в Києві, щоб мати змогу оперативно домовлятися з можновладцями. Звідси і розвиток неринкових економічних моделей на засадах преференцій, знищення конкуренції та нівелювання прагненням удосконалення, – адже все вирішено нагорі більш спритними учасниками ринку з сумнівними цінностями.

Економічна база нових поселень. Запитаймо себе: наш агросектор збитковий чи прибутковий? Чи може він стати однією з важливих “опор”, на яких тримається каркас економічної незалежності сільськогосподарського поселення нового типу? Колишній президент США стверджував, що агросектор СРСР на момент його розвалу став глибоко збитковим [50]. Це дивно, адже в 1913 р. він був прибутковим, а сьогодні, через 100 років, він балансує на межі та демонструє дивні цифри – від дотаційної кризи до мегаприбутків. Однак нині сусідні країни зацікавлено дивляться на наші багаті чорноземи і на деякі

родовища, вважаючи нашу країну “житницею” регіону. Окрім того, дослідження навіть західного фермерства 1970-х років засвідчують, що причиною задекларованої малоприбутковості стали помилки в бухгалтерії, неправильне нормування кормів, розрахунки навмання, тобто технічні зовнішні причини [47]. Здається, що проблема нашого агросектору в тому, що він “на папері” часто виглядає збитковим, однак реально має значний потенціал у разі грамотного управління та правильно обраної стратегії спеціалізації [44]. Іншими словами, це насправді “золота жила”, проте в неї треба вкласти високі технології та розвинуту систему маркетингу, а також використовувати правильні системи управління енергією. Тоді, якщо агросектор – це “золота жила” для України, то пріоритетним для розселення тих, хто не хоче жити в мегаполісі, є саме сільські та приміські території.

Парадокс економіки мегаполіса свідчить про прагнення експлуатації енергії щастя. Реалії “перекосів” сільського та міського розвитку ставлять перед нами низку важливих запитань: чому б не розмістити завод чи інше підприємство у маленькому місті чи в міцному селі й там створити працівникам можливості проживання, налагодити інфраструктуру? Чому сьогодні завод будують у передмісті мегаполіса або й посеред нього, але не в малому місті? Для чого створювати в молоді мотивацію покидати домівки та їхати у мегаполіс, якщо можна прийти до неї “додому” з робочими місцями? Врешті-решт, у малому місті чи в селі можна пропонувати нижчі зарплати і таким способом бути конкурентоспроможним щодо ціни продукції. У великому місті як “платформі” для бізнес-підприємства є сенс тоді, коли частка інтелектуально контрольованого продукту (ти перебуваєш на роботі й контролюєш високо-технологічні процеси) у собівартості є високою, а також коли фірма випускає такий продукт, який жорстко зарегульований за ціновими (картелізація, монополісти, державне регулювання цін), якісними (стандарти) та кількісними (квоти) параметрами. А у випадку, коли маємо просте автоматизоване виробництво і продукт, на ринку якого можна виграти завдяки зниженню ціни (ринок монополістично-конкурентний, з високою еластичністю за ціною), то

логічно припустити, що саме в селі чи малому місті (та аж ніяк не в мегаполісі) доцільно розміщувати виробничі потужності бізнесу. Тому отримуємо конфлікт сталого розвитку та мегаполіса. Нові люди, носії ментальності сталого розвитку, віддають перевагу власним будинкам за типом комфортних сільських поселень (сімейних садиб) попри те, що там щороку необхідно щось ремонтувати, фарбувати та вирощувати собі їжу. Однак вони знаходять час і можливість не лише для рутинних операцій з підтримання свого господарства, а й для особистого розвитку. По-перше, рутинна для них такою не здається, вони, скоріше, люблять покращувати свою садибу і присадибну ділянку, а по-друге, вони доволі мобільні люди й технологічно ідуть у ногу з часом і трохи попереду більшості. Якби вони бачили у містах відповідальну керівну еліту, яка мислить категоріями декількох поколінь і працює за принципом рівнозначності малого та великого гравців, то ці люди погодилися б мешкати в місті й робити його зеленішим, веселішим, спокійнішим. Проте нинішня обстановка у мегаполісах є такою, що вони не погоджуються отримувати сумнівний додатковий комфорт, оскільки відчують, наскільки їхні права, здоров'я та свобода вибору відрізняються від їхніх очікувань та реальної якості життя, які вони можуть отримати у своїй садибі.

Людина: цінність у сталому розвитку та “робот” у системі найманої праці. Повертаючись до порівняння переваг самозайнятості у свідомості “носіїв сталого розвитку” проти масштабних уніфікованих виробництв, що залучають найману працю в мегаполісах, розглянемо ремісничу (самозайняту) та найману працю. У ремеслі починають з підмайстра, декілька років вивчають деталі, особливості професії, а найбільш здібні учні мають реальну змогу отримати вирішальну конкурентну перевагу – майстер розкриє їм секрети професії. Не рідкісні випадки в історії, коли здібний учень без статків ставав “правою рукою”, найближчим помічником майстра та міг згодом стати власником ремісничої майстерні чи навіть головою гільдії.

Що ж до найманої праці, то що ми спостерігаємо нині у “західного” працедавця? Тотальне стеження за працівником як на виробництві, так і в офісі.

Відстежування електронної пошти, профайлів у соціальних мережах, телефонних розмов та статистики користування Інтернетом; вимога дотримуватися інструкцій та економити час на власні потреби; вимога чи наполегливе прохання бути соціабельними, зумисно привітними, обов'язково виказувати колегам необхідну норму ввічливості та привітності, щоб вони й надалі перебували в ілюзії, що колеги насправді привітні та дружні; ведення особових кадрових справ із занесенням туди похибок чи відхилень від норм, визначених працедавцем. Ініціатива не заохочується, скоріше, пропагується підхід на кшталт “Звернися до спеціаліста, він ліпше знає і зробить”.

Унаслідок цього пересічний працівник, наділений якимись повноваженнями, виховується стриманим, силувано і фальшиво приязним, дисциплінованим та в постійному страху перед звільненням. Водночас така людина не має з ким поділитися на роботі своїми проблемами або навіть у робочій ситуації тричі подумає, чи взагалі звертатися по допомогу. В офісах часто пропонують безкоштовну каву: головне – працюй і не відволікайся; таким чином багато молоді стає залежною від кави, втрачає своє здоров'я. До речі, за дослідженнями європейських учених [48], 13 % європейців, які працюють, готові відмовитися від природних потреб заради ранкової кави. Одне слово, раби. Ними стають майже всі, за винятком меншості справжніх мисливців, які у цій “вовчій” системі завдяки особистим якостям та зв'язкам, а також розуміючи суть самої системи, видираються нагору, де воюють з такими самими “вовками” за право керувати більшою чи меншою кількістю “овечок”.

Що спільного ця нелюдська картина має з вільним прагненням незалежної особистості до творчого і професійного зростання? Майже нічого. Є велика потреба в адекватній пропозиції для носіїв нових цінностей. Усім молодим людям, яких експлуатують у містах, потрібні інші орієнтири, і, погодившись із тим, що освіта у великому місті дає користь, можна не погодитись, що “вимивання” найліпших ресурсів до мегаполіса – це добре для таких людей, особливо якщо керівні верстви ставляться до нашої території як до об'єкта пограбування та виснаження всіх ресурсів, а не як до корисної та розумної

системи відтворення соціальних благ, баланс у якій і є запорукою поступового розвитку цієї системи. Зрозуміло, якщо говорити про нові “агроміста” сільського типу, то знайдеться частина людей, які просто люблять жити в місті (навіть у мегаполісі), а не працювати в агросекторі. Однак знайдеться й частина людей, які захочуть жити в меншому за розміром “зеленому” містечку і за принципом міського господарництва (*urban economizing*) вирощуватимуть для себе й на продаж здорові продукти або ж віддадуть свою ділянку виробникові, але на умовах часткового бартеру продукцією. Тобто зросте частка здорової, природної їжі, імовірно, на основі гідропоніки, а не на хімдобривах.

Чому в концепції сталого розвитку ми розглядаємо село і місто? Тому що з питанням балансу і збалансованого розвитку пов’язані й показники сталого розвитку. Вихід значення показника за порогові рамки – це як “зрив потоку” з крила літака: існує оптимальна зона з відповідними кожному балу стратегіями поведінки чи керівними принципами, а за її межами про сталий розвиток не йдеться, бо порушується баланс системи, яка тоді рухається шляхом розбалансованого розвитку, який, хоч і змінює ситуацію загалом, проте не відповідає гармонійному співжиттю та розкриттю потенціалів сфер природи, суспільства й економіки конкретної території. Останнє з економічного погляду окреслюється концепцією “економіки серця”.

2.3.2. Економіка серця: підхід щодо гуманізації сталого розвитку регіону

Під час формулювання регіональних стратегій, зачіпаючи їхній зв’язок з підходами сталого розвитку, треба говорити про способи розвитку сільських територій. Однак тут часто виникають суперечності. Розвиток сучасної економіки споживчого суспільства призводить до концентрації ресурсів, спеціалізації, укрупнення мегаполісів. Цей спосіб означає “висмоктування” ресурсів з регіонів навколо мегаполіса і зубожіння віддалених сіл та, особливо, малих міст, які в нинішній Україні існують не просто без власної землі, а й без

міської промисловості та субсидій з “центру”, позбавлені почуття власника та з різким зниженням рівня розвитку людського капіталу.

Як вирішують проблему сьогодні? Щоб якось підтримати такі зубожілі території, держава стимулює їх пакетом соціальної підтримки [61]. Та ці заходи переважно не стають “вудкою” для населення, скоріше, люди отримують шанс вижити на своїй території, не більше. Водночас і міжнародні програми розвитку територій доволі неоднозначні. З одного боку, вони працюють з найбільш бідними верствами, щоб дати їм оцю “вудку в руки”, однак такий підхід виправдовує себе лише на початку, а потім впирається в жахливий “відрив” у рівні освіти та культури ширшого загалу тої громади, з якою ведуть роботу. Або, з іншого боку, такі програми працюють з поселеннями середнього рівня розвитку й не їдуть у бідні райони, де, як вони вважають, нереально щось змінити. Так працює своєрідна “селекція”, яка, попри все, не вирішує проблем тих територій, які штучно стають бідними. В основі ситуації – складне філософське питання: чи треба відкидати соціальний компонент заради економічного прогресу, тобто залишати соціальну “пустелю” на депресивних територіях (іншими словами, “на селі”), які “підготовувати” достатніми для виживання людей субсидіями? Чи навпаки, доцільно активно інтегрувати системи соціальної й економічної підтримки в сільській місцевості, водночас залучаючи на територію промисловість, сектор послуг, робочі місця, щоб люди згодом заробляли самі на себе?

Це питання стикається з реаліями сьогодення. Якщо в минулому поколінні компанії-працедавці забезпечували масову зайнятість, то нині вони, оптимізуючись, додають працівникам функцій. Таким способом вони зменшують кількість працівників і стають ефективнішими, ніж корпорації з позиції показників прибутку. Однак це здається антигуманним, адже такий “відсів” не дає змоги реалізуватися тим людям, які не є “найкращими” з погляду компанії. Таких людей в Україні також багато, просто їхні таланти полягають у чомусь іншому, а вони вирішили, що змушені заробляти на тому, що їм пропонує ринок та рамки їхнього життя. Масового працевлаштування, як у недалекому

минулому, нині важко досягти: вартість витрат на одного працівника постійно зростає і компаніям це не вигідно – легше купити ще один сервер та зекономити на двох–трьох працівниках.

Масова зайнятість, проте, є критично важливою. Як підсумок дослідження сільських громад чотирьох регіонів України у 2013 р. [64] виявлено, що населення для збереження соціальної структури громади та недопущення міграційного відтоку з сіл потребує масового працевлаштування. Тут потрібно поглянути на досвід Ізраїлю, де кібуц є колективним (люди-партнери, спільно працюють у сільському господарстві), а земля (“обладнання”) належить державі. Кібуци пішли шляхом диверсифікації та високих технологій і згодом стали лідерами у світі за певними експортними галузями, причому не в останню чергу тому, що спільноти у кібуцах об’єднані одною ідеєю, окрім фінансового інтересу [63].

Об’єктивна реальність не сприяє відродженню села традиційним способом. В Україні щороку зникає в середньому 74 населені пункти (507 – за час незалежності України), і щороку ми лише за офіційними даними втрачаємо близько 250 тис. населення [66] через природну депопуляцію та міграційний вплив. Протягом 2010–2013 рр. органи влади фактично запровадили систему укрупнення: сільські лікарні ліквідовано або перетворено на амбулаторії, ліквідовано сільські школи та закуплено шкільні автобуси, а перед тим – ліквідовано підприємства в селах без сільради.

У наших реаліях немає сенсу говорити про розвиток сільських населених пунктів “з нуля” та влаштовувати там масову зайнятість, акцент потрібно робити на розвитку малих і середніх міських та приміських поселень на засадах сталого розвитку. Однак перед деякими селами з потенціалом постала дилема: розвиватися чи зникати? У контексті соціальної відповідальності доцільно згадати, що в громадах з діючим підприємством (а це якраз згадані села з потенціалом) жителі звикли до “соціалістичних” стандартів соціальної підтримки чи “відповідальності” працедавця, а саме: дофінансування дитячого садка та дотації для харчування дітей у школі, утримання дитячих майданчиків,

дотації будівництва житла працюючим селянам, покриття вартості екскурсій і ремонтів школи та соціальних закладів, надання премій працівникам, допомога на лікування й оздоровлення, пожертви на церкву та ін. Натомість західних стандартів “соціальної відповідальності” часто не розуміють і не сприймають. Зокрема, придбання нової техніки для підприємства – це не соціальна відповідальність, так само як і страхування власних активів. Адже комерційно орієнтоване підприємство таким способом дотує лише себе і провокує “заганяння” селян у неграмотність. Натомість підприємство минулого покоління хоча б частково, але думало про людей. Цю роль нині подекуди відіграють сільські голови-господарники, які зберегли цей “підкувальний” підхід до громади, однак застосовують соціальні системи в рамках доцільних норм.

Що робити, коли великі підприємства не зацікавлені в масовій зайнятості, а для держави вона необхідна? Технологічне вирішення масової зайнятості для України може полягати у збільшенні на місцевих підприємствах частки самозайнятості, коли “базову додану вартість” створюють на обладнанні компанії, проте “працівники” мають статус партнерів та працюють частково на себе, тобто заробляють за допомогою обладнання компанії й самі отримують прибуток, який ділять з компанією. Ще ліпше, якщо цикл та асортимент продукції “партнерів” дещо змінюються щосезону, і тоді вони постачатимуть на диверсифіковані й достатньо наповнені ринки різну продукцію. За типом підприємства це схоже на “заготівельну артіль”: наприклад, працівники в себе вдома виготовляють сиру керамічну плитку, а покривають її лаком та обпалюють на заводі, з заводу відвантажують замовникові, у цьому разі завод отримує частину прибутку за використання свого обладнання та логістики. Їх не звільниш – адже вони партнери, і водночас маємо зайнятість, але ці люди працюють на себе. Підприємство може платити їм мінімальну зарплату, а решту “партнери” заробляють самі. Такий підхід, крім того, більш гуманний та відповідає руху до сталого розвитку, особливо в малих містах з високим рівнем безробіття, а також у селах, де є один основний працедавець. Додатково у

“партнерів” формується почуття власника, що важливо для зростання їхньої самосвідомості [62].

Прибуток проти людяності. Великий комерційний сільськогосподарський холдинг в Україні ефективніший, ніж місцеве підприємство, і він звільняє працівників тому, що йому, наприклад, не потрібно 20 трактористів, а треба тільки чотири. Щоправда, з позиції сталого розвитку, мікрорегіон зазнає суттєвих деформацій: міграцію з села до міст; перенаселені мегаполіси, де посилюватимуться загазованість та запиленість, де зростуть ціни на послуги та їжу й посиляться конкуренція за робочі місця. Адже комерційний холдинг зацікавлений у максимізації прибутку, до того ж він переважно експортоорієнтований.

Однак держава не повинна сприяти такій поведінці холдингу, як і не повинна для внутрішніх потреб купувати зернові й іншу продукцію в експортоорієнтованих комерційних підприємств. Натомість для власного забезпечення вона може заснувати на селі кооперативні підприємства державної власності, що працюють на меншій, проте ефективній техніці, і значно більше диференціювати такі господарства за типами продукції на кожному територіальному “майданчику”. Таке підприємство можуть додатково обслуговувати малі “кооперативні артілі” з частковою комерціалізацією та “паями” прибутку для учасників-селян, але з державним “технологічним ядром”. Тоді ці підприємства, залучаючи для роботи доволі велику кількість людей, працюватимуть для потреб власної громади, однак значну частину продукції “здаватимуть” (реалізовуватимуть) державі. Щоб підтримати такі підприємства, держава платитиме ключовим її представникам зарплати, закуповуватиме частину продукції, надаватиме пально-мастильні матеріали та запчастини для техніки і частково займатиметься соціальною сферою, відремонтує місцеві дороги тощо. Таке державно-кооперативне підприємство працюватиме на громаду і державу, а головне – виконуватиме свої головні завдання: годуватиме населення села, даватиме йому роботу і створить людям можливість жити на своїй Батьківщині.

2.3.3. Аналіз тенденцій щодо руху економіки регіону до сталого розвитку на основі статистичних даних

У теорії сталого розвитку широко прийнятий підхід, згідно з яким оптимальна стратегія сталого розвитку перебуває на перетині трьох сфер суспільної діяльності: економічної, соціальної та екологічної. Додатково можна розглядати й інституційну сферу, тобто якість управління, що вводиться з метою оптимізації реалізації планів і стратегій сталого розвитку на практиці.

Для визначення тенденцій та формування складових вимірників, які становитимуть показники (індекси) сталого розвитку для регіону, виконано аналіз тенденцій на підставі статистичних даних.

Показник економічного виміру охоплює вимірники, що комплексно пов'язують економічні явища та процеси з соціальними, беручи до уваги екологічний баланс. Мета показника економічного виміру – визначити ступінь та напрями можливого розвитку економіки регіону, беручи до уваги сильні й слабкі місця людського капіталу та не виснаживши природного потенціалу території. Зокрема, складовими показника можуть бути вимірники, що складаються з числових індикаторів, наприклад: Кількість видобутку паливо-енергетичних ресурсів (ПЕР) області різних видів; Рівень споживання ПЕР у області; Рівень безробіття в області; Обсяг прямих іноземних інвестицій в область; Динаміка споживання видів ПЕР (електроенергія, вугілля, нафтопродукти, природний газ, деревина, альтернативні) по області; Динаміка видобутку основних видів корисних копалин (вугілля, нафта, калій, сірка, сланці) в області; Кількість зареєстрованих підприємств, що займаються інформаційно-комп'ютерними технологіями (ІКТ), у області; Кількість зареєстрованих наукових закладів у області; Кількість зареєстрованих закладів вищої освіти в області; Динаміка звернень до невропатологів у області; Кількість осіб, що стоять на обліку в наркодиспансерах області; Кількість психічно хворих осіб в області; Кількість зареєстрованих фермерських господарств області (динаміка) та ін.

Нижче наведено аналіз тенденцій окремих індикаторів на основі табличних даних.

чи не потрібно посилань на таблиці?

Таблиця 2

**Кількість видобутку паливо-енергетичних ресурсів різних видів
у Львівській області**

Види ПЕР	Роки									
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Вугілля кам'яне, тис. т	1 806	2 012	2 575	1 957	1 635	1 415	1 304	861	972,7	1 159,4
Нафта сира, тис. т	121,2	119,2	121,0	119,7	112,5	108,0	115,4	115,9	117,6	123,5
Газ природний, млн м ³	823,8	774,9	792,1	771,0	686,8	711,9	723,7	722,7	762,3	674,9
Електро- енергія, млн квт/год	2 481	2 323	2 196	2 292	1 995	1 770	2 086	2 757	2 593	2 323,4

Джерело: узагальнення автора згідно з [89].

Цей числовий індикатор є складовою вимірника, який описує ступінь альтернативного заміщення в регіональній економіці.

Можна спостерігати, що видобуток вугілля та нафти тримається на рівні плавного, незначного зростання останні три роки, тоді як видобуток газу виявив зниження у 2014 р. Усі ці види ПЕР демонстрували у 2009–2010 рр. зниження рівня видобутку. Виробництво електричної енергії повторює описану тенденцію і також зменшувалося у 2014 р. Для економіки загалом зменшення видобутку ПЕР – негативна тенденція, особливо з огляду на те, що зменшення видобутку не компенсоване значними вливаннями в альтернативні галузі для тих районів видобутку і для тих соціальних груп, що можуть втратити роботу внаслідок зменшення обсягів видобувного сектора економіки.

Таблиця 3

**Рівень споживання паливо-енергетичних ресурсів різних видів
організаціями Львівської області**

Вид палива	Роки								
	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Усього, тис. т умовного палива, у тім числі, %	3895,2	4290,2	4045,5	3689,0	3537,7	3527,4	3612,1	3540,4	3192,8
паливо									
котельно-пічне	70,7	69,4	66,6	64,1	64,5	65,8	67,8	67,5	66,0
теплоенергія	11,9	13,1	11,7	11,7	11,7	10,4	10,0	10,7	11,4
електроенергія	17,4	17,5	21,7	24,2	23,8	23,8	22,2	21,8	22,6

Джерело: Узагальнення автора згідно з [89].

Цей числовий індикатор є складовою вимірника, який описує ступінь альтернативного заміщення у регіональній економіці. Його долучають до опису того, наскільки регіон є залежним від зовнішніх джерел енергії. Оскільки у статистичних даних серед визначників регіонального продукту нема даних про імпорт ПЕР “у регіон”, то у цьому випадку можна проаналізувати рівень його споживання організаціями. Простежується, як упродовж років зменшувався, а з 2010 по 2012 рр. плавно ріс рівень споживання котельно-пічного палива, теплої електроенергії на фоні багаторічного дуже плавного зниження демонструють у 2014 р. підвищення на 10 %.

Загалом рівень споживання ПЕР організаціями в області в 2010–2014 рр. зменшувався, що, відповідно, означає зниження темпів економіки та зменшення частки ВРП завдяки організаціям. Також це може означати підвищення енергоефективності організацій і запровадження режимів економії пального, починаючи з 2010 р., однак, даних про це нема. Перевіримо припущення про те, що зменшення використання палива організаціями може відбуватися на фоні збільшення споживання палива населенням.

Таблиця 4

Рівень споживання паливо-енергетичних ресурсів населенням області

Вид ПЕР	Роки							
	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Вугілля кам'яне, тис. т	79,5	50,7	12,2	10,6	10,7	10,9	10,5	10,2
Газ природний, млн м ³	1599,6	1269,7	1142,7	1165,9	1050,0	1109,1	1183,5	922,5
Бензин моторний, тис. т	42,9	82,5	177,7	195,51	181,61	169,71	158,21	140,61
Газойлі (паливо дизельне), тис. т	5,8	46,3	143,7	162,01	160,61	174,31	188,81	174,61
Дрова для опалення, тис. м ² , щільних	27,7	143,5	101,2	64,9	59,2	87,4	79,2	74,3
Вугілля кам'яне, тис. т	79,5	50,7	12,2	10,6	10,7	10,9	10,5	10,2
Брикети, котуни, інші види твердого палива з торфу, тис. т	42,7	18,9	23,3	1,6	4,3	2,1	2,0	2,7

Джерело: Узагальнення автора згідно з [89].

Як бачимо, рівень споживання більшості видів ПЕР населенням невпинно знижувався, хоча протягом цього ж періоду зростали обсяги індивідуального присадибного будівництва. Винятком є пальне для автомобілів, однак і його обсяги зменшувалися у 2013–2014 рр., хоча зростання кількості індивідуальних автомашин з 1995 по 2013 рр. обсяг їхнього продажу зазнав одного зниження у 2008 р. під час кризи та ще одного у 2014 р., як бачимо з таблиці нижче. За більшістю видів ПЕР, що їх реалізують населенню, зменшення обсягів триває з 2012 по 2014 рр. підряд. Це загалом негативна ознака для регіону з позиції збереження людського капіталу, а також підтримки позитивного сальдо продуктивних сил для забезпечення зростання економіки у довготерміновому періоді.

виділено таблиці, які не відповідають нормам, з'ясуйте!!!

Таблиця 5

Обсяг продажу легкових автомобілів у Львівській області

Клас товару/товарооборот, млн. грн	2008	2010	2011	2012	2013	2014
Засоби автотранспортні легкові	111,3	18,1	6,1	6,4	10,7	2,1

Джерело: Узагальнення автора згідно з [89]. **не зрозуміла таблиця**

чи допустимі тепер такі табл., бо колись не дозволяли

Щодо динаміки продажу енергоносіїв, то поясненням явищу зниженням їхніх обсягів продажу може слугувати негативне сальдо природного приросту, а також заходи з енергозбереження, і скоріше перша причина, аніж друга, адже досить дивно бачити настільки впевнену тенденцію зменшення продажу паливних брикетів, які є більш екологічним природним заміником традиційних видів палива.

Таблиця 6

Інтенсивність міграції по території Львівської області
у розрахунку на 1000 наявного населення

Показник	Роки						
	2002	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Міське населення							
Усього мігрантів	30,3	30,3	28,2	26,9	28,7	26,8	24,5
Прибуло	14,9	15,8	13,7	12,8	14,6	13,2	12,6
Вибуло	15,4	14,5	14,5	14,1	14,1	13,6	11,9
Сальдо	-0,5	1,3	-0,8	-1,3	0,5	-0,4	0,7
Сільське населення							
Усього мігрантів	20,6	20,5	21,1	20,4	20,1	19,7	17,0
Прибуло	9,1	8,4	10,7	10,4	10,3	10,1	8,7
Вибуло	11,5	12,1	10,4	10,0	9,8	9,6	8,3
Сальдо	-2,4	-3,7	0,3	0,4	0,5	0,5	0,4

Джерело: Узагальнення автора згідно з [89].

Як бачимо, щодо міського населення міграційне сальдо не свідчить про значний приріст мігрантів або їхній відтік на території Львівської області. Інакше кажучи, область за звичних умов не стоїть перед питанням масових міграційних рухів. З іншого боку, це означає, що соціальна й екологічна ситуація у містах не є критичною і, отже, населення не прагне масово виїжджати з території області. Щодо сільського населення, то невелике позитивне сальдо міграції простежується, починаючи з 2010 р., – можливо, унаслідок повернення робочих мігрантів або переселення з інших регіонів. Це може означати й те, що соціальна та екологічна ситуація в сільській місцевості у Львівській області є більш сприятливою, а нерухомість є привабливою інвестицією. Загалом цей показник є плюсом для ситуації в області з позиції сталого розвитку.

Таблиця 7

Динаміка рівня природного відтворення населення області

Показник	Роки								
	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2012	2013	2014
Природний приріст (скорочення) населення	5,6	3,5	-0,8	-3,3	-3,6	-1,6	-0,6	-0,9	-0,9

Джерело: Узагальнення автора згідно з [89].

Ми спостерігаємо значний рівень скорочення населення внаслідок від’ємного показника природного відтворення, починаючи з 1985 р., і на період 2000–2010 рр. припадає найбільша частка природного скорочення населення області, яке, утім, стабілізувалося на рівні -0,9 % сьогодні. Імовірно, що цей рівень не так суттєво знижується, як у деяких країнах Західної Європи. І це, можливо, означає, що ми побачимо деякий приріст продуктивного покоління через 15–18 років у разі досягнення “природно збалансованого” рівня щільності заселення та кількості населення в регіоні, а поки що Львівська область,

вірогідно, стикатиметься з певним дефіцитом потрібних спеціалістів, у тому числі з огляду на природні причини.

З наведеними вище явищами пов'язаний такий показник, як рівень безробіття.

Таблиця 8

Рівень безробіття в області у віці 15–75 років

Показник	Роки								
	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Рівень безробіття, %	13,3	8,8	7,6	8,5	7,8	7,7	7,5	7,1	8,6

Джерело: Узагальнення автора згідно з [89].

Цей числовий індикатор є складовою вимірника, який описує ступінь альтернативного заміщення в регіональній економіці. Він може бути актуальним у випадку, коли необхідно буде стежити за процесами зайнятості у разі закриття екологічно брудних підприємств. Показник офіційної частки незайнятих серед працюючого населення у Львівській області був протягом попередніх десяти років у межах 7,5–8,5 %, і мав дещо загрозливу тенденцію до зростання в 2014 р.

Таблиця 9

Динаміка середнього віку населення Львівської області

Показник	Роки							
	1989	2002	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Середній вік, років	35,0	37,4	38,0	38,7	39,1	39,2	39,4	39,5

Джерело: Узагальнення автора згідно з [89].

Незважаючи на те, що кількість населення області зменшується вже з 1989 р. (зокрема, у 1989 р. воно становило 2727,4 осіб, у 2002 р. – 2606,0, у 2015 р. – 2519,4 осіб), і зокрема, зменшується частка осіб працездатного віку, рівень зайнятості тримається на рівні плюс-мінус 1 %, що свідчить або про

стагнацію економіки області, або про її “тупотіння на місці”: адже зі зростанням середнього віку населення, як бачимо з таблиці вище, і відповідно, збільшенням кількості пенсіонерів, кількість працюючих зменшується зі зменшенням загальної кількості населення, а отже, кількість робочих місць зменшується за відносної незмінності показника зайнятості.

Це негативна ознака для економіки області, яка свідчить про те, що офіційна зайнятість зазнає повільного зниження і робочі місця є у щораз більшому дефіциті, а діяльність фірм-працедавців поволі, неспішно, згортається. Це також свідчить про те, що без реструктуризації галузей населення стикається з фактом “загасання” економіки області, і отже, воно стикається з негативними соціальними явищами, особливо на так званих депресивних територіях.

Таблиця 10

Кількість хворих на розлад психіки і поведінки, спричинених використанням психоактивних речовин, та перебувають на обліку на кінець року

Показник	Роки										
	1990	1995	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Алкогольний психоз, тис. осіб	32,1	31,9	31,8	32,3	33,8	34,3	34,7	34,7	34,9	35,3	35,7
Наркоманія та токсикоманія, осіб	404	623	930	1043	1101	1080	1158	1189	1254	1347	1434

Джерело: Узагальнення автора згідно з [89].

Як бачимо, захворювання на алкоголізм прогресують, що може мати зв'язок з обмеженістю життєвої альтернативи в місцях проживання. Невтішні цифри зростання демонструє і наркоманія – кількість наркозалежних збільшилася майже утричі з 1990 р. Це не свідчить на користь здоров'я трудових ресурсів Львівської області, наразі маємо ситуацію, коли в

промислових регіонах частину підприємств знищено, проте альтернативи не створено, що призвело до повзучої соціальної кризи та зазначених вище захворювань. Здається, цим індикатором, на який необхідно звертати увагу в разі зміни профілю територій під час переходу до сталого розвитку, було знехтувано протягом попередніх двох десятиріч без усякого переходу, просто внаслідок нищення традиційної економіки.

На тлі розглянутого необхідно обговорити й інновації, які супроводжують сталий розвиток під час реструктуризації галузей із “брудних” у “екологічно дружні”. У нашому розумінні інноваціями є і галузь ІКТ, яка бурхливо розвивається у світі, створює цифровий віртуальний продукт або послуги та є порівняно чистою екологічно, якщо не враховувати кумулятивного ефекту від електромагнітного засмічення території внаслідок діяльності операторів та користувачів комп’ютерної техніки. Також вважають що ІКТ є доброю альтернативою щодо перепрофілювання територій, а також залучає молодь, даючи перші робочі місця, і загалом є інтелектуальною працею.

Таблиця 11

Кількість зайнятих працівників підприємств

Галузь	Роки				
	2010	2011	2012	2013	2014
Інформація та комунікації	8 443	9 013	8 563	8 500	9 021
Професійна, наукова і технічна діяльність	12 351	11 737	11 463	10 185	9 809

Джерело: Узагальнення автора згідно з [89].

Цей числовий індикатор є складовою вимірника, який описує ступінь альтернативного заміщення в регіональній економіці, зокрема, у тій частині, яка формулює рекомендації щодо галузей перепрофілювання. Зазначимо, що і для Львова ця галузь є однією з декількох конкурентних переваг міста. Як бачимо, рівень за кількістю зайнятих у сфері інформації та телекомунікацій є порівняно стабільним протягом 2010–2014 рр. (коливаючись приблизно у

межах плюс-мінус 500 осіб), хоча в цей період простежувався розвиток систем комунікації і кількість працівників мала б суттєво зрости. Можливо, відбулося зростання кількості підприємців у цій сфері.

Водночас постійно протягом 2011–2014 рр. фіксували зменшення кількості працівників у сфері професійної, наукової і технічної діяльності, особливо значним воно було у 2014 р. Це означає, що підприємства та наукові установи, інститути та бюро розробок втрачають кваліфікованих працівників, або що ці працівники стають самозайнятими підприємцями, які не мають найманих працівників, або вони переходять у інші, споріднені сектори економіки. Загалом можна говорити про певний невисокий рівень розвитку галузі інформації та телекомунікації і, отже, певний потенціал для перепрофілювання територій на цю спеціалізацію у випадку переходу до сталого розвитку. Однак реалії цього процесу залежать і від наявного потенціалу серед кваліфікованих спеціалістів, зокрема, молоді, причому суттєвим буде саме надання першого робочого місця у цій галузі, зважаючи на дуже високий зареєстрований відсоток офіційно незайнятої молоді, як це бачимо з табл. 12.

Таблиця 12

**Рівень безробіття за методологією МОП за віковими групами
у Львівській області у 2014 р.**

Показник	Вікові групи							Усе населення
	15–24	25–29	30–34	35–39	40–49	50–59	60–70	
Рівень безробіття, % до всього населення області	25,9	12,9	9,2	4,1	5,1	3,7	-	8,6

Джерело: Узагальнення автора згідно з [89]. **перероблена таблиця**

У таблиці відображено, наскільки високою є частка незайнятої молоді, особливо група 15–24 роки, порівняно з середнім офіційним рівнем зайнятості в 8,6 %. Цей показник, більший від середнього у понад три рази, засвідчує як справжній рівень затребуваності молодих працівників на ринку праці, так і

рівень їхньої практично орієнтованої підготовки після завершення середньої, спеціальної та, подекуди, вищої освіти, а також рівень мотивації власне молоді до провадження трудового життя. Отже, робити ставку на економічний, інтелектуальний потенціал молоді загалом у нашому регіоні можна лише після зміни підходів до професійної підготовки та мотивації молодих працівників.

Таблиця 13

Кількість працівників наукових організацій, осіб

Показник	Роки							
	1996	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Кількість працівників	17 571	9 724	7 690	6 131	5 644	5 623	5 177	4 783

Джерело: Узагальнення автора згідно з [89].

Можливо, і треба погодитися з тим, що кількість працівників наукових організацій була зависокою ще п'ять років після розпаду СРСР, однак теперішній стан зайнятості відображає рівень потреби регіону в наукових розробках. Показник кількості працівників наукових установ постійно знижується, тому викликає занепокоєння і сумнів спроможність регіону розробляти та впроваджувати життєздатні інновації у найближчий п'ятидесятирічний період. Для порівняння й аналізу цієї спроможності, що є складовою показника міри альтернативного заміщення у регіональній економіці, варто поглянути на табл. 14.

Таблиця 14

**Кількість наукових та науково-технічних робіт на тему:
ресурсощадні технології**

Показник	Роки						
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Кількість робіт	102	63	82	72	64	85	68

Джерело: Узагальнення автора згідно з [89].

Як бачимо, після зменшення з 2000 до 2005 р. ця кількість зазнає щорічних коливань на 10–15 розробок, із деяким, дуже невеликим, трендом до зростання. Водночас кількість працівників наукових організацій постійно зменшується та знизилася на 48,5 %, починаючи з 2000 р., отже, на одного працівника припадає щораз більше наукових робіт за навантаженням, отже, можна поставити питання про якість робіт кожного конкретного працівника – адже тепер часу в науковців не додалося, а роботи зросло. Також можна припустити, що за декілька років кількість працівників стабілізується до “природної” потреби ринку, а кількість екорозробок вийде на стабільний рівень, і саме їх можна буде впроваджувати у рамках “екологізації” економіки області.

Оскільки ми торкнулися теми наукової підготовки як одного з активів для розвитку області відповідно до принципів сталого розвитку, то наведемо ще таку таблицю (табл. 15).

Таблиця 15

Кількість закладів вищої освіти у Львівській області

Показник	Навчальний рік							
	1990/91	1995/96	2000/01	2005/06	2010/11	2012/13	2013/14	2014/15
Кількість закладів вищої освіти (ЗВО)	52	59	57	61	46	44	44	43

Джерело: Узагальнення автора згідно з [89].

Цей індикатор, що є частиною вимірника “Міра гармонізації економіки та природного середовища регіону”, а також буде використаний у соціальному індексі сталого розвитку, демонструє зменшення значень, починаючи з 1995/96 навчального року зі стабілізацією у 2012–2014 рр. Імовірно, можна очікувати плавного зменшення кількості ЗВО як відповідь на природне зменшення кількості населення та, зокрема, молоді області, тобто потенційних студентів. Отже, у проміжку планування в п’ять–десять років в області відбудеться плавне

згортання мережі закладів вищої освіти до, можна очікувати, такого рівня, за якого ця мережа задовольнятиме “природно збалансований” рівень щільності розселення та відтворення населення цієї території. Отже, область може розраховувати на плавне, неспішне зниження потенціалу наукових інновацій в економіці, яке, можна сподіватися, відбуватиметься одночасно з підвищенням їхньої якості – на тлі зростання конкуренції серед наукових працівників за робоче місце зі зменшенням кількості наукових закладів регіону.

Таблиця 16

Динаміка іноземних інвестицій в економіку Львівської області

Показник	Дані на 1 січня року		
	2012	2013	2014
Обсяг прямих іноземних інвестицій нерезидентів у область (грошовий еквівалент), тис. доларів США	1 684 431,1	2 071 752,9	2 445 104,0
Капітал (акціонерний) нерезидентів	1 387 782,2	1 637 772,5	1 701 447,1

Джерело: Узагальнення автора згідно з [89].

Цей індикатор, що є складовою вимірника, який описує вплив іноземних грошових вливань на пріоритетні напрями економіки з позиції сталого розвитку, демонструє упевнене зростання за три досліджувані роки, отже, бізнес бачить у Львівській області перспективу розвитку й охоче інвестує сюди. На майбутнє доцільно приділяти увагу тому, який тип економіки утворюється в області та підприємства якого технологічного укладу створюють за кошти іноземних інвестицій. У процесі руху до сталого розвитку перевагу віддають інформаційним технологіям і створенню високоякісних дорогих продуктів зі складними технологічними процесами. Водночас рівень екологізації виробництва (на противагу його токсичності у “ресурсних”, “добувних” економіках) також беруть до уваги, а з ним пов’язані, зокрема, показники здоров’я населення.

Таблиця 17

Динаміка кількості інвалідів у Львівській області

Показник	Роки					
	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Кількість на 1 000 осіб	169,9	176,7	182,8	186,3	190,6	193,5

Джерело: Узагальнення автора згідно з [89].

Як бачимо, значення показника зростає – можливо, через старіння населення Львівської області загалом, однак не свідчить про поліпшення здоров'я в регіоні. Отже, інновації область впроваджуватиме людськими ресурсами, які поступово, дуже плавно, втрачають свою якість.

Таблиця 18

Динаміка кількості вперше в житті зареєстрованих випадків захворювань

Показник	Роки								
	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Кількість на 10 000 осіб	1 793	1 756	2 182	2 087	2 130	2 104	2 080	2 063	2 016

Джерело: Узагальнення автора згідно з [89].

З табл. 18 випливає, що значення показника коливається із суттєвим зростанням у період становлення ринкової економіки (1995–2000) та плавним зменшенням протягом наступних років. Імовірно, можна очікувати, на тлі зменшення кількості населення, стабілізації середнього стану здоров'я через п'ять–десять років.

Як бачимо з табл. 19, зростає видобуток нафти та щебеню за деякого зменшення видобутку глини та газу. Видобуток пісків коливається після зменшення майже удвічі в період 2011–2012 рр.

Таблиця 19

Динаміка видобутку основних видів корисних копалин у Львівській області

Вид корисних копалин	Роки			
	2011	2012	2013	2014
Нафта сира, у тому числі нафта, одержана з мінералів бітумінозних, тис. т	1 304,0	860,6	972,7	1 159,4
Газ природний скраплений або в газоподібному стані, млн м ³	773,4	770,6	762,3	674,9
Піски природні, тис. т	2 515,9	1 120,7	1 283,9	1 246,9
Гранули, щебінь (камінь дроблений), крихта та порошок; галька, гравій, тис. т	233,9	299,6	319,4	398,2
Глини інші, андалузит, кіаніт та силіманіт, муліт; землі шамотні або динасові, тис. т	548,4	573,5	457,9	439,7

Джерело: Узагальнення автора згідно з [89].

Ці процеси загалом характеризують будівельний бум попередніх років, за якого щебінь використовували дуже інтенсивно для, наприклад, фундаментів. Водночас родовища газу можуть виснажуватися. Імовірно, видобуток нафти та газу стабілізується на рівні середнього видобутку за досліджуваний період у наступні п'ять–сім років, а видобуток пісків та щебеню може зменшитися через те, що будівельний бум уже минув пікову точку в області, а також тому, що ці види копалин є невідновлюваними та обсяг їхніх покладів добре розвіданий. Отже, на тлі зменшення кількості продуктивних сил видобуток паливно-енергетичних ресурсів буде на очікуваному рівні.

Показник соціального виміру охоплює вимірники, що комплексно пов'язують соціальні й економічні явища та процеси з урахуванням екологічної складової територіального розвитку. У цьому разі основний акцент в оцінці соціального виміру роблять на підтримці та зміцненні соціальної структури і соціального капіталу, приведення у стан збалансованості ключових параметрів суспільного розвитку на території з урахуванням руху до поліпшення суспільного добробуту із застосуванням принципів сталого розвитку. Екологічна складова більше пов'язана з економічним показником, аніж із

соціальним, хоча її критичне погіршення може викликати зміну соціальної структури та поведінки.

Складовими показника можуть бути вимірники, що складаються з числових індикаторів, наприклад, такі: динаміка кількості шкіл у області; динаміка кількості гуртків у закладах середньої освіти; динаміка частки працевлаштованих серед випускників сільських шкіл; динаміка кількості нових підприємств (у тім числі підприємців), заснованих випускниками сільських шкіл; динаміка середньої тривалості працевлаштування в одного працедавця молодих людей (18–24 роки) у сільській місцевості; динаміка кількості підприємств кооперативної власності; динаміка кількості неприбуткових обслуговувальних кооперативів у сільській місцевості області; динаміка сукупної площі новозбудованого житлового фонду області, що має екологічну сертифікацію; динаміка сукупно збудованого житлового фонду в сільській місцевості області; динаміка сукупної площі територій, визнаних екологічно чистими; динаміка розвитку обсягів програм “доступне житло” в області; динаміка кількості новозбудованих спортмайданчиків (спорткомплексів) у області, бажано у сільській місцевості; динаміка обсягів продажу тютюнових виробів, алкогольних напоїв у області; динаміка якості (вміст ГМО) продуктів харчування, які реалізують в області; динаміка міграційного відтоку громадян з території області (за кордон через пункти митного перетину); динаміка рівня природного відтворення населення області; динаміка рівня членства у НДО (політичних партіях, спілках) області; показник готовності до міграції; динаміка рівня безробіття серед різних соціальних груп; динаміка рівня видатків домогосподарств проти рівня доходів домогосподарств області; динаміка рівня життя населення області; динаміка вартості споживчого кошика в області; динаміка індексу споживчих цін в області; динаміка валового регіонального продукту області; динаміка соціальної стратифікації суспільства за ознакою доходу в межах області; динаміка зростання кількості установ із роботи з молоддю, молодіжних клубів, дитячо-юнацьких спортивних шкіл в області; динаміка охоплення молоді суспільно-громадською роботою в області;

динаміка обсягів молодіжного житлового кредитування в області; динаміка кількості молодіжних культурних громадських організацій в області та ін.

Таблиця 20

Динаміка кількості загальноосвітніх шкіл

Показник	Навчальний рік			
	2010/11	2012/13	2013/14	2014/15
У міських поселеннях	366	365	365	361
У сільських поселеннях	1 074	1 054	1 045	1 038

Джерело: Узагальнення автора згідно з [89].

Ці числові індикатори є частиною вимірника доступу до освіти та соціального капіталу в складі соціального індексу сталого розвитку. Простежується плавне, повільне зменшення кількості шкіл, і ця тенденція посилюватиметься разом з адміністративною реформою систем поселень. Загалом вона відображає тенденцію до депопуляції в регіоні, однак не сприяє нині охопленню учнів знаннями. У майбутньому доцільно рекомендувати зі зменшенням кількості шкіл підвищити їхню ефективність та модернізувати підходи до результативності вищої освіти, а також максимально забезпечувати участь учнів у навчальному процесі сучасними методами.

Таблиця 21

Динаміка кількості нових підприємств у Львівській області

Показник	Роки								
	2001	2006	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Підприємства споживчої кооперації	-	95	149	148	152	154	173	192	195
Кооперативи	1 148	1 333	1 410	1 479	1 545	1 532	1 530	1 512	1 539
Фермерські господарства	1 270	1 495	1 596	1 622	1 651	1 649	1 646	1 662	1 664
Приватне підприємство	10 845	14 089	15 673	16 288	16 735	16 996	17 151	16 980	16 955

Джерело: Узагальнення автора згідно з [89].

Ці числові індикатори є частиною вимірника міри добробуту проти безробіття в складі соціального індексу сталого розвитку. Зафіксовано зростання кількості підприємств у 2001–2013 рр., і це не дивно, зважаючи на бурхливі процеси трансформації економіки регіону в ринковому напрямі. Щоправда, у 2014 р. процеси створення нових підприємств сповільнилися, а приватних підприємств – пішли на спад. Окрім причин кризи 2013–2014 рр., це явище можна пов'язувати зі стабілізацією ринково-організаційної системи та її заповнення підприємствами. Отже, не треба очікувати, за сучасних тенденцій, раптового зростання кількості вакантних робочих місць у Львівській області в секторі малого бізнесу.

Таблиця 22

Прийняття в експлуатацію загальної площі житла

Показник	Роки		
	2012	2013	2014
Площа, тис. м ²	731,4	675,1	954,4

Джерело: Узагальнення автора згідно з [89].

Ці числові індикатори є частиною вимірника, що характеризує можливість побудови екологічного житла в екологічній місцевості, у складі соціального індексу сталого розвитку. Як бачимо, період інтенсивного житлового будівництва вже минув пік, що, зокрема, видно зі зменшення показника у 2013 р. Отже, хоча ця галузь ще досі розвивається, проте потенціал вкладень населенням коштів у її розвиток уже знижується, тому не треба очікувати у найближчі три–п'ять років настільки активної підтримки населенням масштабних програм побудови нового “екологічного житла”.

Таблиця 23

Динаміка кількості новозбудованих спортмайданчиків, спортивних комплексів у області

Показник	Роки					
	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Кількість	2 059	3 031	2 035	2 073	2 158	2 158

Джерело: Узагальнення автора згідно з [89].

Ці числові індикатори є частиною вимірника реалізації права на здоровий спосіб життя у складі соціального індексу сталого розвитку. Як бачимо, попри зменшення у період 2010–2011 рр., ця кількість зростала аж до стабілізації у 2013 р. Тенденція до не-збільшення у 2014 р. може означати або вичікувальну позицію місцевих територіальних громад перед адміністративною реформою, або стабілізацію ситуації щодо доступу населення до спортивних об'єктів і послуг, або скорочення витрат обласного бюджету на тлі загострення зовнішньої ситуації. Зазначимо, що цей індикатор можна використовувати для визначення межі, до якої доцільно будувати нові подібні об'єкти в громадах.

Таблиця 24

Динаміка рівня доходу населення Львівської області

Показник	Роки								
	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Доходи населення, млн грн.	3 405	19 823	42 220	43 813	54 838	63 602	70 972	75 762	79 533
Наявний дохід у розрахунку на особу, грн.	-	6 203	12 718	13 211	16 514	19 204	21 181	23 138	24 239

Джерело: Узагальнення автора згідно з [89].

Ці числові індикатори є частиною вимірника міри добробуту проти безробіття в складі соціального індексу сталого розвитку. Можна спостерігати зростання рівня доходу населення і в абсолютних межах, і на особу, щоправда, без урахування інфляції національної валюти. Загалом же на тлі зменшення кількості населення жителі Львівської області ставали багатшими у період з 2009 по 2013 рр. Не менш суттєву увагу треба приділити й аналізу витратної частини в економічному обороті населення.

Таблиця 25

Динаміка індексу споживчих цін у області, відсотків

Показник	Роки								
	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Відсотків	129,0	108,4	125,1	113,4	109,7	104,9	99,3	100,2	126,7

Джерело: Узагальнення автора згідно з [89].

Ці числові індикатори є частиною вимірника міри добробуту проти безробіття в складі соціального індексу сталого розвитку. Ми можемо спостерігати уповільнення і навіть зниження індексу у період 2009–2012 рр., а потім стрімке зростання у період з 2013 на 2014 рр. Ці дані потрібно аналізувати в майбутньому, оскільки бурхлива інфляція 2013–2014 рр. вийшла за межі очікуваних тенденцій.

Таблиця 26

Динаміка валового регіонального продукту (ВРП) Львівської області

Показник	Роки						
	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2013
Млн грн.	5 850	17 192	35 534	35 955	41 655	52 103	63 329

Джерело: Узагальнення автора згідно з [89].

Ці числові індикатори є частиною вимірника міри дефіциту робочих і рідкісних трудових ресурсів у складі соціального індексу сталого розвитку. Ми спостерігаємо зростання абсолютних значень ВРП протягом усього досліджуваного періоду з деяким уповільненням у період 2008–2009 рр. та подальшим зростанням у наступні роки на рівні 15–20 % за рік, без урахування інфляції. Однак якщо враховувати інфляцію, то період з 2011 по 2013 рр. не можна віднести до етапів зростання ВРП у доларовому еквіваленті. Водночас якщо врахувати загальну тенденцію до “природної стабілізації” параметрів економіки Львівської області на тлі її плавного, дуже повільного “згорання”, то можна

очікувати виправлення ситуації з темпами зростання ВРП у наступні два–три роки.

Таблиця 27

**Динаміка соціальної стратифікації суспільства за ознакою доходу
в межах області**

Показник	Роки	
	2012	2013
Співвідношення грошових доходів населення, разів		
Усього	4,0	4,3
Місто	3,7	4,4
Село	3,5	3,5
Співвідношення грошових доходів 10 % найбільш та 10 % найменш забезпеченого населення, разів		
Усього	15,4	13,8
Місто	13,9	13,2
Село	17,5	14,6

Джерело: Узагальнення автора згідно з [89].

Ці числові індикатори є частиною вимірника міри добробуту проти безробіття в складі соціального індексу сталого розвитку. Можна простежити зменшення соціальних нерівностей у доходах та видатках населення з традиційним збереженням акценту на цій нерівності в селі. Очевидно, саме на вирівнювання балансу доходів і видатків населення сіл доцільно спрямовувати соціально-економічну політику області, та, імовірно, передбачити не лише інструменти державної соціальної підтримки малозабезпечених верств, а й засоби стимулювання кооперації та малого підприємництва, преференції малим працедавцям у сільській місцевості тощо.

Таблиця 28

**Динаміка кількості молодіжних та культурних неурядових
громадських організацій у Львівській області**

Показник	Роки	
	2012	2014
Усього	2 045	2 231
Молодіжні	530	528
Освітні, культурно-виховні	406	531
Фізкультурно-спортивні	1 109	1 172

Джерело: Узагальнення автора згідно з [89].

Ці числові індикатори є частиною вимірника доступу до освіти та соціального капіталу в складі соціального індексу сталого розвитку, а саме: вони надають розуміння рівня згуртованості населення через їхнє залучення до роботи неурядових громадських організацій. Ми можемо спостерігати невелике зниження, а скоріше – стабілізацію кількості молодіжних, зростання освітніх та культурних, а також невелике зростання спортивних неурядових громадських організацій, що загалом є позитивною тенденцією до зміцнення соціального капіталу і також рухається до стану “природної стабілізації” кількості таких організацій, їхнього більш рівномірного територіального розподілу.

Показник екологічного виміру охоплює вимірники, що беруть до уваги екологічний баланс у розвитку економіки регіону, пов’язують ці явища та процеси із соціальними. Мета показника екологічного виміру – визначити ступінь не-виснаження природного потенціалу території у процесі планування напрямів можливого розвитку економіки регіону з огляду на сильні та слабкі місця людського капіталу. Зокрема, складовими показника можуть бути вимірники, що складаються з числових індикаторів, наприклад: середній бал бонітету земель сільськогосподарського призначення в області за три роки; динаміка використання засобів захисту рослин у господарствах та сукупна площа еродованих земель області; сукупна площа рекультивованих земель по області; сукупна площа сміттєзвалищ, полігонів ТПВ у області; рівень

забрудненості ґрунтів сільськогосподарського призначення; вміст залишкових кількостей токсикантів у ґрунті, стічних водах і сільськогосподарській продукції; динаміка середньої тривалості життя міського та сільського населення області; динаміка частки неатмосферних газів у складі повітря міст області; кількість промислових підприємств, що впроваджували маловідходні, ресурсозбережні та безвідходні технологічні процеси, динаміка по області; капітальні інвестиції та поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища, млн грн., динаміка по області; динаміка обсягу викидів від транспортних засобів у повітря міст області; динаміка індексу забрудненості води; динаміка площі еродованих ґрунтів на території області та ін.

Нижче наведено аналіз тенденцій окремих індикаторів на основі табличних даних.

Таблиця 29

Динаміка показників земель Львівської області, площа на кінець року, тис. га

Показник	Роки							До загальної площі, %
	1995	2000	2005	2010	2012	2013	2014	
Усього земель (територія)	2183,1							100,0
Землі сільськогосподарського призначення	1307,2	1304,2	1298,6	1294,1	1292,6	1292,1	1290,7	59,1
Ліси та лісовкриті площі	646,2	680,0	693,3	694,4	694,6	694,7	694,7	31,8
Забудовані землі	103,2	108,7	108,8	111,7	113,1	113,6	114,9	5,3
Землі під водою	44,7	42,6	42,7	42,8	42,8	42,8	42,8	2,0
Інші землі	81,8	47,6	39,7	40,1	40,0	39,9	40,0	1,8

Джерело: Узагальнення автора згідно з [89].

Ці числові індикатори є частиною вимірника, що характеризує здоров'я земельних угідь регіону та входить до складу індексу екології сталого розвитку.

Як бачимо, протягом досліджуваного періоду площа земель не змінилася, однак зменшилася кількість площ земель сільськогосподарського призначення та одночасно зросла площа лісів та вкритих лісом площ – імовірно, через реформування організаційних форм на селі та заліснення індивідуальних земельних ділянок.

Також, вірогідно, дається взнаки і трудова міграція та депопуляція, які спричинили брак підготовлених фермерів, які б могли у той період ефективно займатися сільським господарством. Постійно плавно зростає площа забудованих земель, а площа земель під водою після зменшення у період 1995–2000 рр. є практично незмінною. Загалом ці тенденції відповідають загальним природним тенденціям руху ресурсів області, отже, основну увагу у питанні земельних угідь потрібно приділити якості родючого шару та дотриманню циклу відновлення земель різного типу, а також лісів. Водночас доцільно обліковувати та належно запобігати сезонним паводкам та підтопленню, що зменшують протягом сезону площу земель, придатних до господарського використання.

Таблиця 30

**Динаміка основних показників водопостачання і водовідведення
у Львівській області, млн м³**

Показник	Роки								У середньому за всі роки
	1990	1995	2000	2005	2010	2012	2013	2014	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Використано свіжої води, у тому числі:	552,0	386,0	259,9	202,8	174,7	157,8	156,9	151,1	255,15
для виробництва	217	118,4	56,1	62,3	46,5	46,6	41,1	38,3	78,2875
для побутово-питних потреб	234,0	197,5	125,8	95,1	78,3	62,9	62,5	61,7	114,725
Відведено (скинуто) зворотних вод, у тому числі:	389,0	367,4	321,9	274,5	230,2	224,9	218,2	215,0	280,1375

Закінчення табл. 30

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
забруднених	76,6	55,9	56,0	193,3	59,3	43,5	46,2	45,1	71,9875
з них без очищення	4,2	4,8	4,1	9,2	1,8	2,0	1,7	0,8	3,575
нормативно-очищених	243,6	263,5	241,0	53,4	146,5	160,6	152,4	149,6	176,325
Обсяг оборотної і послідовно (повторно) використаної води	1365,0	669,9	395,7	423,1	310,7	439,9	387,7	363,8	544,475
Потужність очисних споруд	386,0	387,3	386,3	326,5	330,2	331,8	322,8	316,9	348,475

Джерело: Узагальнення автора згідно з [89].

Ці числові індикатори є частиною вимірника, що характеризує якість питного водопостачання регіону та входить до складу індексу екології сталого розвитку. Як бачимо, протягом досліджуваного періоду більш ніж утричі зменшилися обсяги використання питної води, хоча кількість населення не зменшилася такими різкими темпами, можливо, маємо заміщення цієї води бутильованою та привезеною з інших територій. Це, імовірно, свідчить також про деяке виснаження водних ресурсів області.

Показник обсягу скиду стічних вод постійно зменшувався протягом досліджуваного періоду, проте обсяг скинутих нормативно-очищених вод з 2005 р. на цьому тлі зростає, що є позитивною ознакою та свідчить про запровадження та дотримання екологічних стандартів очищення води в регіоні. Водночас із 2012 р. знижується потужність очисних споруд області, що засвідчує зростання обсягів нормативно-очищених вод, виснаження об'ємів води, яка може мати господарське використання.

Таблиця 31

Викиди забруднювальних речовин та діоксиду вуглецю в атмосферне повітря

Показник	Роки						
	1995	2000	2005	2010	2012	2013	2014
Викиди забруднювальних речовин у повітря – усього	239,6	192,9	187,6	246,3	253,9	238,4	209,6
Викиди діоксиду вуглецю – усього	2 110,1	3 985,4	5 488,7	5 627,6	5 010,3
Викиди шкідливих речовин у розрахунку на 1 км ² території, т	11,0	8,8	8,6	11,3	11,6	10,9	9,6
на одну особу, кг	86,6	71,2	72,6	96,7	99,9	93,9	82,6

Джерело: Узагальнення автора згідно з [89].

Ці числові індикатори є частиною вимірника, що характеризує вплив викидів забруднень у біосферу на людське середовище регіону та входить до складу індексу екології сталого розвитку. Як бачимо, упродовж досліджуваного періоду обсяг викидів коливався залежно від економічної активності, а також, імовірно, як реакція на впровадження екологічних нормативів та поліпшених очисних споруд. Дивно, що на тлі зменшення обсягів виробництва протягом 1995–2000 рр. у 2014 р. обсяг викидів зменшений лише на 12,53 %, отже, протягом попередніх 15 років зростання виробничої бази області відбувалося завдяки виробництвам, які мали значні викиди. Зокрема, майже у 2,5 раза з 2005 до 2014 р. збільшився обсяг викиду діоксиду вуглецю; переважно це відбувається внаслідок спалювання викопного палива, і це явище суттєво посилює парниковий ефект. Також зростання кількості викидів може бути спричинене зростанням кількості автотранспорту на дорогах області. Водночас система впровадження природоохоронних заходів щодо повітря удосконалюється у відповідь на зростання економічного навантаження на цей природний ресурс.

Таблиця 32

Впровадження повітроохоронних заходів у Львівській області у 2014 р.

Показник	Кількість заходів	Загальний обсяг витрат за кошторисною вартістю, тис. грн.	Фактично витрачено з початку виконання заходу, тис. грн.	Зменшення викидів забруднювальних речовин в атмосферне повітря після впровадження повітроохоронних заходів, т	
				очікуване	фактичне
Усього	175 079,3	986 239,8	986 239,8	1 021,2	1 013,4
у тому числі:					
удосконалення технологічних процесів (включаючи перехід на інші види палива, сировини тощо)	1	93,8	93,8	-	-
будівництво і введення в дію нових газоочисних установок і споруд	2	82 002,1	68 339,6	1 001,2	1 001,2
підвищення ефективності роботи очисних установок (включаючи їхню модернізацію, реконструкцію і ремонт)	4	1 112,2	950,2	16,6	11,4
інші заходи	3	91 871,2	916 856,2	3,4	0,9

Джерело: Узагальнення автора згідно з [89].

Ці числові показники є частиною вимірника щодо відповіді (реакції) влади регіону на його природні проблеми та входить до складу індексу екології сталого розвитку. Як бачимо, основний ефект для поліпшення стану повітря дають заходи з підвищення ефективності роботи очисних установок (зокрема, їхня модернізація, реконструкція і ремонт), а також інші заходи – імовірно, удосконалення технологій переробки на виробництвах, що мають відчутний ефект, проте є юридично захищеними комерційними розробками. Увагу треба приділяти насамперед чіткості зв'язку між гостротою проблеми (її, зокрема,

може визначити індекс екології), обсягом вкладених коштів бюджету, а також зареєстрованим ефектом від їхнього використання протягом звітного періоду.

Таблиця 33

**Динаміка зміни обсягів відходів, що перебувають
у спеціально відведених місцях чи об'єктах за класами небезпеки
по Львівській області на кінець року, т**

Показник	Роки					
	2000	2005	2010	2012	2013	2014
Усього	445 767	24 540	174 543 756	189 765 568	219 908 180	222 409 272
у тому числі						
за класом						
небезпеки						
першим	19	2	10	3	7	-
другим	1 994 115	199 475	133	233	225	-
третім	246 333	41 063	37 406	36 169	36 654	2 530
четвертим	174 506 207	189 729 163	219 871 294	222 406 742

Джерело: Узагальнення автора згідно з [89].

Ці числові показники є частиною вимірника щодо чистоти локальних екосистем та міри втручання в них і входить до складу індексу екології сталого розвитку. Як бачимо, обсяги відходів та обліковування побутового сміття зросли у понад 498 разів з 2000 р., і зокрема, суттєво збільшився обсяг відходів четвертого класу небезпеки (побутове сміття, зокрема, на 27 % з 2010 по 2014 рр.) на тлі суттєвого зменшення обсягів відходів першого–третього класів небезпеки. Особливу увагу потрібно зосередити на прогнозуванні зростання обсягів таких відходів і запровадженні систем їхньої переробки, що може стати нагальним питанням для економіки регіону у наступні п'ять–сім років.

Таблиця 34

Рейтинг викидів забруднюючих речовин за найбільш екологічно шкідливими галузями у Львівській області за 2014 р.

Показник	Забруднювальні речовини		Діоксид вуглецю	
	т	до загального підсумку, %	тис. т	до загального підсумку, %
Усього	100 203,5	100,0	3 356,4	100,0
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	44 575,7	44,5	52,7	1,6
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиціонованого повітря	39 810,4	39,7	2 485,9	74,1
Добування кам'яного та бурого вугілля	39 630,5	39,6	13,1	0,4
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська служба	9 380,0	9,4	365,4	10,9
Інші види економічної діяльності	3 152,6	3,1	111,0	3,3
Переробна промисловість	2 681,6	2,7	331,8	9,9
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	1 337,3	1,3	200,0	6,0
Виробництво харчових продуктів, напоїв	684,4	0,7	6,7	0,2

Джерело: Узагальнення автора згідно з [89].

Ці числові показники є частиною вимірника щодо чистоти локальних екосистем та міри втручання в них і входить до складу індексу екології сталого розвитку. Як бачимо, окрім вибувної промисловості – традиційного лідера в неекологічності, рейтинг очолюють і постачання енергоносіїв (електроенергії, газу, пари та кондиціонованого повітря). Це ціна, яку регіон платить за зростання особистого комфорту населення вдома та на місці праці. Також, розуміючи неекологічність видобування вугілля, дещо непокоїть четверта позиція в рейтингу, а саме – транспорт. Зокрема, серед вимірників екологічного

індексу є система визначення міри “дружності” транспорту до довкілля, і доцільність її запровадження підтверджена неекологічністю цією галузі. Зазначимо, що ці лідери рейтингу неекологічності дуже суттєво попереду такого кореневого підсектора регіональної економіки, як переробна промисловість.

Таблиця 35

Основні показники поводження з відходами

Показник	Роки							
	2000	2005	2010		2013		2014	
			I–IV класів небезпеки	зокрема I–III класів небезпеки	I–IV класів небезпеки	зокрема I–III класів небезпеки	I–IV класів небезпеки	зокрема I–III класу небезпеки
Видалено	119	65	9 530 218	126	1 912 766	-	2 281 833	-
у спеціально відведені місця чи об’єкти (захороненням)	119	65	9 530 019	126	1 912 230	-	2 280 625	-
іншими видами видалені	-	-	199	0	536	-	1 208	-
Загальний обсяг відходів, нагромаджених протягом експлуатації, у спеціально відведених місцях чи об’єктах на кінець року, тис. т	445,8	240,5	174 543,8	37,5	219 908,2	36,9	222 409,3	2,5
у розрахунку на 1 км ²	20,4	11,0	7 995,2	1,7	10 073,2	1,7	10 187,8	0,1

Джерело: Узагальнення автора згідно з [89].

Ці числові показники є частиною вимірника щодо чистоти локальних екосистем та міри втручання в них і входять до складу індексу екології сталого розвитку. Як бачимо, з 1995 р. зростає кількість видалених відходів та обсяги їхнього нагромадження, зокрема, більш ніж удвічі зріс обсяг потужностей сміттєзвалищ (полігонів ТПВ) для захоронення обсягів відходів, що зростають.

Отже, уже десять років поводження з відходами є постійним гострим питанням на порядку денному планів розвитку області, передусім, у плануванні на три–сім доцільно вирішити питання хоча б часткової переробки відходів, що зберігаються на наявних полігонах ТПВ.

Таблиця 36

Структура поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища Львівської області за напрямками, %

Показник	Роки						
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
у тому числі на:							
охорону атмосферного повітря і клімату	6,0	13,0	7,9	10,1	7,5	9,8	9,4
очищення зворотних вод	71,5	58,8	56,4	53,6	51,8	47,0	47,7
поводження з відходами	4,8	8,0	17,8	12,0	14,8	20,9	21,3
захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод	15,4	10,8	13,3	20,0	19,5	15,8	16,1
збереження біорізноманіття і середовища проживання	0,7	7,8	0,1	0,1	2,9	3,3	2,2
науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування	0,1	0,2	0,1	0,2	0,2
інші напрями природоохоронної діяльності	1,6	1,6	4,4	4,0	3,4	3,0	3,1

Джерело: Узагальнення автора згідно з [89].

Ці числові показники є частиною вимірника щодо відповіді (реакції) влади регіону на його природні проблеми та входить до складу індексу екології сталого розвитку. Як можна простежити, на тлі стабільності фінансування природоохоронних наукових розробок суттєву увагу приділяють захистові і реабілітації ґрунту, підземних і поверхневих вод (показник фінансування

збільшився на понад 25 % з 2010 по 2011 р., зростав і у 2013–2014 рр.), а також поводження з відходами (показник зріс на 77,5 % з 2011 по 2014 рр.), тоді як фінансування охорони атмосферного повітря і клімату, а також очищення зворотних вод не зростало такими суттєвими темпами. Загалом ці тенденції свідчать про правильність виділення ключових критичних зон у природоохоронній діяльності, тому можна рекомендувати посилити увагу до очищення зворотних вод.

Таблиця 37

**Капітальні інвестиції та поточні витрати на охорону
навколишнього природного середовища, млн грн.**

Показник	Роки						
	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Капітальні інвестиції та поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища, у тому числі на:	60,4	109,8	240,7	280,6	285,8	377,5	390,8
капітальні інвестиції з них:	7,8	19,6	87,6	97,0	64,0	146,6	131,2
капітальний ремонт засобів природоохоронного значення	5,9	4,9	13,3	12,1	8,3	8,4	17,7
поточні витрати	52,6	90,2	153,1	183,6	221,7	230,9	259,6

Джерело: Узагальнення автора згідно з [89].

Ці числові показники є частиною вимірника щодо відповіді (реакції) влади регіону на його природні проблеми та входить до складу індексу екології сталого розвитку. Як можна побачити, обсяг капітальних інвестицій і поточних витрат з 2000 р. суттєво зріс (у 6,47 раза, без урахування інфляції). Не менш суттєвою є щорічна частка поточних витрат, яка зросла у 4,93 раза з 2000 р. без

урахування інфляції. Це означає, що в області розбудовують інфраструктуру засобів природоохоронного значення. Водночас у плануванні розвитку регіону суттєвим є відстеження того, коли настане межа, поза якою вкладення у ці сфери втрачають ефективність. Згідно з іншими наведеними вище тенденціями, вкладення будуть ефективними ще три–п'ять років, зокрема, для вирішення проблеми дефіциту водних ресурсів та поводження з відходами.

Висновки до розділу 2

Сталий розвиток – це державне завдання регіонального рівня. Саме на рівні регіону, використовуючи підхід із залученням місцевих мешканців, потрібно розробляти його ключові підходи та показники. Для досягнення балансу планів і показників доцільно періодично опитувати домогосподарства регіону щодо актуальних для них проблем сталого розвитку і враховувати результати опитування в розробці стратегії чи плану вищого рівня, у складі якого ключові підходи та регіонально диференційовані показники надають для використання на нижчій рівень територіальної організації та самоврядування – у той мікрорегіон чи громаду, де брали дані для їхнього формування.

Ключові показники сталого розвитку повинні мати такі риси: 1) збалансованість між обсягом зовнішніх і внутрішніх інвестицій; 2) збалансованість за природним потенціалом; 3) “індекс людськості”, тобто оцінка того, наскільки значуще соціальне благо порівняно з пов’язаними втратами дає для населення території певний проект, стратегія чи зміна. Від початку дослідження пішло шляхом вирішення морально-етичних питань розвитку територій і громад, що згодом дуже допомогло на стадії формулювання кореляцій між елементами кожного з вимірників у складі показника. Іншими словами, у показниках сталого розвитку етика дуже важлива, однак під час формулюванню показників саме на каркас стратегії треба опиратися насамперед.

Загальні принципи сталого розвитку, а саме – кореляцію природної, суспільної та економічної складових, доцільно використовувати лише на рівні загальної моделі. Конкретизація призводить до того, що необхідно обирати переважний спосіб взаємодії складових стосовно завдань і концепцій розвитку конкретного регіону.

Розробка підходів до формулювання показників засвідчила, що в показниках сталого розвитку потрібно акцентувати на пріоритетних сферах розвитку і скласти їх відповідно до розумінням важливості сталого розвитку в певному регіоні.

У дослідженні активно використано результати аналізу сильних і слабких сторін, загроз і можливостей регіону, результати моніторингу чинної стратегії, результати виявлених кореляцій і сформульовані принципи, цілі Стратегії розвитку Львівщини. Це зроблено для узгодження показників сталого розвитку із загальним стилем, підходами і принципами Стратегії.

Уважаємо, що технологічно найбільш вдалим інструментом досягнення мети дослідження є глибока інтеграція методів і систем оцінки сталого розвитку в перевірений часом “каркас” плану соціально-економічного розвитку регіону. Інші підходи (розробка окремої стратегії сталого розвитку регіону, інтеграція тільки показників без методів і систем оцінювання в плани тощо) мають суттєві недоліки.

Перший підхід (розробка окремої стратегії сталого розвитку регіону) недосконалий тому, що в нинішніх умовах цей план не можна зіставити з якими-небудь планами вищого рівня та ув’язати з паралельними стратегіями на рівні області. Тобто цей документ не буде забезпечений фінансуванням та існуватиме сам по собі, за винятком, можливо, фінансування окремих екологічних ініціатив у його складі.

Другий підхід (інтеграція в плани самих показників – без методів і систем оцінювання) може призводити до того, що оцінка показників сталого розвитку не матиме управлінської мети (практичного застосування).

Саме тому прийнято підхід на засадах глибокої інтеграції методів і систем оцінки сталого розвитку в “каркас” плану соціально-економічного розвитку. Ідеться про розробку керівних принципів сталого розвитку, що відповідає завданням і пріоритетам області (регіону), модулів управління змінами відповідно до принципів сталого розвитку (СР), процедур імплементації (втілення в життя) цих змін, показників для вимірювання змін, логіки й системи (таблиці) моніторингу та оцінювання цих показників, зокрема порогові значення, принципи використання цих даних, звітність за цими показниками, а також узгодження з органами статистики методів збирання даних та оцінки вимірників у складі показників СР. Іншими словами, для глибокої інтеграції СР

у план соціально-економічного розвитку необхідно забезпечити наявність і виконання систем, структур і процесів, що ведуть до безпроблемної оцінки показників, звітності за нею і до керівних дій у сфері СР регіону за результатами цієї звітності.

У разі дисбалансу стосунків великого та малого гравців регіонального ринку і неврахуванні думки громадськості відбуваються перекоси у розробці та впровадженні планів сталого розвитку. Зокрема, великий гравець (регіон чи держава) схильний до таких стратегічних помилок: 1) підміна понять, коли сталий розвиток прирівнюють до соціально-економічного розвитку; 2) актуалізація дещо застарілих концепцій (прямі іноземні інвестиції як чинник зростання, зростання ВВП як показник добробуту і стабільності); 3) популізм, коли державний апарат використовує концепцію сталого розвитку для запуску комерційно привабливих високотехнологічних проектів у площині сталого розвитку, балансуючи на межі обсягів та прозорості бюджету такого проекту.

Різні країни, головні лідери світової чи регіональної економіки, наблизившись до межі її доцільного зростання, обирають, у якій епосі їм підтримувати споживчий та інфраструктурний сектор. Наприклад, Канада обрала для цього середину 1990-х років, Росія – кінець 1990-х, а ось Північна Корея звикло живе у 1950-х роках. Україна охоче виробляє, використовує і купує механізми та форми дизайну, наприклад, автомобілів з технологіями 1960-х років (скажімо, мікроавтобуси УАЗ-452 чи вантажівки ЗІЛ-130). Японські світлофори та зовнішня реклама вулиць залишилися на рівні початку–середини 2000-х, бо у цій країні вирішили, що нині доцільно розвивати інші сфери, важливіші для Японії як світового та регіонального лідера. Кожна країна чи регіон обирає, чи фіксувати свої матеріальні здобутки на певному рівні (вимушено, коли суспільство може миритися з таким рівнем технологій, або усталено, коли суспільству подобаються саме ці традиційні елементи) і одночасно розвивати інші, більш пріоритетні елементи у поєднанні суспільство–природа–економіка. У цьому разі стратегія розвитку та пріоритети також залежать від позиції країни (лідерство чи нелідерство) і ментальності її

суспільства, а саме – від бажання бути схожими на лідерів, тобто копіювати їх. Жодна країна не може вивести всі сфери свого життя на найвищий рівень, тому нібито укладає соціальний договір з населенням, у якому фіксує: у якому укладі та або інша сфера суспільного життя залишиться протягом 10–15 років. Отже, навіть перед сильними країнами кожне десятиріччя постає питання, які сфери інтенсивно розвивати, а які ще років 10–15 можуть почекати.

Можна побачити, яке місце посідає стратегія сталого розвитку у: 1) країн-лідерів, 2) країн-супутників лідерів, 3) нерозвинутих країн без суттєвих шансів на статус супутника, і тим більше лідера. У першому випадку це доповнення до стратегії лідерства, і стратегія сталого розвитку призначена для того, щоб на піковій фазі укладу зафіксувати найліпші та тривалі здобутки на довший час. У другому випадку стратегія сталого розвитку зможе бути ключовою, якщо країна в певних випадках має широкий ступінь незалежності та є достатньо прибутковою, щоб фінансово підтримувати свій сталий розвиток.

Однак якщо країна ближча до нерозвинутих і важкою працею виборює лише помірно високий рівень життя, то вона належатиме до третьої групи, у якій країни просто нездатні розвиватися в запропонованому лідерами форматі, а їхнє господарство безповоротно деформоване, й екосистеми як сировинний придаток виснажені лідерами чи їхніми сателітами. Тут стратегія сталого розвитку матиме лише локальний (не національний) характер; у ширшому контексті про неї говорити в цьому випадку рано.

Із наведених вище висновків випливає наступний: не треба погоджуватися на ввезення в Україну застарілих технологій, а доцільно купувати лише “проривну” та, відповідно, найновішу технологію. В Україні потрібні експерти, здатні розпізнати “діамант” у новій невипробуваній технології, придбавши яку і скориставшись хорошою технологічною базою, наша держава зможе вдосконалити технологію, адаптувати її до власних потреб та запустити в масове виробництво.

На іншому боці сталого розвитку – його місцевому рівні – перебуває “міське господарництво” та “зелені технології” в місті. Це той сектор, куди

великі корпорації “видавлюють” незалежну особу і де вона намагається поліпшити своє життя та самореалізуватися. Це своєрідне ремесло і ремісництво ХХІ ст., що практикується у містах, де традиційно для нього майже не залишилося місця, тому його різновиди й перейшли у ті підсектори ринку, які не охоплені великими комерційними компаніями.

Сьогодні ті, хто в минулому міг бути ремісником (це велика кількість людей, що в наших реаліях залишилися б безробітними, не маючи роботи з обслуговування або ремесла), насправді обслуговують низькоякісні промислові вироби або задовольняють штучно створену потребу сучасної споживацької економіки, спрямованої на виробництво низькоякісних і швидкозношуваних товарів у споживчому секторі. Звідси висновок: роботизація виробництва нібито звільнила нам час для розвитку, проте “консюмеризація економіки” знову поглинула його. У боротьбі з нестачею часу в суспільстві з’являється та поширюється новий тип людей – носії ментальності сталого розвитку.

Для просування “особистого” сталого розвитку потрібно сприяти появі ширшого класу незалежних і розумних власників садиб, землі та автономних ресурсів з технологічними “надбудовами” і пристроями автономної енергетики, звільняючи їх від залежності та штучно створених потреб.

Саме видозмінюючи суспільний підхід до себе як до незалежної одиниці, можна стати на шлях сталого розвитку, який передусім змінить свідомість громадян, тобто вплине на ментальність індивідуального рівня, а не лише виявиться у стратегіях регіонів чи великих енергетичних компаній.

Країни, що схильні до лідерства у своєму регіоні, зазвичай підтримують вищий рівень моральних цінностей серед еліт, часто суттєво інтегрованих у суспільство, а також мають природно вищу “протиударну” стійкість. Це ще одна запорука орієнтованості країни на сталий розвиток.

У масовій економіці прогресує рабство нового типу. Тому більшість населення України так рано помирає, тому в нашій країні депопуляція. Окрім того, споживацьке суспільство не може насититися, тому більшість молодих сімей планує дітей “на потім”.

Натомість носії філософії сталого розвитку мають інший підхід. Це вивільнені, незалежні, фінансово самостійні люди та сім'ї, які можуть і хочуть народжувати дітей, продовжувати рід, бо саме вони і є носіями філософії сталого розвитку. Це міцний, незалежний середній клас із альтернативними цінностями, що відходять від споживацького суспільства на користь вищих енергій. Вони можуть відчуті власну єдність із природою та світом, і це дає їм розуміння практичної відповідальності за нашу природу, землю, економіку. Ці люди є фундаментом та джерелом збалансованого лідерства в країні та регіоні.

Для сільськогосподарських поселень нового типу ремісничий тип організації праці є ліпшим, ніж масштабні виробництва індустріального минулого, тому що ремісництво дає людині змогу творчо розвиватися. Ремісництво XVIII--XIX ст. означало погану організацію праці, знуцання над молодими працівниками, експлуатацію дитячої праці та нерегульований робочий день. Однак наше суспільство зробило великий поступ у розумінні людськості, творчого потенціалу, економіки та професіоналізму. Потрібно інтегрувати в ремісничий тип організації праці в нових типах поселень наші найліпші моральні здобутки, і це дасть змогу реалізувати сталий розвиток у малих містах. Тоді ж ми отримаємо вільнішу особистість із творчим началом, яка розвивається на якісно новому рівні та справді отримує задоволення від свого фаху.

Мегаполіс знищує конкурентну ринкову економіку: на найнижчому рівні конкуренція існує, проте рівень прибутковості відкидає пересічних "гравців" до стану рабства; на вищих рівнях конкуренція структурована. "Носії ментальності сталого розвитку" втікають з великого міста або вимушено проводять там лише частину дня. Натомість чимало молодих людей з новими цінностями прагнуть нових форм та видів поселень, які потребують розвитку, – комфортніше, якщо вони будуть з необхідною міською інфраструктурою, де пануватиме рівність, спільність цінностей, зручність у землевпорядкуванні та природна чистота середовища.

Не можна цілком погодитися з тим, що суспільна трансформація – це справа лише “невидимої руки ринку”, проста гра ринкових сил, і що ми еволюціонуємо самотійно. Адже нині суспільство споживання, трансформуючись у постінформаційне суспільство, чомусь не переходить “само собою” на цінності іншого порядку таким темпом, як цього очікували ще десять років тому. Логічно було б очікувати гуманізації, переходу до цінностей сталого розвитку, але так не стається.

Якщо творчість, виражена в індивідуалістичному підході та нововведеннях, ще була в інноваційних галузях у 2003–2005 рр., то у 2013 р її організовано замінили уніфікованим продуктом, знову витіснивши в інші підсектори.

У виконанні інноваційних програм з розвитку на місцевому рівні діє механізм деформації – своєрідний зворотний механізм, за яким місцева “еліта”, на відміну від еліти “центральної”, не бачить себе на глобальному ринку, однак, мислячи категоріями місцевого характеру, чинить так само, як і виробники сонячної електроенергії під час роботи прямого деформаційного механізму в проектах із сталого розвитку, – замінюючи високу ідею про загальне благо для країни прагненням заробітку для привілейованої групи осіб чи організацій, при цьому підмінюючи поняття, що дає їм офіційну можливість трактувати концепцію на свій розсуд.

“Глобальні еліти”, на противагу “домашнім елітам”, вигадуючи нові способи пригнічувальної мотивації країн і регіонів, вважають, що вони, як і раніше, отримуватимуть максимальну “маржу”. Для них поняття оптимального прибутку не актуальне, тому що вони мислять лише категоріями максимізації. Вони не бережуть і не виховують людський капітал, обмежуючись лише доцільно-раціональною підготовкою власних кадрів, і загалом схильні до “висмоктування” ресурсів з територій. Сталий розвиток – це концепція, що є альтернативною глобалізаційним процесам і протиставляє “домашню еліту” “глобальній еліті”.

В Україні під час вибору підходів до планування треба віддати першість саме підходові на засадах соціально-економічного розвитку та “вбудувати” сталий розвиток як постійний супроводжувальний механізм, консультаційно-дорадчу складову, яка допомагає в рамках соціально-економічного розвитку досягти оптимальних показників та залишитися у прийнятних межах за тими параметрами в суспільній та природній сфері, які зношуються, у міру можливості посиливши їх і вберігши від надшвидкої втрати.

Адже на прикладі колишнього СРСР ми побачили, що технологічна перебудова виробництва за допомогою нових технологій не змогла вирішити питання відносин людини і природи, навіть не відтермінувала хоча б на одне покоління розробку більш фундаментальних принципів балансу для сталого розвитку; зрештою, ця країна була знищена.

Зазначимо, що невеликі країни зі стабільним і високим доходом, які надійно посіли власне місце у світовому поділі праці, не схильні інвестувати у дорогі та яскраві, але тимчасові “іграшки”, а скоріше ґрунтовно інвестують у інфраструктуру, освіту і, у підсумку, у добробут населення. У них акуратно на вулицях, спокійні й задоволені люди. Автомобілі натомість доволі посередні, хоча теж доглянуті. Люди, хоч і заробили собі на “мерседеси”, не вважають доречним купувати їх без потреби. У суспільствах “тихого соціального добробуту” уже мало зайвого, а більшість – потрібного, навіть лаконічного. Ці суспільства великою мірою керовані відповідальними лідерами і самі будують свою країну.

“Домашня еліта” буде зорієнтована на створення системи якісної соціальної опіки, сприймаючи всі заходи з вирівнювання суперечностей у суспільстві як “запасний аеродром” для суспільства та засіб “випускання пари” з-під кришки суспільного “чайника”, щоб той не закипів.

У цьому процесі потрібно враховувати ще й дух часу нашої епохи: ми є свідками фундаментальної зміни історичних підходів до ведення господарювання, де на перше місце виходить служіння іншим, а не служіння собі. Теперішні підходи стимулюватимуть тих, хто ітиме за власним серцем, а

не ставитиме у пріоритет винятково приватний інтерес. Якщо це прагнення щире, придуть і гроші, й інші блага. Цим стратегія та підхід на засадах сталого розвитку відрізняються від стандартної стратегії розвитку території, де припущення та ключові постулати є принципово іншими.

РОЗДІЛ 3

ПОКАЗНИКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ У ПІДВИЩЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЇ

3.1. Система показників сталого розвитку

3.1.1. Загальний підхід до вибору показників

Каркасом для кожного з показників (індексів) сталого розвитку послуговував Індекс “Позитивна зміна у громаді, викликана активізацією” [72], розроблений під керівництвом автора дисертаційного дослідження за методикою зваженого багатofакторного аналізу (“діамант”). Автор самостійно виконав принципове компонування індексу та розробив метод заміряння, поєднавши його з системою менеджменту проекту. Для цього дослідження автор дисертації самостійно визначав вимірники сталого розвитку та розробляв шкали градації.

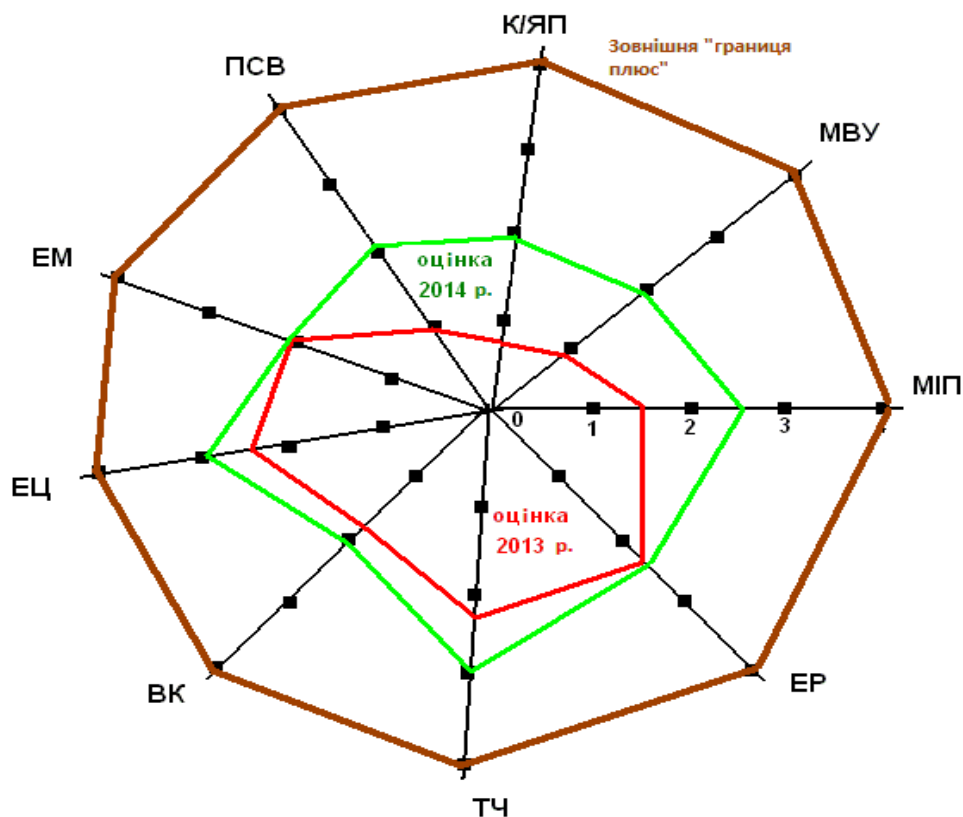

Рис. 2. Загальний вигляд “діаманта”: формування показника сталого розвитку.

Джерело: авторська розробка.

У ході формування показників прийнято підхід оцінки на підставі “зваженого багатофакторного аналізу” (англ. diamond). У цьому разі “межа мінус” (нуль балів) усіх вимірювачів міститься в загальній точці (центр фігури), а “межа плюс” обмежує зону “зашкалювання” показника. Такий вибір зумовлений вибором методів оцінювання “діамант”, який можна оцінити за допомогою міжнародних систем класифікації (індексів) або, якщо нема прийнятих міжнародних класифікацій, за допомогою групи експертів [5], здатних поставити оцінки кожному їхньому вимірнику. Це полегшить роботу з оцінювання, особливо на початковому етапі, під час “стартового вимірювання” перед початком реалізації нової Стратегії. Ці системи, зокрема, використовують у дослідженнях розвитку територій проектів Організації Об’єднаних Націй [2].

З огляду на специфіку оцінюваного об’єкта (сталий розвиток регіону) визначено, що у вимірників у складі кожного показника існують порогові значення “границя (межа) мінус” і “границя (межа) плюс”. Поза цими межами взаємодія систем “природа”, “соціум” і “економіка” відхиляється від гармонійного шляху так, що одна система починає домінувати над іншою, і це призводить до деформації, що суттєво позначається на житті регіону. Тому автор прийняв принцип про те, що оптимальний розвиток у руслі сталого розвитку має відбуватися так, що значення вимірників сталого розвитку є в рамках коридору між “межею мінус” (нуль балів) і “межею плюс” (чотири бали) із загальним прагненням у бік “межі плюс”, однак не доходючи до неї.

Вимірники визначали на підставі таких масивів даних:

- 1) результатів SWOT-аналізу та сумарного Дерева цілей проекту;
- 2) результатів емпіричних досліджень, відповідно, інституційного, економічного, екологічного та соціального полів (вимірів) суспільного життя у Львівській області, Україні та окремих країнах світу;
- 3) цілей СРЛ загалом та її акцентів (порівняльних переваг, викликів і ризиків), завдяки чому, зокрема, деякі вектори руху та значимі фактори впливу були об’єднані у вимірники, які стали компонентами індексів.

Підґрунтям для розробки показників стали концептуальні дослідження, що виявили контекст сталого розвитку в економічній, соціальній, екологічній сферах, а саме:

- взаємна залежність між лідерською позицією країни в регіоні та її стратегією інновацій (переходу в наступний уклад чи використання їхніх компонентів) і ставлення країни до компонента сталого розвитку в складі стратегій розвитку;
- виявлення підсекторів економіки, де можуть виникати та поширюватися погляди більш гуманної системи економічних відносин. Визначення рис та системи цінностей носіїв ментальності сталого розвитку;
- визначення ролі регіональних та глобальних еліт у формуванні поведінки країн та їхнього ставлення до сталого розвитку, що може доповнювати глобалізаційні процеси.

Попередня апробація вимірників відбулася під час доповіді автором дисертації на засіданні експертної групи з розробки СРЛ 29 квітня 2014 р. Наступні апробації відбувалися протягом весни 2014 р. під час наукових конференцій. Практична апробація та ранжування показників відбулися на рівні місцевих сільських громад у липні 2014 р [73].

Місце показників у дереві цілей СРЛ. На цей момент чотири індекси сталого розвитку (“Якість стратегії сталого розвитку”, “Індекс економіки сталого розвитку”, “Індекс екології сталого розвитку” та “Соціальний індекс сталого розвитку”) включені у п. 4 4.4.3. “Підвищення громадської активності мешканців у вирішенні місцевих проблем у Дереві цілей СРЛ”; за ними подано в Управління економіки ЛОДА проект “Створення системи моніторингу показників сталого розвитку Львівської області”, розрахований на трирічний період виконання.

3.1.2. Показник “Якість стратегії сталого розвитку”

Показник (індекс) “Якість стратегії сталого розвитку” у складі Стратегії розвитку регіону (Львівщини) вимірюватимемо за методом “діамант”, він матиме дев’ять вимірників, кожен з яких є судженням з кваліфікаційними оцінками від 1 до 5 балів (від 0 “мінімум” до 4 “максимум”).

Графічне відображення індексу виконано за технологією “діамант” (зважений багатофакторний аналіз), скорочені назви вимірників позначено біля кожної відповідної шкали. Площа загального “поля” індексу відображає ступінь поширення підходу сталого розвитку серед стратегій розвитку регіону.

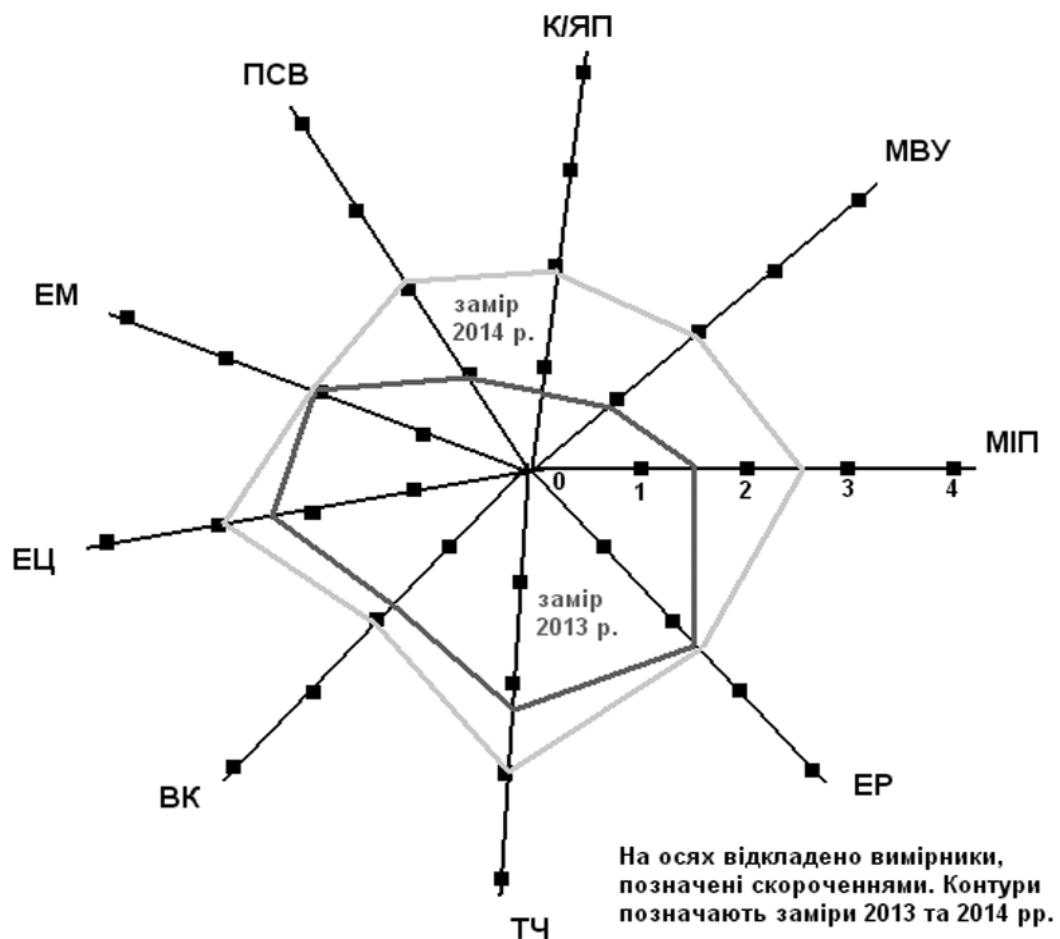

Рис. 3. Динаміка зміни показника “Якість стратегії сталого розвитку” у 2013–2014 рр. (навчальний приклад).

Джерело: авторська розробка.

Вимірники підбрано так, щоб давати оцінку якості самих планів, узгодженості їх з іншими планами, відповідності процедур впровадження, а також відповідності ключовим принципам сталого розвитку. Крім того, метод обчислення є бюджетним, не потребує складних розрахунків та залучення апарату державних органів статистики на фазі первинних даних. Під час проведення початкового моніторингу реалізації стратегії група експертів (оцінювачі) виконує заміряння вимірників і їхні значення наносить на початкову шкалу. Потім щорічно проводять аналогічні заміряння і наносять на показник. Наприкінці визначають сумарну площу показника на різних етапах замірянь, обчислюють приріст площі у відсотках “поля” індексу та аналізують динаміку зміни оцінки кожного його вимірника [74]. Також можна зробити висновок про перехід політики сталого розвитку від одного якісного стану розвитку до іншого. Цей показник є додатковим до показника “Індекс політики сталого розвитку” з групи “Інституційна система” системи показників сталого розвитку, який обчислюють як зміну потенціалу можливостей (якість місцевих еліт, звітність зі сталого розвитку, деурбанізація, децентралізація) проти зміни потенціалу загроз стосовно території (природних, інституційних, ресурсних).

Періодичність та методика замірянь. Для виставлення оцінки за вимірником якісного характеру застосовано експертне обговорення з ініціативною групою, попереднє спостереження і документування, актуальне на час проведення оцінної зустрічі. Для цього як основу експертної групи можна залучати колектив розробників Стратегії розвитку регіону, тобто проводити щорічні (кожні 12 місяців реалізації нової Стратегії) засідання з моніторингу показників сталого розвитку [68]. Для отримання первинних даних може знадобитися опитування на рівні області, після цього опрацьовують дані за кожним вимірником.

Назви та градації вимірників у складі показника такі.

1. Назва вимірника: “Кількість та якість планів сталого розвитку” (К/ЯП). Під “планами” розуміємо “плани та стратегії сталого розвитку в області та у її районах”. Градація: 0 балів – кількість недостатня (менше 30 % районів), якість

низька (не дають змоги втілювати навіть основні принципи СР), 1 бал – є в області та у понад 70 % районів, якість недостатня; 2 бали – є в області та у понад 60 % районів, якість дає змогу втілювати; 3 бали – є в області та у понад 70 % районів, а також деякі місцеві, тексти узгоджені для виконання; 4 бали – є в області та у 100 % районів, успішно реалізують понад 60 % таких планів.

2. Назва вимірника: “Міра взаємної узгодженості планів сталого розвитку” (МВУ). Градація: 0 балів – плани сталого розвитку обласного та районного рівня не узгоджено зовсім; 1 бал – узгоджено базовим чином; 2 бали – узгоджено повністю обласні та понад 50 % районних; 3 бали – узгоджено обласні та всі районні, місцеві; 4 бали – узгоджено між: обласним планом, усіма районними та місцевими, у тім числі між собою [77].

3. Назва вимірника: “Міра інтегрованості планів сталого розвитку з іншими стратегіями та програмами розвитку регіону” (МІП). Градація: 0 балів – існують окремо одне від одного; 1 бал – є згадки та посилення з одного боку; 2 бали – є взаємні згадки та посилення; 3 бали – взаємне включення тексту та керівних модулів; 4 бали – описані й утілюються механізми координації та взаємної підзвітності обох документів.

4. Назва вимірника: “Міра врахування у плані сталого розвитку Принципу Екологічної республіки” (ЕР). Під “планом” маємо на увазі “найбільш дієвий” або “найліпше складений” план сталого розвитку, зазвичай регіонального рівня, який може слугувати еталоном. Принципи Екологічної республіки охоплюють складові підпринципи: екологічної конституційності, єдності інформаційного інструментарію, “спільної ковдри”, неекспортування екологічних проблем, екологічної еквівалентності, екологічної індивідуальності суб’єктів, добровільності, екологічної чесності, лібералізація торгівлі [3]. Градація: 0 балів – враховано недостатньо (від 0 до 20 %); 1 бал – враховано деякою мірою (від 21 до 40 %); 2 бали – враховано суттєво (від 41 до 60 %); 3 бали – враховано переважно (від 61 до 80 %); 4 бали – враховано повністю (від 81 до 100 %).

5. Назва вимірника: “Міра врахування у плані сталого розвитку Принципу Триєдності часів” (ТЧ). Принцип охоплює складові підпринципи: екологічної

“матрьошки”, ненагромадження екологічних проблем, екологічних резервів, обмеженості екологічних повноважень, транзиту інформації, прогнозування наслідків, превентивності шкоди [73]. Градація: 0 балів – враховано недостатньо (від 0 до 20 %); 1 бал – враховано деякою мірою (від 21 до 40 %); 2 бали – враховано суттєво (від 41 до 60 %); 3 бали – враховано переважно (від 61 до 80 %); 4 бали – враховано повністю (від 81 до 100 %).

6. Назва вимірника: “Міра врахування у плані сталого розвитку Принципу Вічного колодязя” (ВК). Принцип охоплює складові підпринципи: нормування екологічних навантажень, урахування реакції природи, “вузької ланки”, замикального ефекту, природних індикаторів, єдності деструкції і відтворення, “замкненого ланцюга”, взаємодії з природою, економізації екологічних чинників, екологізації економічних чинників, економічної відповідальності за екологічні ефекти, інтерналізації екстерналій, ефективної екології, “цілей-засобів” [75]. Градація: 0 балів – враховано недостатньо (від 0 до 20 %); 1 бал – враховано деякою мірою (від 21 до 40 %); 2 бали – враховано суттєво (від 41 до 60 %); 3 бали – враховано переважно (від 61 до 80 %); 4 бали – враховано повністю (від 81 до 100 %).

7. Назва вимірника: “Міра врахування у плані сталого розвитку Принципу Екологічних цілей” (ЕЦ). Принцип охоплює складові підпринципи: “Економіки космонавтів”, життєблагодатного комплексу, гуманізації середовища, демократизації вибору, інформатизації споживання, “обрію, що відступає” [75]. Градація: 0 балів – враховано недостатньо (від 0 до 20 %); 1 бал – враховано деякою мірою (від 21 до 40 %); 2 бали – враховано суттєво (від 41 до 60 %); 3 бали – враховано переважно (від 61 до 80 %); 4 бали – враховано повністю (від 81 до 100 %).

8. Назва вимірника: “Міра врахування у плані сталого розвитку Принципу Екологічної мотивації” (ЕМ). Принцип охоплює складові підпринципи: структур, що самі розвиваються, суспільного різноманіття, пріоритетності позитивної мотивації, “знати–хотіти–вміти”, екологізації інструментів мотивації, спрямованості в майбутнє [73]. Градація: 0 балів – враховано

недостатньо (від 0 до 20 %); 1 бал – враховано деякою мірою (від 21 до 40 %); 2 бали – враховано суттєво (від 41 до 60 %); 3 бали – враховано переважно (від 61 до 80 %); 4 бали – враховано повністю (від 81 до 100 %).

9. Назва вимірника: “Ступінь готовності процедур та систем впровадження наявних планів сталого розвитку” (ПСВ). Градація: 0 балів – процедур та систем нема; 1 бал – процедури сформульовані та офіційно затверджені; 2 бали – розроблена та закладена у бюджет система впровадження; 3 бали – системи впровадження планів протестовані та скориговані; 4 бали – процедури, системи впровадження повністю дають змогу реалізовувати план.

3.1.3. Показник “Індекс економіки сталого розвитку”

Методика обчислення. Показник “Індекс економіки сталого розвитку” в складі Стратегії розвитку регіону (Львівщини) вимірюватимемо за методом “діамант” (зважений багатофакторний аналіз), він матиме шість вимірників, кожен з яких є судженням з кваліфікаційними оцінками від 1 до 5 балів (від 0 “мінімум” до 4 “максимум”; див. рис 1, де вимірники позначено скороченнями).

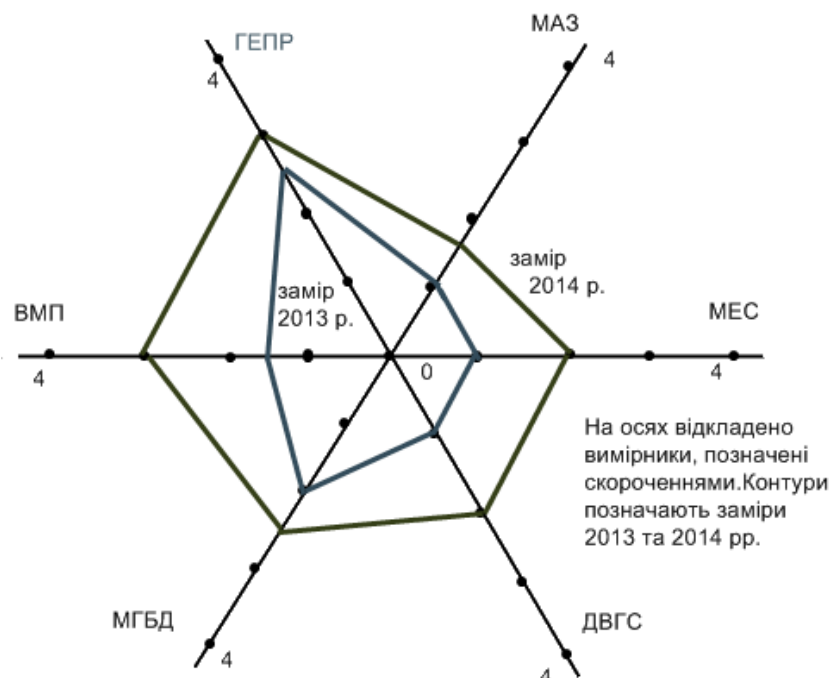

Рис. 4. Динаміка зміни показника “Індекс економіки сталого розвитку” у 2013–2014 рр. (навчальний приклад).

Джерело: авторська розробка.

Вимірники підбрано так, щоб давати оцінку взаємній залежності екологічних, суспільних чинників з економічним, а також враховувати реакцію економіки на виклики природного середовища [80]. Метод обчислення є бюджетним, не потребує складних розрахунків та залучення апарату органів статистики на фазі первинних даних. Під час проведення початкового моніторингу реалізації стратегії група експертів (оцінювачі) заміряє вимірники і наносить їхні значення на початкову шкалу [68]. Потім щорічно проводять аналогічні заміряння і наносять на показник. Наприкінці визначають сумарну площу показника на різних етапах замірянь, обчислюють приріст площі у відсотках “поля” індексу та аналізують динаміку зміни оцінки кожного його вимірника [74]. Також можна зробити висновок про перехід економічної складової за кожною віссю від одного якісного стану розвитку до іншого. Цей показник передбачає оцінку з урахуванням граничних вимірювань (“межа мінус”, позначена на осі як нуль, та “межа плюс”, позначена на осі як чотири). Оцінки кожного вимірника доцільно визначати в межах “коридору” від 0 до 4, тому що вихід за ці межі означатиме деформацію стратегії сталого розвитку. В описі градації кожного вимірника визначено орієнтовні стратегії для підтримки з поступовим поліпшенням його значення у межах визначеного коридору з урахуванням пріоритетів регіону.

Періодичність та методика замірянь. Для виставлення оцінки за вимірником якісного характеру застосовано експертне обговорення з експертною групою, попереднє спостереження і документування, актуальне на час проведення оцінної зустрічі. Для отримання первинних даних може знадобитися опитування на рівні області, після цього опрацьовують дані за кожним вимірником.

Назви, градації та стратегії для вимірників у складі показника такі.

1. Назва вимірника: “Міра альтернативного заміщення у регіональній економіці” (МАЗ). Градація: “межа мінус” (нуль балів) – поглиблення економічної кризи в регіонах видобутку ПЕР (окрім інших видів палива, запасів їх недостатньо для потреб області. Запаси нафтогазових родовищ суттєво

вичерпались, тому видобуток зменшився [4]), акумуляція соціальної кризи та масового місцевого безробіття, зростання рівня наркоманії та розпорошення соціального капіталу; “межа плюс” (чотири бали) – високий ступінь заміщення (понад 20 %) економіки видобувної галузі альтернативними секторами та галузями, яким надають перевагу в разі утримування видобутку ПЕР на рівні, достатньому для збереження робочих місць і соціального спокою. Напрямок стратегії: розвиток сектора інформаційно-комунікаційних технологій, мережі наукових та освітніх закладів, розвитку ІТ-сектора та сприяння таким способом залученню іноземних інвестицій у високотехнологічні галузі [71].

2. Назва вимірника: “Міра енергозалежності середовища” (МЕС). Градація: “межа мінус” (нуль балів) – видобуток ПЕР посилюється навіть на тлі суттєвого негативного впливу на екосистеми, у регіонах видобутку зникають екотопи, швидко виснажуються невідновлювані копалини та різко знижується рівень здоров’я населення; “межа плюс” (чотири бали) – видобуток ПЕР з невідновлюваних ресурсів зведено до мінімуму; соціальна криза на місцях, спричинена безробіттям, посилювана високим ступенем залежності від надходження енергії з зовнішніх джерел. Напрямок стратегії: підвищення якості енергоменеджменту, надання владою регіону підтримки вітчизняним суб’єктам господарювання, які провадять модернізацію виробництва, спрямовану на зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище [76]. До слова, за всіма видами ПЕР у Львівській області їх виробляють майже в чотири рази більше, ніж споживають. Електроенергетика має проблему – значні втрати (до 20 %) через недосконалість електромереж загального користування. Теперішні проблеми області у цій сфері охоплюють подорожчання нафтогазових ПЕР; у цьому разі зростає їхнє споживання та збільшується споживання електроенергії на декілька відсотків щороку (окрім вугілля, споживання якого зменшується щороку на кілька відсотків).

3. Назва вимірника: “Дружність видобувної галузі до середовища” (ДВГС). Градація: “межа мінус” (нуль балів) – активний видобуток усіх комерційно привабливих видів копалин (у тім числі для Львівської області – вугілля, нафта,

калій, сірка, сланці тощо), втрата водних ресурсів до незворотного виснаження, водночас викиди в біосферу створюють в ареалах видобутку локальне екологічне лихо; “межа плюс” (чотири бали) – рівень видобутку зведений до мінімуму, населення отримує роботу, а регіони – додаткові кошти від “альтернативних” галузей. Напрямок стратегії: розвиток видобутку сланців у випадку гарантування безпеки водних ресурсів, економічно вигідний експорт продуктів видобутку до сусідніх країн, регіонів, підвищення частки галузей заміщення в ареалах видобутку, що скорочується.

4. Назва вимірника: “Вплив малого господарювання на біосферу та деурбанізацію” (МГБД). Градація: “межа мінус” (нуль балів) – у регіоні переважає імпорту неекологічної хімізованої їжі, “перевантажені” стресогенними чинниками міста, де немає альтернативи у вигляді сільського господарства; “межа плюс” (чотири бали) – розвинуте мале сільське господарство у приміських зонах (у тому числі зорієнтоване на виробництво екологічних продуктів) та “розвантажені” міста, населення дедалі більше зайняте у цій галузі. Напрямок стратегії: запровадження системи економічних та адміністративних механізмів з метою стимулювання малого сільськогосподарського виробника до відновлюваного природокористування, запровадження новітніх екологічно чистих технологій та інновацій у сфері природокористування (у тому числі навколо міст).

5. Назва вимірника: “Вплив переказів мігрантів на економіку природокористування” (ВМП). Градація: “межа мінус” (нуль балів) – заробітчани “проїдають” зароблені гроші та мігрують надовго без планів на повернення, регіон спустошений, оскільки немає людських ресурсів та інвестицій, природа дичавіє; “межа плюс” (чотири бали) – природне середовище стає чистішим, бо заробітчани активно інвестують кошти у “природний” бізнес (інвестування у “зелений” туризм, у сільські екопродукти, в народні промисли та ремісництво) і люблять збереження екорізноманіття у себе “вдома”. Напрямок стратегії: підтримка диверсифікованості аграрного сектора через розвиток природного сільського господарства та розвитку економічних зв’язків між Україною і

сусідніми країнами [71]. До слова, інвестування коштів заробітчачан у розвиток сільського “зеленого” туризму також сприятиме підвищенню доходів сільських домогосподарств.

6. Назва вимірника: “Міра гармонізації економіки та природного середовища регіону” (ГЕПР). Градація: “межа мінус” (нуль балів) – енерговитратні галузі поширюються, частка втрат перевищує 20 %, підприємці не використовують альтернативних джерел енергії, підприємницька діяльність стає екологічно “бруднішою”; “межа плюс” (чотири бали) – стимульовані енергоефективність, використання альтернативних джерел енергії, екологізація підприємницької діяльності для вирішення основних екологічних проблем області, активно впроваджують природоохоронні інновації, зростає енергоефективність економіки з акцентом на альтернативній енергії. Розвиваються цикли переробки відходів виробництва, екотранспорт, малі побутові системи генерування енергії. Напрямок стратегії: сприяти технічному переоснащенню виробництва через впровадження інноваційних проектів, енергоефективних і ресурсозбережних технологій, мало- та безвідходних і екологічно безпечних виробництв.

3.1.4. Показник “Індекс екології сталого розвитку”

Методика обчислення. Показник “Індекс екології сталого розвитку” у складі Стратегії розвитку регіону (Львівщини) вимірюватимемо за методом “діамант” (зважений багатофакторний аналіз), він матиме шість вимірників [86], кожен з яких є судженням з кваліфікаційними оцінками від 1 до 5 балів (від 0 “мінімум” до 4 “максимум”; див. рис 1, де вимірники позначено скороченнями). Вимірники підібрано так, щоб давати оцінку взаємній залежності економічних, суспільних факторів з екологічними, а також враховувати дії держави у відповідь на виклики природного середовища, у тому числі зміни клімату. Метод обчислення є бюджетним, не потребує складних розрахунків та залучення апарату державних органів статистики на фазі

первинних даних [68]. Під час проведення початкового моніторингу реалізації стратегії група експертів (оцінювачі) заміряють вимірники, їхні значення наносять на початкову шкалу. Потім щорічно проводять аналогічні заміряння, що наносять на показник. Наприкінці визначають сумарну площу показника на різних етапах замірянь, обчислюють приріст площі у відсотках “поля” індексу та аналізують динаміку зміни оцінки кожного його вимірника [79]. Також можна зробити висновок про перехід екологічної складової за кожною віссю від одного якісного стану розвитку до іншого. Цей показник передбачає оцінку з урахуванням граничних вимірювань (“межа мінус”, позначена на осі як нуль, та “межа плюс”, позначена на осі як чотири). Оцінки кожного вимірника доцільно визначати в межах “коридору” від 0 до 4, тому що вихід за ці межі означатиме деформацію стратегії сталого розвитку. Водночас в описі градації кожного вимірника визначено орієнтовні стратегії для підтримки з поступовим підвищенням його значення у межах визначеного коридору.

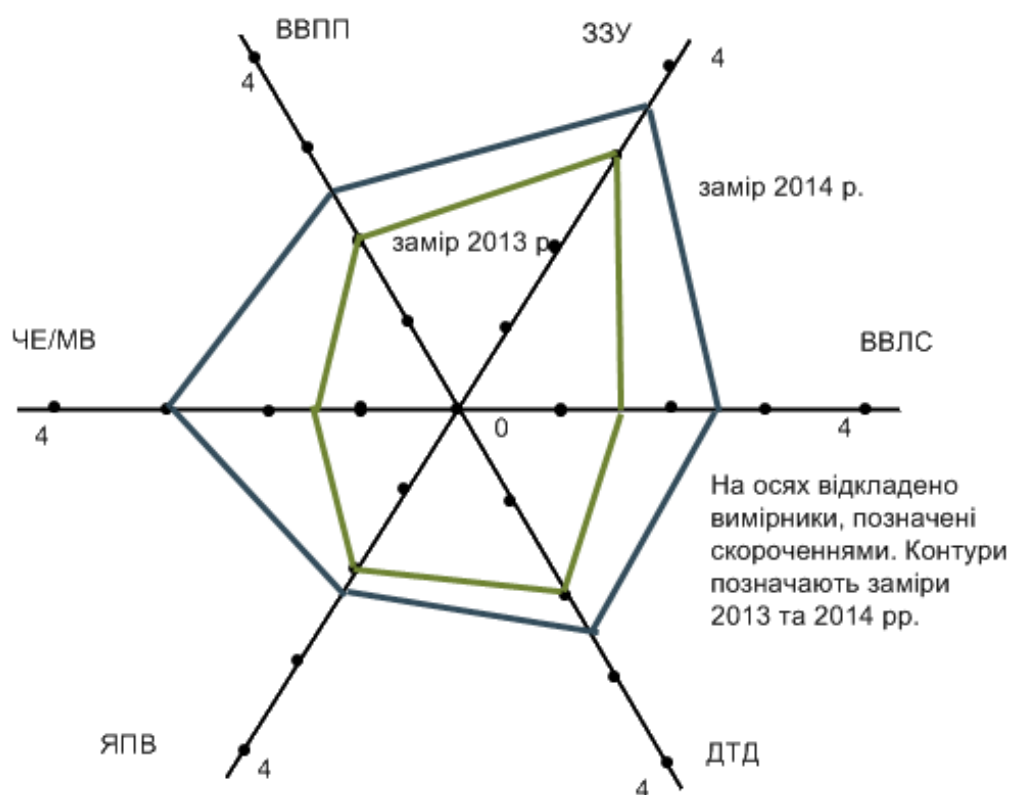

Рис. 5. Динаміка зміни показника “Індекс екології сталого розвитку” у 2013–2014 рр. (навчальний приклад).

Періодичність та методика замірянь. Для виставлення оцінки за вимірником якісного характеру використано експертне обговорення, попереднє спостереження і документування, актуальне на час проведення оцінної зустрічі. Для отримання первинних даних може знадобитися опитування на рівні області, після цього опрацьовують дані за кожним вимірником [90].

Назви, градації та стратегії для вимірників у складі показника такі:

1. Назва вимірника: “Здоров’я земельних угідь регіону” (ЗЗУ). Градація: “межа мінус” (нуль балів) – зменшення поживних речовин у ґрунтах земель сільськогосподарського призначення, недотримання сівозмін; водна ерозія ґрунтів, засмічення і забруднення, недостатні обсяги рекультивації порушених земель, недотримання норм поведження з відходами у сільськогосподарському виробництві, зокрема, зберігання та переробки хімічних засобів захисту рослин, інших небезпечних відходів, визначені як пріоритетні проблеми у Львівській області [80], – усе це спричиняє виродження території, яку обробляють; “межа плюс” (чотири бали) – рівень родючості ґрунтів сільськогосподарського призначення відновлено до природного рівня, хімічного удобрення не застосовують, землі перебувають у режимі відпочинку та не виснажені. Напрямок стратегії: сприяння впровадженню систем екологічного управління та екологічного маркування продукції, підтримка органічних фермерських господарств, зменшення викидів, скидів забруднювальних речовин, запровадження безвідходних виробництв, стимулювання екологічно дружніх способів господарювання, просування екоінновацій, зокрема, у малій альтернативній енергетиці на селі [80].

2. Назва вимірника: “Вплив викидів забруднень у біосферу на людське середовище” (ВВЛС). Градація: “межа мінус” (нуль балів) – населення зазнає критичного негативного впливу на здоров’я, що в разі зменшує потенціал тривалості життя, населення залишає забруднені території в пошуках чистіших [76]. У мегаполісі рівень загазованості потребує застосування засобів захисту дихання (додаткові ознаки: незахищений ґрунт у мегаполісах непридатний для вирощування корисних рослин, у тому числі овочів; сміттєзвалища біля

населених пунктів та на річках безпосередньо загрожують екологічній стабільності місцевих екотопів); “межа плюс” (чотири бали) – населення дихає чистим та здоровим повітрям; населення живе в середньому довше, ніж у країні загалом (додаткові ознаки: до поселень регіону прибувають мігранти, які прагнуть тут оселитися, оскільки їм комфортно в цій місцевості; землі у межах поселення мають високу родючість для свого типу без застосування штучно виготовлених хімічних добрив; сміття у межах поселень повністю переробляють на вторинну сировину або знищують без шкоди для природи). Напрямок стратегії: гармонійна деурбанізація, очищення та зменшення промислових і комерційних викидів, скидів забруднювальних речовин, запровадження безвідходних виробництв, просування екоінновацій [74].

3. Назва вимірника: “Дружність транспорту до довкілля” (ДТД). Градація: “межа мінус” (нуль балів) – обсяг викидів від транспортних засобів перевищує 50 % загальних викидів, місцеве населення часто хворіє внаслідок впливу цих викидів, надмірно експлуатовані та поганої якості дороги спричиняють втрату місцевими громадами конкурентних переваг, відбувається міграційний вплив з цих уражених територій; “межа плюс” (чотири бали) – рівень викидів і шумів від транспортної інфраструктури зведений до мінімуму, дороги високої якості, комерційні транспортні сполучення на території мінімізовані. Напрямок стратегії: більш чіткий контроль викидів, виділення комерційних доріг високої якості для комерційних вантажівок та будівництво транспортних “портів” (хабів) на значній відстані від основних населених пунктів, обладнання протишумовими спорудами ділянок у заселених зонах, електроенергетика.

4. Назва вимірника: “Якість питного водопостачання” (ЯПВ). Градація: “межа мінус” (нуль балів) – якість місцевої води не дає змоги вживати її в їжу без очищення; населення мегаполісів споживає лише бутильовану, спеціально очищену воду, міста не можуть функціонувати без зовнішнього водопостачання, у селах відчувається брак води у криницях; “межа плюс” (чотири бали) – воду, яку добувають у межах поселення, можна вживати в їжу без очищення; якість води в регіоні висока, не відчувається її нестачі,

виробництво скоротилося і суттєво зменшило споживання води із зовнішніх джерел. Напрямок стратегії: відновлення водних ресурсів, штучне насичення водою посушливих та зневоднених територій, створення сучасних систем переробки забруднених стоків, виробничих систем економії води; удосконалення циклів рекуперації.

5. Назва вимірника: “Чистота локальних екосистем та міра втручання в них” (ЧЕ/МВ). Градація: “межа мінус” (нуль балів) – локальні екосистеми регіону незворотно деформуються внаслідок антропогенних чинників; “межа плюс” (чотири бали) – локальні екосистеми не контролювані та регульовані природно, антропогенне втручання мінімізоване. Напрямок стратегії: розвивати мережу біосферних заповідників на території області; удосконалити систему моніторингу промислового і транспортного забруднення, запровадити програми санації повітря, води, землі тощо.

6. Назва вимірника: “Відповідь влади регіону на його природні проблеми” (ВВП). Градація: “межа мінус” (нуль балів) – екологічні проблеми у “видобувних” природно-ресурсних зонах спричиняють розпад соціальних структур. На Львівщині це промислові зони, умовно названі “Гірнична хімія” (м. Червоноград), “Вуглевидобуток” (Сокальський р-н) та “Нафтогаз” (Бориславський нафтогазовий район, що частково (Стрийський р-н) перебуває у складі Львівської області). До слова, однією з природних проблем Львівщини є підтоплення окремих територій, особливо передгірських. Воно зумовлене масовим вирубуванням лісів та селевими потоками, які, проходячи через вирубані ділянки, змивають нестабільний верхній шар ґрунту; унаслідок розмивання русел місцевих річок відбувається підтоплення сіл, розташованих біля цих річок. Інші проблеми (активізація карстових процесів, зникнення рідкісних видів рослин і тварин, викиди газів, ерозія ґрунтів), загострившись, деформують соціально-економічне середовище регіону. “Межа плюс” (чотири бали) – стабілізація стану природного середовища і створення умов для поступового поліпшення екологічної ситуації в області. Напрямок стратегії:

удосконалити систему охорони природного середовища і підтримки найцінніших екологічних територій, сприяти відновленню уражених територій.

3.1.5. Показник “Соціальний індекс сталого розвитку”

Методика обчислення. Показник “Соціальний індекс сталого розвитку” в складі Стратегії розвитку регіону вимірюватимемо за методом “діамант” (зважений багатофакторний аналіз), він матиме шість вимірників, кожен з яких є судженням з кваліфікаційними оцінками від 1 до 5 балів (від 0 “мінімум” до 4 “максимум”; див. рис 5, де вимірники позначено скороченнями). Вимірники підібрано так, щоб давати оцінку взаємній залежності економічних, екологічних факторів із суспільними, а також враховувати дії держави у відповідь на виникнення соціального напруження [68]. Метод обчислення є бюджетним, не потребує складних розрахунків та залучення апарату державних органів статистики на фазі первинних даних. Під час проведення початкового моніторингу реалізації стратегії група експертів (оцінювачі) виконують заміряння вимірників та їхні значення наносять на початкову шкалу. Потім щорічно проводять аналогічні заміряння і наносять на показник. Наприкінці визначають сумарну площу показника на різних етапах замірять, обчислюють приріст площі у відсотках “поля” індексу та аналізують динаміку зміни оцінки кожного його вимірника [79]. Також можна зробити висновок про перехід екологічної складової за кожною віссю від одного якісного стану розвитку до іншого. Цей показник передбачає оцінку з урахуванням граничних вимірювань (“межа мінус”, позначена на осі як нуль, та “межа плюс”, позначена на осі як чотири). Оцінки кожного вимірника доцільно варіювати у межах “коридору” від 0 до 4, тому що вихід за ці межі означатиме деформацію стратегії сталого розвитку. У цьому разі в описі градації кожного вимірника визначено орієнтовні стратегії для його підтримки з поступовим збільшенням його значення в межах визначеного коридору.

Періодичність та методика замірянь. Для виставлення оцінки за вимірником якісного характеру застосовано експертне обговорення, попереднє спостереження і документування, актуальне на час проведення оцінної зустрічі. Для отримання первинних даних може знадобитися проведення опитування на рівні області, після цього опрацьовують дані за кожним вимірником.

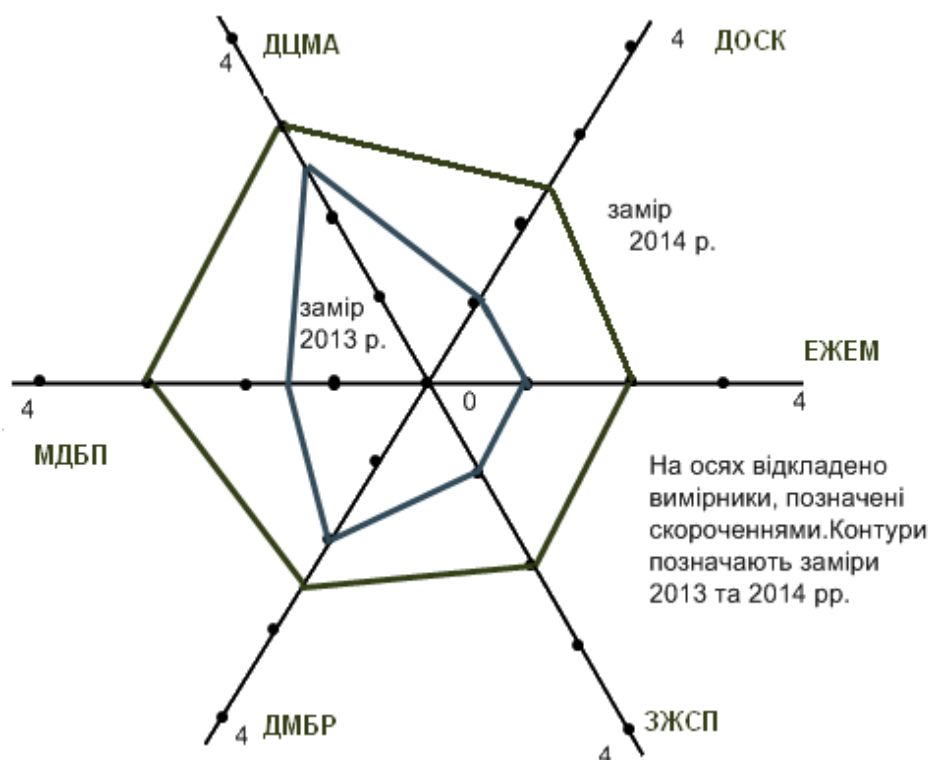

Рис. 6. Динаміка зміни показника “Соціальний індекс сталого розвитку” у 2013–2014 рр. (навчальний приклад).

Джерело: авторська розробка.

Назви, градації та стратегії для вимірників у складі показника такі:

1. Назва вимірника: “Доступ до освіти та соціальний капітал” (ДОСК). Градація: “межа мінус” (нуль балів) – нівелювання соціального капіталу загалом, серед молоді й, особливо, у сільській місцевості, зникають підприємницькі здібності населення, особливо у молоді. Відбувається виродження підприємців та майстрів, надмірна стратифікація суспільства, зокрема, виділення вузького прошарку ініціативних “стартапів” серед активної молоді. Сільська освіта унеможлиблює місцеве працевлаштування випускників та їхнє

повноцінне доросле життя; “межа плюс” (чотири бали) – на всіх рівнях у регіоні відчувається високий рівень соціальних зв’язків на засадах співпраці; політика регіону спрямована на стимулювання ініціативи, розвиток середнього класу та виховання ринково затребуваних фахівців із традиційними цінностями. Напрямок стратегії: реформування системи освіти відповідно до умов, створених сучасними технологіями; забезпечення вищої ефективності засвоєння знань, у тому числі через практичну складову; забезпечення підготовки кадрів для молодших робітничих та офісних спеціальностей, які не потребуватимуть перенавчання та будуть одразу готовими до виконання роботи; забезпечення тісної співпраці з працедавцями щодо підготовки спеціалізованих працівників з перспективою довготермінового працевлаштування; запровадження системи практично орієнтованої добровільної освіти дорослих; налагодження системи сприяння молодіжному підприємництву через участь у бізнесах-“стартапах” та підприємствах при закладах освіти; посилення спеціалізації у підготовці за фахами, що створюють конкурентні переваги регіону; запровадження програми створення першого робочого місця для сільської молоді вдома, створення системи кооперативної зайнятості для осіб з обмеженими можливостями.

2. Назва вимірника: “Можливість побудови екологічного житла в екологічній місцевості” (ЕЖЕМ). Градація: “межа мінус” (нуль балів) – нестача такого житла гостро відчувається у столиці та у промислових містах регіону, а у випадку його існування в сільській місцевості інфраструктура незручна й унеможлиблює щоденну робочу міграцію до міста; житло в екозонах, створене як масове, не обладнане сучасними зручностями міського рівня; “межа плюс” (чотири бали) – у регіоні впроваджене екологічне містопланування, що охоплює успішну боротьбу з викидами та популяризацію присадибного сільськогосподарського виробництва навколо великих міст. Напрямок стратегії: створення кластерів “освіта–робота–житло” у приміській місцевості для молоді, просування програм “доступне житло” з можливістю надання земельних ділянок молоді, удосконалене планування комунікацій у зонах екопроживання з акцентом на швидкість комунікацій та мінімізацію викидів, впровадження

програм пільгового кредитування, просування альтернативних технологій дешевшого житла та знань про культуру екопоселень, просування програм дотування закупівель продуктів приміського сільського господарства [71].

3. Назва вимірника: “Реалізація права на здоровий спосіб життя: підтримка спорту та здорових продуктів харчування” (ЗЖСП). Градація: “межа мінус” (нуль балів) – через ринкову систему населення посилено стимулюють купувати неякісні хімізовані дешеві продукти, активно просувають цінності куріння та алкоголізму, а також інших шкідливих звичок (ТБ та комп’ютерна залежність), інфраструктура поселень не передбачає реальних можливостей для групового активного спорту (немає ані територій, ані організаційних стимулів, ані біосферних умов), тривалість життя населення зменшується надшвидкими темпами; “межа плюс” (чотири бали) – ефективно працює економічна система першочергової пропозиції природно вирощеної, здорової їжі; для цінностей шкідливих звичок створюється негативний імідж; популяризують цінності саморозвитку через спорт та спілкування; реалізують проекти, що уможливають груповий активний спорт; тривалість життя населення зростає. Напрямок стратегії: створення сприятливих умов для життя та відтворення населення в регіоні, сприяння вихованню та збереженню пріоритетних для регіону продуктивних сил.

4. Назва вимірника: “Депопуляція та міграція: брак робочих і рідкісних трудових ресурсів” (ДМБР). Градація: “межа мінус” (нуль балів) – населення залишає регіон або постійно скаржить на нестерпні умови життя і надмірне втручання держави. Рівень природного відтворення постійно знижується. Зменшується почуття патріотизму та обсяг господарських інвестицій у інфраструктуру території, зокрема у нерухомість, зростає байдужість до стану свого населеного пункту; “межа плюс” (чотири бали) – “корінному” населенню регіону комфортно тут жити, хочеться розвиватися, народжувати дітей, вони вважають цей регіон своєю Батьківщиною й виявляють високе почуття патріотизму, що має практичне обґрунтування. (До слова, ми розглядаємо корінне населення “тут і зараз”, оскільки воно бажане в цьому регіоні та

вважається для нього продуктивним, бо формує кадри для регіонального управління та господарства.) Населення має міцні економічні зв'язки з регіоном та інвестує у свій добробут на цій території [81]. Напрямок стратегії: урегулювання несвідомої міграції, приваблення сімей соціальними гарантіями (глава сім'ї впевнений, що має змогу заробляти вдома, а його родині забезпечений соціальний пакет). Нехай громадянин матиме рівноцінний вибір на Батьківщині, тоді й інші жителі захочуть затриматися вдома. Пропозиція вигідного пакета “доходи–видатки” для молодих і кваліфікованих робітників (за порівняно низької зарплати – дотування видатків на життя та соціальна підтримка сімей). Успішне протиставлення привабливих умов у регіоні тривалим традиціям трудової міграції.

5. Назва вимірника: “Міра добробуту проти безробіття” (МДПБ). Градація: “межа мінус” (нуль балів) – понад 25 % реального безробіття, зростають міграційний відтік і пропорція “видатки–доходи” домогосподарств, зменшення валового регіонального продукту (ВРП), погана організація системи створення та розподілу соціальних благ; “межа плюс” (чотири бали) – мінімізація безробіття, оптимізація доходів зі зменшенням частки витрат до мінімуму (у цьому разі зростають видатки на інфраструктуру та поліпшується система управління економікою). Напрямок стратегії: подолання високих соціальних розбіжностей та недопущення надмірної стратифікації суспільства за ознакою доходу; заохочення підприємництва із залученням громади до участі в ньому, сприяння формуванню середнього класу та його інтеграція в продуктивну економіку регіону (до слова, слов'янська ментальність толерує рівність членів суспільства, адже жорсткі соціальні перекося, не типові для нас, виливаються у революції чи саботаж економічного зростання на рівні регіонів). Створювати системи спільного блага, де громада виграє від самозайнятості та вкладень особистих чи сімейних ресурсів у прибуткові громадські системи [79].

6. Назва вимірника: “Міра деформації базових цінностей молоді та її адаптації до суспільства” (ДЦМА). Градація: “межа мінус” (нуль балів) – посилюється деформація базових цінностей, особливо серед молоді, та їхнє

неприйняття рештою суспільства, особливо сталими системами в громадах, адаптація молодих людей у суспільстві невисока (20–30 %), однак суспільство нестабільне; “межа плюс” (чотири бали) – високий ступінь адаптації молоді у базовому суспільстві регіону (70–80 %). Молодь стає передбачуваною частиною суспільства, проте розвиток економіки відбувається подекуди уповільнено. Напрямок стратегії: створення систем соціальної опіки над молодими працівниками на роботі, систем розвитку цінностей та сприяння інтеграції молодих сімей у “старшу” громаду через механізм пільгового будівництва житла та кредитів. Сприяння молоді у створенні власних систем як двигун та інструмент соціальних змін. Розвиток систем стимулювання традиційних культурних цінностей змішаних вікових груп.

3.1.6. Порівняльна індикативна система сталого розвитку

З огляду на специфіку географічного розташування нашої країни в усі часи, мабуть, буде актуальним розвиток стратегічних партнерств. Однак у випадку сталого розвитку показники, за якими порівнюють стан розвитку вітчизняного та закордонного регіону, складно уніфікувати, адже на рівні влади цих територій використовують різні підходи. Тому пропонуємо індикативну систему порівняння рівня сталого розвитку регіонів двох країн. Для прикладу ми розглянемо Львівську область та регіон ЄС.

Насамперед проаналізуємо об’єктивні передумови для партнерства в рамках повної всеохопної угоди про вільну торгівлю, що є частиною проекту Угоди про асоціацію з ЄС [80]. Зокрема, у цьому документі йдеться про те, що співпраця України та ЄС, серед іншого, стосуватиметься такої сфери економічного життя, як сталий розвиток, який можна визначити як економічно, соціально й екологічно збалансований розвиток певних територій і розташованих на них міських та сільських поселень (населених пунктів), спрямований на узгоджене формування й функціонування їхньої економічної, соціальної та екологічної складових на засадах раціонального використання

всіх видів ресурсів (природних, трудових, виробничих, науково-технічних, інформаційних тощо) [81].

За прикладом сусідніх держав, зокрема Польщі, адаптація європейського досвіду та інструментів сталого розвитку є цілком доречною. Скажімо, на рівні “опорних поселень” (гмін) у Польщі розроблено стратегії сталого розвитку, що їх реалізують органи влади та громадськість у складі місцевих груп діяльності (LGD) як обов’язковий компонент плану розвитку мікрорегіонів. Подібний спосіб перетворень, найімовірніше, може цікавити Україну, однак органам місцевої та районної влади суттєво бракує досвіду складання і реалізації стратегій зі сталого розвитку. Тому розглянемо ситуацію в іншій площині – у системі вимірників сталого розвитку.

У ході визначення й описування показників, розглядаючи сталий розвиток території як технологію виваженого просування вперед на перетині сфер “суспільство”, “економіка” та “природа” з урахуванням інституційного середовища, ми пропонуємо наступний перелік показників для оцінки положення та переваг території з позиції сталого розвитку (див. табл. нижче).

Таблиця 38

Порівняльна оцінка територій (Індекс людського добробуту)

Сфера	Назва (опис) показника	Регіон України	Регіон ЄС
Суспільство	Індекс людського добробуту (відношення загального доходу до загальних витрат, скориговане на кількість вільного часу, що залишається для розвитку)	Нова політика України ґрунтується на тому, що її регіони повинні стати обличчям до людини, а саме – перетворювати економічні напрацювання в людський добробут	Політика ЄС виділяє “привілейований клас” країн з-поміж розвинутих “старих членів ЄС”, залишаючи продуктивним силам “нових членів” варіант наполегливої праці заради підтримки середнього рівня життя

Джерело: авторська розробка.

Як бачимо, незважаючи на нижчий показник людського розвитку, Україна виграє за таким показником, як кількість вільного часу. У регіоні ЄС, імовірно, відбувається “вимивання” людського добробуту з нових членів, зміщення їхніх ролей до статусу підлеглих. Сам показник додатково потребує коефіцієнта коригування, що мав би показати, чи певний рівень життя (відношення доходу до видатків) дає змогу жити і розвиватися.

Таблиця 39

Порівняльна оцінка територій (Індекс розвитку інтелекту і культури)

Сфера	Назва (опис) показника	Регіон України	Регіон ЄС
Суспільство	Індекс розвитку інтелекту і культури (зважений приріст частки отримання нової освіти (зокрема, відсоток нових учнів, абітурієнтів, слухачів вечірніх шкіл, курсів підвищення кваліфікації тощо), за мінусом приросту частки втрат населення через міграцію, смертність)	Старіння населення, зменшення частки людей продуктивного віку 16–30 років, збільшення частки віку 45–60 років є реалією для України. Ситуація для України невтішна, тобто, імовірно, показник мінусовий: висока смертність, старіння і міграційні втрати переважають приріст нової освіти та культури	Старіння населення, зменшення частки людей продуктивного віку 30–45 років, збільшення частки віку 60+ років є реалією для більшості країн ЄС. До цього додається ситуація міграційної кризи

Джерело: авторська розробка.

Як бачимо, за умови відкриття кордонів України з ЄС, де існують проблеми, описані показником, людські ресурси швидко перекочують саме на Захід, погіршивши ситуацію вдома. Водночас ЄС виснажує людські ресурси нових членів та прагне відкрити кордони для міграції з етнічно близьких країн, лояльне населення яких добре і швидко адаптується в європейській культурі. Саме тому так важливо, щоб цей Індекс відображав те, наскільки людські ресурси території реально “прирастають новою освітою та культурою”.

Таблиця 40

Порівняльна оцінка територій (Індекс еволюції цінностей)

Сфера	Назва (опис) показника	Регіон України	Регіон ЄС
Суспільство	Індекс еволюції цінностей (комплексний показник приросту змін, де “еталон” узятий за нульову відмітку. Складниками зростання показника є: релігійність, моральність, людяність. Складові компоненти “втрати” – масова культура, збочення)	Традиційно високий рівень релігійності, значні показники моральності та людяності, що залишилися від СРСР та закладені в ментальності. Стійкість до збочень як риса слов’янського культурного простору. Боротьба з постійним проникненням масової культури	Традиційно низькі рівні релігійності (крім окремих країн ЄС), невисокі показники моральності та своя система цінностей зі специфічним розумінням людяності. Суттєве проникнення у суспільство (за винятком окремих країн) масової культури. Пропаганда збочень, що деформують інститути традиційного суспільства

Джерело: авторська розробка.

Як бачимо, Україна перебуває у вигідній ситуації за цим показником. Її завдання – не спотворитися через наступ масової культури. Натомість ЄС сьогодні доволі стрімко втрачає свої позиції щодо цього показника. Важливо зазначити, що показник можна використовувати як складову конкретно територіальної культури, тобто показник варіативний залежно від території.

Таблиця 41

Порівняльна оцінка територій (Індекс позитивного сліду)

Сфера	Назва (опис) показника	Регіон України	Регіон ЄС
Природа	Індекс позитивного сліду (баланс позитивного проти негативного впливу та визначає, що саме переважає від господарської активності: позитивний вплив на природу (біосферу) та її оздоровлення, або, навпаки, її пряме забруднення, знищення)	Показник хороший із тенденцією до погіршення. На тлі пожвавлення виробництв, переробки та добутку необхідне введення та використання процедур і стандартів звітності зі сталого розвитку	Показник середній, але сильно відрізняється залежно від регіонів ЄС. Традиційно виснажені ґрунти, хімізоване виробництво продуктів харчування, поряд із цим значні вкладення у відновлення лісів та технології альтернативної енергетики

Джерело: авторська розробка.

Можна побачити, що Україна як держава поки що не допускає зловживання своєю природою. І хоча ситуація поступово погіршується, ще є час, аби вжити належних заходів зі збереження довкілля. ЄС, здається, уже подолав точку неповернення до здорової природи, і нині виправляє ситуацію за допомогою сучасних технологічних і процедурних надбудов. Загалом вимірник можна обчислити на підставі статистичних даних, що їх готують управління статистики обох порівнюваних регіонів.

Таблиця 42

Порівняльна оцінка територій (Індекс природних потенціалів)

Сфера	Назва (опис) показника	Регіон України	Регіон ЄС
Природа	Індекс природних потенціалів (розраховують як потенціал можливостей природного середовища для розвитку території проти реальних загроз щодо природного середовища на цій території)	Загроза занадто інтенсивного використання земельних ресурсів великими сільгоспприємствами, перенасиченість комерційного рослинництва хіміко-технологічними надбудовами, точкові зони екологічного лиха, проблема шахт і териконів на сході, потенціал для розширення захоронення відходів “брудного” виробництва з ЄС	Європа занепокоєна загрозою кліматичних змін, які можуть спричинити значні диспропорції між сезонами (холодні затяжні зими, холодне або занадто жарке літо, природні аномалії, вітри), а також загрожують підтопленням окремим територіям ЄС

Джерело: авторська розробка.

Попри контрверсійність практичного використання природного потенціалу, Україна має певні переваги щодо цього показника через порівняно стабільну ситуацію, незважаючи на кліматичні зміни у світі. Частка показника залежатиме від політики країни. Водночас бачимо, що країни-лідери ЄС зміщують природні ризики на території слабких та нових партнерів. ЄС перебуває у середньо-слабкій позиції щодо цього показника, однак поліпшує

ситуацію для себе. Зазначимо, що цей індекс обчислюють аналітично, на підставі аналізу типу SWOT.

Таблиця 43

Порівняльна оцінка територій (Індекс політики сталого розвитку)

Сфера	Назва (опис) показника	Регіон України	Регіон ЄС
Інституційна система	Індекс політики сталого розвитку (розраховують як зміну потенціалу можливостей (якість місцевих еліт, звітність зі сталого розвитку, деурбанізація, децентралізація) проти зміни потенціалу загроз відносно території (природних, інституційних, ресурсних)	Складність адміністративного регулювання впровадження інновацій у сфері сталого розвитку створює перешкоди для реалізації політики у галузі сталого розвитку та запровадження згаданої системи показників. Це додатково ускладнюється слабкими (хоч і зростаючими) елітами	Результати впровадження систем сталого розвитку в соціально-економічній сфері є достатніми, хоча подекуди мають формальний характер. Визначені показники сталого розвитку в регіональних та місцевих стратегіях на найближчі роки. Рекомендації щодо звітності зі сталого розвитку враховують у плануванні та звітах корпорацій

Джерело: авторська розробка.

Україна займає невігідну позицію щодо цього вимірника, проте він придатний для відновлення протягом п'яти–семи років завдяки кращій технології управління, вибору належного шляху розвитку і його впровадження. Європа у більш вигідному положенні щодо цього показника, однак стикається з проблемою обмеженості якісних людських ресурсів.

Таблиця 44

Порівняльна оцінка територій (Індекс сили економіки)

Сфера	Назва (опис) показника	Регіон України	Регіон ЄС
Економіка	Індекс сили економіки, тобто збалансованість за її основними конкурентними перевагами, визначеними як інвестиційні сильні сторони території	Плюсом є традиційна економіка, а також сила у її стабільності, зумовлені тим, що механізми економіки України відрізняються від прийнятих на Заході. Мінусом є занепад інвестиційного середовища, часом небажання глибоких фундаментальних вкладень на посилення наявної галузевої структури економіки	Традиційно сильні економіки лідерів із концентрацією інформаційно-керівної ланки на території лідерів та перенесенням первинних секторів і низькотехнологічних сфер на території нових членів чи за кордон. Жорстке квотування на користь традиційних членів

Джерело: авторська розробка.

Можна побачити, що регіон України обирає для себе офіційну стратегію утримування позицій, для якої є гарні передумови. Натомість для нових членів ЄС, регіон одного з яких узятий для порівняння, відведено роль споживача товарів “центру” та території первинного сектора економіки. Для обчислення Індексу доцільним використовувати зважений багатофакторний аналіз типу “діамант”, що також дає змогу визначати динаміку змін.

Таблиця 45

Порівняльна оцінка територій (Індекс глибини економіки)

Сфера	Назва (опис) показника	Регіон України	Регіон ЄС
Економіка	Індекс глибини економіки, тобто її здатність “тримати удар”, кризостійкість. Вимірюють порівняно з іншими регіонами чи країнами світу як порівняльну динаміку приросту основних галузей у звичний період та у період кризи	Стійкість до удару офіційної економіки низька, проте економіка має приховану силу і не “ваути”, бо не працює за неокласичними економічними моделями, багато в чому містить риси плановості, а також значно використовує механізми на базі соціальних зв’язків	Стійкість економіки ЄС загалом є середньо-низькою, де переважає сила лідерів та виснаження нових чи слабких членів

Джерело: авторська розробка.

Ми припускаємо, що в разі створення задовільних умов роботи економіки в досліджуваному регіоні України механізми посилення відновлять свій потенціал через два–три роки. Натомість зазначимо, що, як великий механізм, ЄС неабияк ослаблений, оскільки є доволі громіздким, а центр працює за класичними нормами, зазнає фінансових атак. Найбільш доречним для формування згаданих механізмів посилення є скорочення непродуктивних підсекторів державно-контрольованої економіки та оптимізація більш продуктивних. Індекс доречно вимірювати інструментом типу “діамант” або за допомогою багатофакторної матриці.

Таблиця 46

Порівняльна оцінка територій (Індекс потенціалу економіки)

Сфера	Назва (опис) показника	Регіон України	Регіон ЄС
Економіка	Індекс потенціалу економіки: її готовність до “стратегічного ривка”, тобто швидкого просування вперед. Вимірюють за результатами стратегічного аналізу, визначивши декілька ключових векторів руху з найбільшим позитивним потенціалом, а також ресурсним забезпеченням для просування вперед	Прогнози на підставі екстраполяції припускають, що українська економіка працюватиме на докризовому рівні протягом 2016–2017 рр. Валова додана вартість структурно не зміниться. Структура економіки доволі інертна за галузями. Приріст іноземних інвестицій становитиме в цей період не більше 4 % у рік	Показник на високому рівні, оскільки економіка ЄС, попри затримку в поточному розвитку через кризи, має значні нагромадження та запас фінансової міцності (у лідерів), тому два–три ривки можливі у критичних ситуаціях, де це є вимушеним чи єдиним доречним стратегічним вибором

Джерело: авторська розробка.

Як можна побачити, регіон України спроможний на один ривок, імовірно, стратегічного політичного характеру. Щодо ЄС, то з огляду на теперішню інертність ЄС перевага може бути надана територіальній експансії, а не

технологічному стрибку “вгору”. Інструментом відображення індексу може бути стратегічна матриця.

Загалом ситуація у площині сталого розвитку неоднозначна в порівнюваних регіонах України та ЄС. У країнах ЄС призначено органи державної влади та самоврядування, відповідальні за сталий розвиток (ради, комісії, комітети при уряді), а також розроблено документи на національному рівні, які визначають способи сталого розвитку (концепції та стратегії сталого розвитку, закони, інші нормативні акти й керівні документи). Дедалі поширенішими стають моделі сталого виробництва та споживання. Збільшується ступінь участі громадськості, учених та ділових кіл у вирішенні питань сталого розвитку.

Для складання та реалізації ефективної стратегії сталого розвитку важливими є розробки комплексу показників, які охоплюють три сфери: суспільство, природа та економіка. Одним з інструментів сталого розвитку є так звана Стратегічна екологічна оцінка (СЕО) – інструмент, що є обов’язковим до впровадження в країнах ЄС. СЕО – це оцінка ймовірного впливу на довкілля, зокрема, і на здоров’я населення, яка складається з визначення сфери охоплення та підготовки екологічного звіту, забезпечення участі громадськості, проведення консультацій і врахування в плані або програмі рекомендацій екологічного звіту та пропозицій громадськості. Позитивним кроком у впровадженні СЕО є її використання в розробці нової Стратегії розвитку Львівщини (2015–2020) [84].

Дослідження Міжнародної організації з міграції 2012 р., які проводили у сільських місцевостях України [83], дали змогу виявити суттєве зниження якості людського капіталу в Україні (зокрема, ідеться про молодь). Простежується також маргіналізація молодіжних груп і деформація цінностей, втрата мотивації до продуктивного зростання в Україні. Водночас у країнах ЄС (зокрема, завдяки програмам “Людський капітал” [84] та “Люди до людей” [85]) працюють численні механізми виховання людини, громадянина й активного члена суспільства.

Отже, серед найважливіших соціально значущих результатів партнерства у галузі сталого розвитку можна розглядати запровадження екологічних стандартів та стандартів праці “Європейського зразка”. Разом із законодавчими змінами логічно очікувати поліпшення стану екологічного середовища та умов праці. Як наслідок, можуть підвищитись безпека праці, знизитись техногенні ризики громадського здоров'я та зрости середня тривалість життя в Україні.

3.2. Апробація системи показників та способи їх інтеграції до стратегії

3.2.1. Соціальні фактори сталості місцевих ініціатив з розвитку громад

Для визначення науково обґрунтованих та практично придатних показників сталого розвитку територій доцільно апробувати їх на місцевому рівні, а саме – у роботі сільських ініціативних груп, що працюють над соціально-економічним розвитком власних громад через механізм малих ініціатив (проектів).

У цьому розділі наведено результати соціологічного дослідження потенціалу та сталості розвитку місцевих громад у регіонах України, проведеного для оцінки програми з розвитку територій та апробації гіпотез щодо сталого розвитку на місцевому рівні. Дослідження охопило 28 громад у чотирьох регіонах (Львівській, Донецькій, Івано-Франківській областях та в Автономній Республіці Крим) і відбувалося восени–взимку 2013 р. У дослідженні сформульовано такі гіпотези: 1) вплив людського чинника в малих ініціативних групах є одним із ключових у визначенні сталості місцевого проекту з розвитку; 2) серед технологічних можливостей ініціативній групі треба досягти “залишкової сталості” після проходження “критичної точки” адсорбції (сприйняття та освоєння) технології.

Програми з розвитку територій, яку реалізують у різних регіонах України, – це обмежені цикли економічних і соціальних заходів, що підлягають проектно-цільовій логіці [93]. Вони утворюють у сукупності експериментальні напрями, використовувані для апробації нових методів у загальній системі

розвитку територій з метою їхнього впровадження у ширшому, загальнодержавному масштабі. Зазвичай, їх проводять спільно органи місцевого самоврядування та недержавні організації. У попередні п'ять–сім років у програмах з розвитку територій в Україні робили акцент на стійкості результатів як на визначальному факторі довготермінового успіху тієї чи іншої технології розвитку. Їхня стійкість на місцевому рівні часто була сумнівною, і лише два–три роки тому за рекомендації донорських організацій виконавці стали надавати їй пріоритетного значення [95].

Отже, на місцевому рівні необхідні визначення головного та додаткових чинників стійкості розвитку сільської громади, яка через місцеву ініціативну групу реалізовує проект із соціально-економічного розвитку своєї місцевості, у тому числі визначення технологічних можливостей досягнення стійкості і додаткових параметрів поліпшення ефекту сталого розвитку в малих населених пунктах України. Наведене дослідження планували для фіксації п'ятирічних досягнень Програми [90], у якій один із компонентів стосувався розвитку потенціалу ініціативних груп малих населених пунктів України для розробки Стратегії виходу програми з дослідних регіонів, що передбачало б передачу найбільш ефективного досвіду державі та сприяння впровадженню його в інших регіонах країни. Автор дисертаційного дослідження М. Філяк керував колективом експертів, виконав остаточне опрацювання даних і сформулював рекомендації до Стратегії виходу.

Сталість розвитку в трактуванні Програми – це досягнення стану, коли видимі результати Програми існують і (у міру можливості) розвиваються після її закінчення. Це особливо важливо для “продуктів”, створених у рамках малих проектів ініціативних груп. Саме тому важливо оцінити стійкість таких проектів для низки громад, з якими співпраця вже не ведеться, і побудувати прогноз на підставі дослідження діючих проектів теперішнього етапу програми.

Упродовж роботи програма передбачала експертну, технічну, консультаційну, управлінську, грантову і навчальну підтримку для місцевих ініціативних груп (“активу” села), тому періодично проводили соціологічні дослідження для

оцінки і “корекції курсу”. Ці дослідження передбачали численні опитування місцевих громад, виявлення пріоритетів розвитку, медіа-виміри заходів публічності, проміжну і фінальну оцінку попередньої фази, а також дослідження потенціалу та стійкості партнерів, що проводять з метою визначення ключових позицій для Стратегії виходу, яку в Програмі вирішили розробити, щоб оптимізувати ресурси для завершення поточної фази роботи [92].

Загалом в Україні щороку реалізують понад 20 подібних програм, і більшість із них фінансують у рамках договорів про міжнародне співробітництво і технічну допомогу відповідно до проектних документів. Тому це дослідження є узагальненим прикладом з практичними висновками, що можуть бути корисними іншим дослідникам і практикам. Завдяки акценту на стійкості досліджувана програма розвитку була продовжена, тож особливо цінними для передачі досвіду є саме технології напрацювання і підтримки цієї стійкості у розвитку місцевих партнерів.

Результати дослідження повинні, зокрема, допомогти державі у впровадженні політики, яка максимально результативно стримує нерегульований міграційний відтік жителів з малих міст та сіл, завдяки розвитку інфраструктури і вирішенню економічних питань малих населених пунктів. Це зумовлено тим, що планування подібних програм сьогодні передбачає узгодження пріоритетів самоврядування, яке фінансують організації, та виконавчої влади, а оцінка ефективності враховує, крім стандартних управлінських методик, ще й ступінь завершеності роботи і, отже, готовність “залишити” цей напрям “на відповідальність” держави, зацікавленої в розширенні впровадження нових методик.

Такий підхід можна умовно назвати “трансфером технологій” [89], адаптованих під місцеву специфіку.

Оскільки в підході цієї програми розвиток ґрунтується на проектах ініціативних груп (“актив” села), то у дослідженні, зокрема, ставилося питання: які фактори визначають стійкість розвитку однієї й невдачу іншої ініціативної групи, що реалізує малі проекти з розвитку? Також дослідження було

спрямоване на визначення того, які показники сталого розвитку малих проектів є ключовими на рівні місцевої сільської громади.

Методи дослідження були задані з огляду на профіль завдань, які ставили для досягнення стійкості в рамках Програми, та напрацьованого масиву технологій з розвитку ініціативних груп. Передбачали моніторинг та аналіз груп за двома категоріями їхніх малих проектів: а) соціальною, б) економічною. За всіма ініціативними групами були розглянуті вхідні фактори (капітали громад [94], середовище, часові передумови) і фактори перетворення (входу і виходу) з акцентом на зростанні параметрів “капіталів” груп, на зміні соціального капіталу та на стійкості розвитку кожної з груп. Після цього потрібно було оцінити ефективність методик і загальні результати, виділити й обґрунтувати явно успішні або невдалі ініціативи.

Форми роботи передбачали відомі інструменти соціологічних досліджень, які конкретизували з урахуванням доступних організаційних ресурсів. Особливо важливим був ресурс часу, оскільки необхідно було встигнути завершити польову фазу дослідження до початку зимових свят. Проведено індивідуальні обговорення з чотирма обласними експертами, кожен з яких відповідає за одну область, з метою з’ясування їхнього погляду на питання оцінки за кожним проектним регіоном. Це стандартна практика у проведенні такої оцінки, орієнтована на позицію безпосередніх виконавців проекту. Обстеження ініціативних груп у восьми селах, у яких Програма вже не працює, проводили для отримання емпіричних даних перед опитуванням теперішніх партнерів (20 сіл) з метою оцінки ситуації та обговорення планів розвитку в кожній проектній групі. Також було проведене телефонне опитування, що охопило п’ять осіб з кожної ініціативної групи в 28 населених пунктах (кількість визначена вимогою до репрезентативності вибірки; крім того, п’ять опитуваних з кожної ініціативної групи представляли продуктивне “ядро” з-поміж ширшого “активу” виконавців малих ініціатив на місцях). Для завершення дослідження виконано документоаналіз, що охоплював аналіз проектних пропозицій і звітів місцевих партнерів у 28 селах, а також аналіз

попередніх оцінок і досліджень усіх етапів програми. Цей інструмент обраний як стандартний для побудови динаміки, порівнянь і доповнення даними [91].

Хід польової фази роботи. У ході телефонного анкетування опитано 140 респондентів (по п'ять осіб з 28 груп) – місцевих партнерів програми розвитку сільської місцевості. Це члени ініціативних груп, що мають стосунок до реалізації малих проектів у своїх громадах. Респондентів опитували з метою визначення рівня запам'ятовуваності проектів, ступеня корисності кожної ініціативи, ефективності місцевої ініціативної групи та рівня її згуртованості, рівня життєздатності малих проектів, планів групи на майбутнє у світлі пріоритетів Програми, а також відносин з місцевою та районною владою, яка відіграла роль партнера програми і надала додаткове фінансування малим проектам відповідних громад.

Обстеження ініціативних груп проводили профільні експерти методом візитів на місця реалізації малих проектів (ініціатив) місцевих партнерів Програми, тобто ініціативних груп у сільських громадах. У процесі обстеження експерт провів одну–три зустрічі з кожною групою і визначив, у якому стані перебувають об'єкти (наприклад, дитячі садки або обладнання спортзалів, закуплене в рамках Програми), чи працюють малі проекти і наскільки загалом ефективна ініціативна група. Особливу увагу приділяли обстеженню громад, які завершили роботу з Програмою у 2012 р. і вже два роки працювали самостійно, без її підтримки. Індивідуальна робота з експертами проведена у формі тригодинного фокус-групового обговорення, у ході якого були порушені питання загальної оцінки ефективності проекту та критеріїв оцінювання, змісту й обсягів проведеної роботи, критеріїв успішності, ефективності заходів та життєздатності результатів.

Результати дослідження. Телефонне опитування засвідчило строкату картину залишкової сталості малих проектів та ініціатив місцевих сільських громад, і це дало змогу в Програмі скоригувати роботу і плани на майбутнє. Наприклад, результати ідентифікації залишкової запам'ятовуваності малих проектів та оцінки їхньої ефективності довели, що найвищі показники

ефективності й життєздатності простежуються в тих групах проектів, у виконанні яких збіглися інтереси програми фінансування та громади. У цих випадках також правильно “вгадано” логіку протидії негативному явищу міграційного відтоку з сіл. Водночас відверто низькі показники зумовлені невдалим вибором пріоритету Програми для певного типу проектів і недостатнім професіоналізмом місцевих виконавців (наприклад, проектів з рекреації), а також невиконанням місцевою владою фінансових зобов’язань і низьким рівнем управлінської дисципліни, що було важливо для такого типу проектів, як комунальні підприємства.

Цікавим є аналіз запам’ятовуваності й ефективності малих проектів у сприйнятті самих ініціативних груп. У місцевих громадах найбільше профінансовано і виконано проектів з ремонту і створення дитячих садків та майданчиків, тому що в Програмі зроблено акцент на цьому пріоритеті, й водночас він збігся з інтересами більшості мешканців цих сільських громад. Найнижчі показники ефективності та життєздатності простежено серед проектів у сфері рекреації та в комунальних підприємств. Загалом малий проект буде запам’ятовуваним і ефективним, якщо від самого початку він ініційований місцевою групою (“активом”), а не нав’язаний “зверху”, а також тоді, коли на етапі планування в нього вбудовані реалістичні механізми життєздатності після припинення зовнішнього фінансування.

Щодо інших аспектів Програми теж отримані цікаві результати. Рівень згуртованості ініціативних груп визначений як “високий” – близько 85 % (за очікуваних 60–65 %) – іншими словами, ініціативні групи в більшості випадків продовжують спільну роботу, що зумовлено правильним підходом, високою якістю інструментів та вдалою методологією проекту. Часто групи працюють не за програмними, а за логічно пов’язаними напрямками, що підтверджує їхню очікувану сталість. Однак експертне обстеження засвідчило, що є декілька “провальних” громад, де ініціативні групи розпадалися через “подвійні стандарти” – члени групи переставали співпрацювати, коли їхні інтереси були

задоволені й вони розуміли, що надалі не отримають жодної фінансової вигоди від Програми. Так ставалося на попередніх етапах роботи у випадках, коли у складі групи були керівники установ, організацій та громадські лідери. Це спостереження дало змогу надалі підбирати членів груп із числа тих службовців, що мають досвід адміністративної роботи і знають, що таке “навантаження”, для збереження інтегрованості груп і продовження реалізації проектів у різних ситуаціях. Цікавими виявилися і висновки щодо сприйняття самими членами ініціативних груп проблеми міграційного відтоку населення і методів протидії йому. Нижче наведено ранжування за ключовими варіантами відповідей на запитання, задані ініціативним групам.

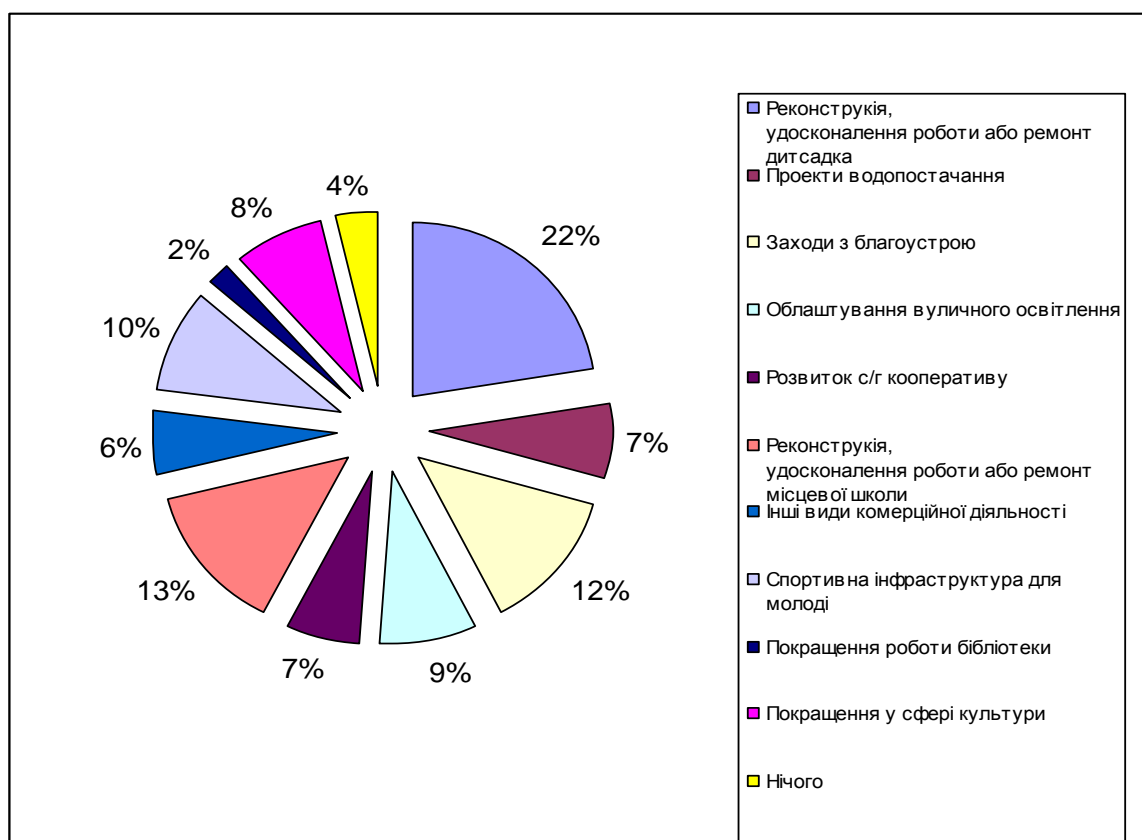

Рис. 7. Відповіді на запитання: “Що саме ви збираєтесь робити? (саме в рамках мікропроектів Фази)”: стратифікація та ранжування основних варіантів.

Джерело: авторська розробка.

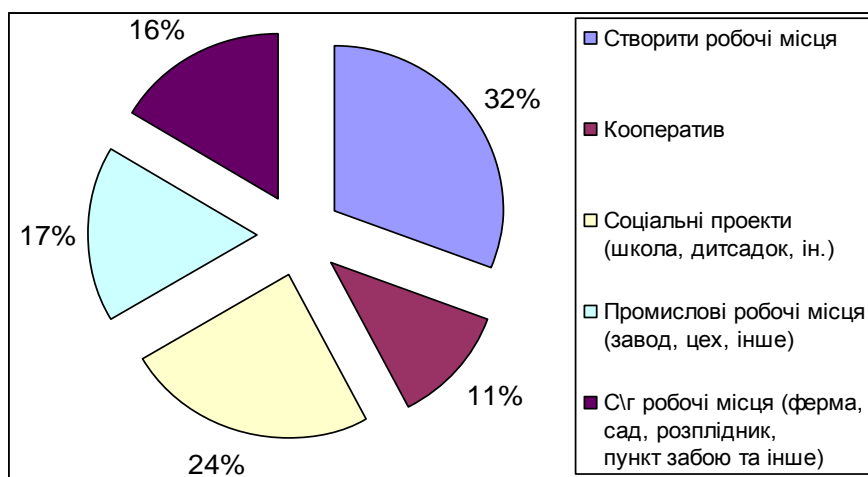

Рис. 8. Відповіді на запитання: “Які проекти в майбутньому ви хотіли б і могли провести більш ефективно, щоб люди з вашого села не виїжджали на заробітки?”: стратифікація та ранжування основних варіантів.

Джерело: авторська розробка.

Як бачимо, члени груп акцентують на створенні робочих місць як на ключовому чиннику, що викликає масовий міграційний відтік з їхніх населених пунктів. І хоча вони можуть суб’єктивно помилятися, уважаючи робочі місця “панацеєю” від усіх бід села, усе ж працевлаштування залишається одним із пріоритетів, яке в проблемних громадах здатне змінити на ліпше ситуацію з розвитку соціального капіталу [86]. Це означає, що програма з розвитку територій повинна надавати створенню місцевої зайнятості першочергове значення для підтримки стабільного соціального капіталу в сільській місцевості. Отже, стійкість розвитку ініціативної групи визначена серйозністю задекларованого наміру щодо створення робочих місць у малому населеному пункті. Це спостереження, підкріплене результатами обговорень з експертами, підвело до висновку про те, що в роботі з розвитку територій завжди є прихований конфлікт інтересів. “Зовнішня” щодо групи Програма декларує свої пріоритети, тоді як місцева громада наполягає на своїх інтересах. Часто на місцевому рівні відбувається м’яка “гра сил” для визначення, хто “старший” і “більш пріоритетний”: зовнішній експерт або лідер ініціативної групи, і хто в підсумку визначатиме напрями розвитку громади. Часто під кінець реалізації в Програмі корисно посилювати “почуття власності” групи за результати

проектів і навіть відвести групі визначальну роль задля того, щоб її члени в майбутньому забезпечили своєму малому проекту подальший розвиток.

Обстеження громад засвідчило прийнятні рівні залишкової життєздатності у більшості малих проектів – близько 75 % для поточних і приблизно 65 % для попередніх партнерів Програми. Такі показники можна вважати прийнятними, і це насамперед заслуга методики та експертів Програми на етапах відбору партнерів, формування ініціативних груп, розробки пріоритетів та подальшої реалізації малих ініціатив (проектів груп) із залученням самих же груп до участі.

Загалом же стійкість у розвитку малих місцевих проектів після двох років роботи незалежно від зовнішньої Програми така: повністю працюють і розвиваються понад очікуваний рівень лише деякі з них (близько 15 %); працюють так само, як і тоді, коли були запущені Програмою, приблизно 45 %; працюють “на знос”, поки є ресурс запчастин, 20 % активних проектів; не зношуються, проте обладнання не діє, тому що проект “покинутий”, ще 20 % (“провальні” проекти).

Причини таких “провалів” головно полягають у низькій якості управління. Усі такі проекти були погано керовані від самого початку, однак у Програмі сподівалися замінити або виправити цих партнерів, тому й підтримували їх. Крім того, усі такі проекти спиралися на слабші колективи, де часто один–двоє членів групи “тягнули” на собі все навантаження. Звичайно, такі проекти могли спинитися і через економічні чинники: наприклад, розформування місцевого підприємства та подальше безробіття, або ж через особисті конфлікти між групою та органами самоврядування. Однак визначальним у питанні розвитку проекту або його консервації завжди була особистість лідера та групи його найближчої підтримки.

Зазначимо, що для проектів у рамках подібної Програми визначили й успішні моделі. По-перше, це прибуткова “надбудова” до вже наявної, проте непродуктивної капітальної інфраструктури. По-друге, це самостійний і самодостатній “проект-двигун”, тобто установка або нескладний комплекс,

який виробляє або обробляє простий та ліквідний продукт і створює додатковий заробіток для підприємливого населення сільської громади. По-третє, треба згадати інноваційні проекти, які група підготувала, однак запустить лише через один–два роки – коли настане час і це вважатимуть необхідністю або престижним заняттям. І тут для забезпечення стійкості розвитку подібних проектів критично важлива наявність зацікавленого лідера зі стратегічним баченням, інструментами його реалізації та здоровим бажанням прославитися.

Додатково отримано багато важливих результатів щодо “людського фактора”, який виявився ключовим для довготермінової успішності починань ініціативної групи. Іншими словами, на життєздатність проектів громади суттєво впливає сила чи слабкість ініціативної групи, а також сила характеру і талант окремих особистостей, тобто лідера і його групи підтримки в селі. В ідеальному варіанті це має бути єдиний, цілісний механізм, який рухається в одному напрямі.

Крім того, було підтверджено класичне твердження про те, що для ефективного керівництва проектами потрібні професійні керівники з “вродженою” функцією лідерства. Лідерів не виховаєш на короткочасних тренінгах з лідерства та управління проектами. Вони вчаться на практиці протягом попередніх декількох років. Подібна програма, отже, працюватиме з уже готовими, але злегка “невідшліфованими” лідерами. Якщо ж лідер “не готовий”, і місцевий проект відверто “валиться” через такого непрофесіонала, то не треба очікувати від нього завершення справи, а потрібно призначити тимчасового керуючого, який завершить проект.

Наголосимо, що необхідність від початку мати у кожній групі “готового” лідера дещо суперечить практиці схожих програм в Україні у минулому десятилітті. Раніше такі проекти покладали на ініціативну молодь, з якої “по ходу реалізації основної діяльності” формували лідерів. Сьогодні ці “молодіжні лідери” вже пішли зі своїх груп і, можливо, поповнили ряди успішних кар’єристів або держслужбовців, не принісши місцевому оточенню належного результату. Отже, якщо Програма передбачає формування “молодіжних” чи інших

лідерів груп, то у ній потрібно подбати про те, щоб у довготерміновій перспективі цей лідер був мотивований залишитися з групою і вести її вперед. Також подібні програми могли б формувати більш рівномірну “дисперсію” лідерів у соціальних групах для оптимізації керівних функцій, мінімізації непотрібної конкуренції або ж заповнення провалів в управлінських кадрах. Іншими словами, не допускати ситуації, коли або “командирів” декілька, або їх немає зовсім.

Фокус-групове обговорення виявило цікаві аспекти життєздатності самої програми. Наприклад, серед причин низької ефективності деяких елементів Програми експерти називають недостатню кількість створених нових робочих місць. Вони вважають, що стійкість процесів розвитку залежить від послідовності в програмі малих грантів (фінансування спочатку соціального, а потім економічного малого проекту) та ефективнішого донесення населенню адекватного інформаційного “посилу”, що роз’яснює роботу Програми. Згідно з критеріями життєздатності, Програма є досить успішною, оскільки лише невелика частина реалізованих малих проектів перебуває в занепаді, тоді як більшість із них стабільно працює. Водночас найбільш успішними у створенні робочих місць виявилися, на думку експертів, соціальні проекти. Це не дивно, оскільки ініціативні групи здебільшого склалися саме зі співробітників соціальних установ і державних організацій на території села. Економічні ж ініціативи іноді провокували конфлікт у “незрілій” групі.

Незважаючи на задекларовані труднощі з вимірюванням соціального капіталу, експерти віднесли його зростання до вагомих досягнень Програми. У переважній більшості громад ініціативні групи успішно сформовані й працюють, а реалізовані заходи мають відчутний соціальний ефект. Успішні мікропроекти сприяли зростанню впевненості у власних силах і продовженню активного пошуку проектів у кількох громадах. Важливим чинником для забезпечення стійкості сільських ініціатив з розвитку є наявність державного курсу щодо запозичення і широкого впровадження успішного місцевого досвіду на районному, а згодом і центральному рівні.

Зазначимо, що декларовані рівні згуртованості ініціативних груп (85 %) досить високі на тлі дещо нижчих, та все ж прийнятних, рівнів життєздатності проектів (75 і 65 %). Серед причин – помилки експертів Програми в питаннях визначення пріоритетів проектів, нав'язування своєї думки громадам, що призводило до ігнорування проектами інтересів громади. Цього не треба було робити, навіть якщо експертна думка виглядала більш переконливою та логічною порівняно з думкою громади. Важливим чинником став також брак “професійних” місцевих лідерів, що інколи призводило до загасання проектної діяльності деяких громад. Водночас ці спостереження допомогли зрозуміти, що необхідно налагодити ритм роботи з громадами так, щоб експерти могли постійно “тримати в тонусі” ініціативну групу.

3.2.2. Оцінювання сталого розвитку для Стратегії розвитку Львівщини

Планування нової стратегії Львівщини як розвитку територіальної одиниці, як і інших видів широкомасштабних стратегій, відбулося в рамках прийнятої стандартної послідовності орієнтованого на результат менеджменту і планування, що передбачає такі кроки: формулювання місії, аналіз пройденого шляху, формування бачення майбутнього, аналіз сильних і слабких сторін та оточення (зазвичай, у формі SWOT), перевірка місії, аналіз перешкод, вироблення стратегії та модулів діяльності у її рамках, і нарешті планування конкретних дій. На початку розробки нової СРЛ керівництво сформулювало завдання щодо приведення Стратегії у відповідність до засад сталого розвитку, з цією метою ми розробили чотири показники сталого розвитку: індекс економіки сталого розвитку, індекс екології сталого розвитку, соціальний індекс сталого розвитку та якість стратегії сталого розвитку.

Описану вище процедуру використано для розробки Стратегії розвитку Львівщини на 2014–2020 рр. з прогнозом до 2025 р., до якої інтегровано розроблені нами показники сталого розвитку. Для їхньої інтеграції у Стратегію розвитку Львівщини ми оцінили стан сталого розвитку області за допомогою

розроблених показників. Цю оцінку виконано під час двох експертних зустрічей у грудні 2014 р. у ЛОДА, у ході яких презентовано показники, учасники ж групи розробників, а також депутати обласної ради та профільні експерти заповнили оцінні таблиці показників. Вимірники кожного з показників оцінювали під час засідання експертної робочої групи. У підсумку оцінено три ключові показники станом на грудень 2014 р. Усього опрацьовано 47 анкет експертів. Отримано такі графічні результати, відображені у вигляді таких трьох “діамантів” (рис. 9–11).

Рис. 9. “Діамант” для індексу економіки сталого розвитку.

Джерело: авторська розробка.

Як бачимо, найменші оцінки отримали вимірники “Міра гармонізації” та “Міра альтернативного заміщення” (їхні значення трохи вищі, ніж “незадовільно”), а найвищі – “Міра енергозалежності” та “Вплив малого бізнесу”. Однак якщо вважати, що “діамант” має шкалу кожного вимірника від 0 до 4, то значення вимірника близько 1,8 все одно досить далеке від максимуму. Це означає, що в планах впровадження СРЛ потрібно звернути увагу на поліпше-

ння стану справ у сфері гармонізації економіки та природи регіону (рекомендований вектор стратегії – “Розвиток сектора інформаційно-комунікаційних технологій, мережі наукових та освітніх закладів, розвитку ІТ-сектора та сприяння таким способом залученню іноземних інвестицій у високотехнологічні галузі”), а також у сфері альтернативного заміщення в економіці регіону (рекомендований вектор стратегії – “Сприяти технічному переоснащенню виробництва через впровадження інноваційних проектів, енергоефективних і ресурсозберезних технологій, мало- та безвідходних і екологічно безпечних виробництв”).

У запровадженні удосконалень можна опертися на помірно сильні вимірники Енергозалежності середовища (для подолання слабкості у сфері Альтернативного заміщення) та Впливу малого бізнесу на біосферу (для подолання слабкості у сфері Гармонізації економіки).

Рис. 10. “Діамант” для соціального індексу сталого розвитку.

Джерело: авторська розробка.

З рис. 10 бачимо, що найменші оцінки отримали вимірники “Реалізація права на здоровий спосіб життя” та “Міра добробуту проти безробіття” (їхні

значення близькі до “незадовільно”), а найвищі – “Міра деформації цінностей молоді” та “Депопуляція та міграція”. Це означає, що в планах впровадження СРЛ треба звернути увагу на поліпшення стану справ у сфері здорового способу життя (рекомендований вектор стратегії – “Створення сприятливих умов для життя та відтворення населення в регіоні, сприяння вихованню та збереженню пріоритетних для регіону продуктивних сил”), а також у сфері добробуту проти безробіття (рекомендований вектор стратегії – “Подолання високих соціальних розбіжностей та недопущення надмірної стратифікації суспільства за ознакою доходу; сприяння підприємництву із залученням громади до участі, сприяння створенню середнього класу та його інтеграцію в продуктивну економіку регіону. Створювати системи спільного блага, де громада виграє від самозайнятості та вкладень особистих чи сімейних ресурсів у прибуткові громадські системи”).

У запровадженні удосконалень через призму показників сталого розвитку можна опертися на помірно сильні вимірники депопуляції та міграції (для подолання слабкості у сфері добробуту проти безробіття) і цінностей молоді (для подолання слабкості у сфері здорового способу життя).

Рис. 11. “Діамант” для індексу екології сталого розвитку.

Джерело: авторська розробка.

Як бачимо, найменші оцінки отримали вимірники “Здоров’я земельних угідь регіону” та “Відповідь влади регіону на його природні проблеми” (їхні значення близькі до “задовільно”), а найліпшою ситуація є щодо вимірників “Вплив викидів забруднень” і “Якість питного водопостачання”. Це означає, що у планах впровадження СРЛ потрібно звернути увагу на поліпшення стану справ у сфері здоров’я земельних угідь (рекомендований вектор стратегії – “Сприяння впровадженню систем екологічного управління та екологічного маркування продукції, підтримка органічних фермерських господарств, зменшення викидів, скидів забруднювальних речовин, запровадження безвідходних виробництв, стимулювання екологічно дружніх способів господарювання, просування екоінновацій, зокрема, у малій альтернативній енергетиці на селі”), а також щодо відповіді влади на природні проблеми області (рекомендований вектор стратегії – “Удосконалити систему охорони природного середовища і підтримки найцінніших екологічних територій, сприяти відновленню уражених природних територій”).

У запровадженні вдосконалень можна опертися на помірно сильні вимірники “Якість питного водопостачання” (для подолання слабкості у сфері здоров’я земельних угідь регіону) та “Впливу викидів забруднень” (для подолання слабкості у сфері відповіді влади регіону) з метою досягнення стабілізації стану природного середовища і створення умов для поступового поліпшення екологічної ситуації в області. Наведений аналіз та висновки запропоновано включити до аналітичної частини документа Стратегії розвитку Львівщини.

В Україні практика стратегічного планування роботи державних структур – це поєднання двох основних підходів: проектного та командно-адміністративного. Результатом ефективності першого є підготовлена проектна пропозиція у складі стратегії, а другого – лист як доповідний документ для керівника відповідного підрозділу зі зверненням уваги на пріоритет, який необхідно мати на контролі.

Оскільки оцінка показників сталого розвитку відбувається вже на етапі перегляду та доопрацювання стратегії, то у робочій групі виникли двозначності щодо оцінки змін. Технічно процедура внесення пропозицій щодо доопрацювання та відповідного тексту до пунктів стратегії містить “розмістіть” – не відомі автор змін та мета, а також обґрунтування змін. Кожне таке доповнення потрібно оформлювати у відповідній таблиці такого формату.

Таблиця 47

Зразок оформлення змін та доповнень до стратегічного документа

Номер з/п	Розділ документа Стратегії	Пропозиція щодо конкретної зміни (додати/забрати символи, текст)	Автор пропозиції (ППП, посада), дата запропонованої зміни	Загальні підстави для змін	Обґрунтування для змін (пропоновані конкретні напрями, проекти як результат змін)

Джерело: авторська розробка.

Після аналізу показників сталого розвитку в складі нової Стратегії розвитку Львівщини стало зрозуміло, що сам стратегічний документ повинен становити не “збалансовану суміш” з інтересів усіх зацікавлених осіб, а згадану вище “суміш” (проектний підхід) з виділеними конкретними пріоритетами та фізичними об’єктами із прив’язкою до потреб конкретного регіону та до його економіко-географічних умов (командно-адміністративний підхід) із триманням ситуації на контролі.

Отже, набір теоретичних положень Стратегії матиме чіткий зв’язок із практикою її впровадження, передусім щодо ключових об’єктів (територій, підприємств) для конкретного регіону. Тому пропонуємо формувати систему пріоритетів стратегії з елементами сталого розвитку кластерним методом, а саме: від визначення проблеми до формування вектора розвитку стратегії і до врахування соціальних та інших аспектів. Такий кластер вирішення формується щодо кожного значущого, ключового фізичного об’єкта: економічного, територіального, соціально значущого, на території регіону.

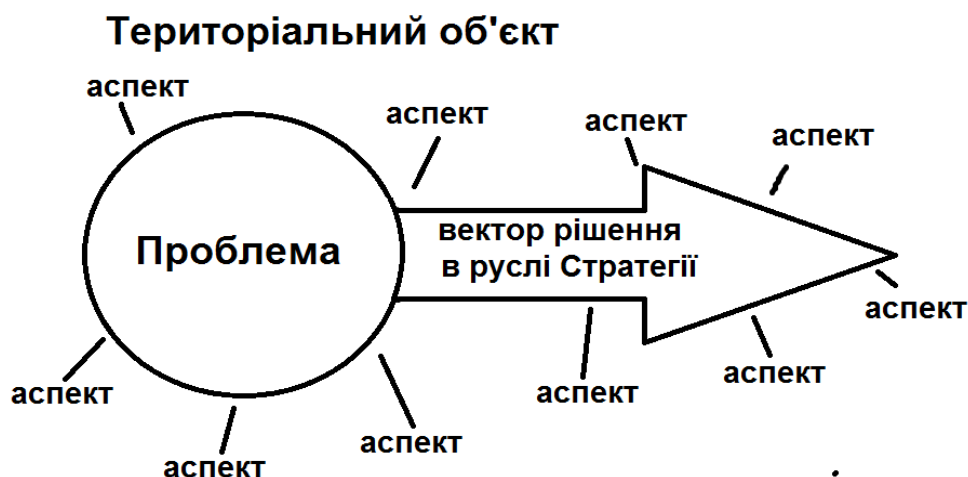

Рис 12. Схема кластерного методу стратегічної пріоритизації.

Джерело: авторська розробка.

Як бачимо з рис. 12, у разі врахування практичних аспектів вирішення проблеми з чіткою прив'язкою до практичної ситуації на об'єкті важливо забезпечити можливість прийняття однозначних рішень до виконання у відповідь на необхідність швидкого реагування на економічне чи соціальне напруження на об'єкті, екологічну небезпеку та інше у сферах, яких торкаються показники сталого розвитку.

3.2.3. Пріоритети сталого розвитку у керівників місцевих ініціативних груп у сільській місцевості: апробація показниками

Для визначення придатності нових показників сталого розвитку до практичного використання на рівні місцевих сільських громад та самоврядних ініціативних груп з розвитку сільських територій вирішено виконати дослідження – ранжування вимірників у рамках кожного показника, окрім інституційного.

Насамперед потрібно було визначити, наскільки ці показники прості, придатні для використання та зрозумілі членам місцевих ініціативних груп. Окрім цього, необхідно окреслити пріоритети в забезпеченні сталості розвитку

місцевих громад та визначити на підставі цього головні способи розвитку в майбутньому, а також ключові напрями для висновків і рекомендацій. У ході дослідження для порівняння було обрано Львівську область на заході та Донецьку на сході України.

У кожній з десяти громад відбулися обговорення в межах ініціативної групи та заповнено анкету-опитувальник, у якій потрібно було оцінити пріоритетність кожного вимірника (компонента) за шкалою від 1 – “найбільш пріоритетний” до 6 – “найменш пріоритетний” (для використання на цій території).

Ми виділили для апробації такі три показники: “Індекс економіки сталого розвитку”, “Індекс екології сталого розвитку” та “Соціальний індекс сталого розвитку”.

Окрім ранжування кожного вимірника, для визначення його важливості в кожній окремій громаді ініціативні групи прокоментували свій вибір: чому ранг вимірника саме такий, а також ширше прокоментувати його в контексті їхньої ситуації.

Зазначимо, що ранжування пріоритетності цих вимірників (від 1 – “найбільш пріоритетний”, до 6 – “найменш пріоритетний”) відрізняється від ранжування в разі виставлення бальної оцінки вимірникам у складі індексів під час оцінки сталого розвитку регіону (від 0 – “межа мінус” до 4 – “межа плюс”). Наголошуємо, що метою ранжування пріоритетності була апробація самих вимірників як елементів кожного з трьох індексів, а метою використання індексів є оцінка відповідності соціального-економічного розвитку регіону щодо засад сталого розвитку.

Емпіричні результати за регіонами наведені нижче.

Таблиця 48

Індекс економіки сталого розвитку – ранжування у Львівській області

Вимірник	Трактування вимірника	Оцінка громадами Львівської області (від 1 – “найбільш пріоритетний” до 6 – “найменш пріоритетний”)
Міра альтернативного заміщення у регіональній економіці	Наскільки потрібно замінювати традиційні галузі місцевої економіки енергоефективними	Рейтинг відрізняється залежно від спеціалізації громади. 1 – у випадку використання застарілого виробничого обладнання з низьким рівнем енергоефективності, та близько 5 – для громад із с/г спеціалізацією чи на територіях з низьким рівнем ділової активності
Міра енергозалежності середовища	Наскільки місцева економіка залежить від постачання зовнішніх енергоносіїв	Рейтинг 3 у випадку, коли частина підприємств традиційно використовує природний газ, та близько 4, 5 у випадку, коли поряд великі запаси лісу. Проблемою є певний брак електроенергетичних потужностей, залежність від зовнішніх енергоносіїв
Дружність видобувної галузі до середовища	Наскільки місцевий видобувний бізнес намагається компенсувати збиток природі	Рейтинг близько 2; усі зауважують байдужість видобувного бізнесу до середовища, а єдиним значимим підприємством, що демонструє поведінку у напрямі сталого розвитку, є лісгосп, який хоча б частково відновлює лісонасадження
Вплив малого господарювання на біосферу та деурбанізацію	Наскільки малий бізнес сприяє відродженню природи та створенню робочих місць у селі	Рейтинг 2 у громадах, де малий бізнес бачить лише користувачьку вигоду від середовища, та 3 у випадку, коли він сприяє децентралізації виробництва та сфери послуг
Вплив переказів мігрантів на економіку природокористування	Наскільки мігранти з вашої громади вкладають у сільськогосподарський бізнес	Рейтинг близько 4, 5. Мігранти роблять суттєвий внесок у місцевий рівень добробуту, а вкладення у сільське господарство хоч і відбуваються, є недостатніми, бо не є для них пріоритетними
Міра гармонізації економіки та природного середовища регіону	Наскільки серйозними є перекося у балансі впливу природа–економіка у регіоні	Усі громади відзначають серйозні наслідки в балансі природа–економіка унаслідок невідновлення зовнішніх викидів та перевиснаження видобутку природних ресурсів, зокрема, лісу. Рейтинг – близько 2.

Джерело: авторська розробка.

З табл. 48 випливає, що найбільш пріоритетними на Львівщині є вимірники сталого розвитку щодо дружності видобувної галузі, впливу господарювання на біосферу та гармонізації економіки та природи.

Таблиця 49

Індекс економіки сталого розвитку – ранжування у Донецькій області

Вимірник	Трактування вимірника	Оцінка громадами Донецької області (від 1 – “найбільш пріоритетний” до 6 – “найменш пріоритетний”)
1	2	3
Міра альтернативного заміщення у регіональній економіці	Наскільки потрібно зміцувати традиційні галузі місцевої економіки енергоефективними	Рейтинг 3. Усі зазначають, що традиційні галузі засмічують природу, однак нестача робочих місць зумовлює необхідність розвивати переробку, окрім традиційних базових с/г галузей
Міра енергозалежності середовища	Наскільки місцева економіка залежить від постачання зовнішніх енергоносіїв	Рейтинг 1, оскільки майже всі (95–100 % користувачів) залежать від газу як пального
Дружність видобувної галузі до середовища	Наскільки місцевий видобувний бізнес намагається компенсувати збиток природі	Рейтинг коливається залежно від наявності на території громади видобувних підприємств. Окремі підприємства виплачують органам влади екологічні кошти, окремі взагалі не звертають уваги на громаду
Вплив малого господарювання на біосферу та деурбанізацію	Наскільки малий бізнес сприяє відродженню природи та створенню робочих місць у селі	Рейтинг коливається у межах 2 для громад, де малий бізнес нерозвинутий або байдужий до громади, до 4 у тих громадах, де розвинута галузь обслуговування та мала переробка і створено 30–40 робочих місць
Вплив переказів мігрантів на економіку природокористування	Наскільки мігранти з вашої громади вкладають у сільськогосподарський бізнес	Рейтинг дуже коливається: від 1 у випадку, коли розвивається профільний бізнес, до 6 у випадку, коли нема “емігрантських”, та й інших вкладень у місцевий малий бізнес

Закінчення табл. 49

1	2	3
Міра гармонізації економіки та природного середовища регіону	Наскільки серйозними є перекося у балансі впливу природа-економіка у вашому регіоні	Рейтинг дуже коливається: від 1 у випадку, коли промисловий бізнес засмічує прилеглі території, до 6 у випадку, коли впливу економіки на природу не відчувається. Негатив хімізації сільськогосподарського виробництва оцінюють рейтингом 3

Джерело: авторська розробка.

Можна зауважити, що найбільш пріоритетними на Донеччині є вимірники сталого розвитку щодо енергозалежності середовища та гармонізації економіки і природи. Інші вимірники виявили серії вимушених компромісів.

Таблиця 50

Індекс екології сталого розвитку – ранжування у Львівській області

Вимірник	Трактування вимірника	Оцінка громадами Львівської області (від 1 – “найбільш пріоритетний” до 6 – “найменш пріоритетний”)
1	2	3
Здоров'я земельних угідь регіону	Наскільки доглянутими, чистими та придатними є с/г землі громади	Рейтинг близько 2 у громадах, де землі частково не використовують, і близько 5 у громадах, де землі на 100 % освоєні
Вплив викидів забруднень в біосферу на людське середовище	Наскільки забруднення природи негативно впливає на населення громади	Рейтинг близько 3; більшість громад засвідчує наявний негативний вплив викидів та ставить цю проблему у високий пріоритет
Дружність транспорту до довкілля	Наскільки громаді заважає вплив транспорту в щоденному житті	Рейтинг дуже відрізняється. У випадку проблеми (рейтинг 2) її джерелом є запылення та неякісний стан місцевих доріг. У більшості громад транспорт допомагає розвитку економіки (рейтинг 5)
Якість питного водопостачання	Наскільки хорошою для людей і тварин є місцева питна вода	Рейтинг близько 3: від 2 у випадках, коли вода непридатна до пиття або її нема, до 4 у випадку, коли вода не становить проблеми та її якість контрольована

Закінчення табл. 50

1	2	3
Чистота локальних екосистем та міра втручання в них	Наскільки чистою є місцева природа і якою мірою людина втручається в неї	Рейтинг оцінено доволі суб'єктивно, він різниться від 2 у випадку несвідомого ставлення громадян до довкілля і як наслідок – несанкціонованих сміттєзвалищ та могильників тварин, до 3 у випадку помірної чистоти території
Відповідь влади регіону на його природні проблеми	Наскільки влада дбає про природні проблеми громади	Рейтинг дуже відрізняється від громади до громади, становить приблизно 3 – влада частково дбає про довкілля, але часом їй бракує ресурсів для вирішення проблем

Джерело: авторська розробка.

З'ясовано, що найбільш пріоритетними на Львівщині є вимірники здоров'я земельних угідь, чистоти локальних систем і викидів забруднень.

Таблиця 51

Індекс екології сталого розвитку – ранжування у Донецькій області

Вимірник	Трактування вимірника	Оцінка громадами Донецької області (від 1 – “найбільш пріоритетний” до 6 – “найменш пріоритетний”)
1	2	3
Здоров'я земельних угідь регіону	Наскільки доглянутими, чистими та придатними є с/г землі громади	Рейтинг різний залежно від території: від 1 у випадку, коли обробка ускладнена тим, що нема води, до 3 у випадку, коли землі використовують за призначенням
Вплив викидів забруднень у біосферу на людське середовище	Наскільки забруднення природи негативно впливає на населення громади	У середньому рейтинг близько 3: від 1 у випадку, коли поряд розташоване шкідливе виробництво з викидами, до 4 – у випадку, коли через віддаленість громади джерел засмічення нема

Закінчення табл. 51

1	2	3
Дружність транспорту до довкілля	Наскільки громаді заважає вплив транспорту в щоденному житті	Дуже різні рейтинги: від 1 у випадку розвинутої інфраструктури, де транспорт створює серйозні проблеми здоров'ю населення, до 6 у випадку, коли такого впливу нема через віддаленість громад
Якість питного водопостачання	Наскільки хорошою для людей і тварин є місцева питна вода	Рейтинги 1 та 2, цей показник – серед найважливіших. Причинами є непридатність місцевої води для пиття, або ж її відсутність на території громади
Чистота локальних екосистем та міра втручання в них	Наскільки чистою є місцева природа і якою мірою людина втручається в неї	Рейтинг близько 3 – рівень вирішення проблеми сміття різний. Головно забруднення невеликі, побутового характеру, причиною є несвідомість чи звичка населення
Відповідь влади регіону на природні проблеми	Наскільки влада дбає про природні проблеми громади	Рейтинг 2 там, де влада не дбає, та 5 там, де її підтримка відчутна. У цьому разі більш суттєвою є підтримка місцевої влади

Джерело: авторська розробка.

Як бачимо, найбільш пріоритетним на Донеччині є вимірник якості питного водопостачання та пов'язаний з ним рейтинг здоров'я земельних угідь. Інші оцінки демонструють компроміси у свідомості та щодо розвитку територій.

Таблиця 52

Соціальний індекс сталого розвитку – ранжування у Львівській області

Вимірник	Трактування вимірника	Оцінка громадами Львівської області (від 1 – “найбільш пріоритетний” до 6 – “найменш пріоритетний”)
1	2	3
Доступ до освіти та соціальний капітал	Наскільки якісна місцева освіта для зростання соціального капіталу населення	Аналогічно рейтингам Донеччини

Закінчення табл. 52

1	2	3
Можливість побудови екологічного житла в екологічній місцевості	Які можливості для цього існують у вас (земля, гроші, бажання)	Рейтинг у середньому 3, однак значно різниться залежно від громади. Пріоритет 1 чи 2 виставлений у випадку, коли є земля та бажання для будівництва, а 4 – у випадку, коли будівництву екожитла перешкоджає фактор близькості до міста
Реалізація права на здоровий спосіб життя: підтримка спорту та продуктів харчування	Якою мірою це реалізується у вашій громаді	Рейтинг близько 4, тому що цей показник виконується і переважно не є пріоритетним. Перевагою порівняно з містом є вирощування продуктів харчування на присадибних ділянках
Депопуляція та міграція: брак робочих і рідкісних трудових ресурсів	Наскільки відчувається брак кваліфікованих працівників у вашій громаді	Рейтинг понад 3: в опитаних сільських громадах немає браку кваліфікованих працівників – натомість, відчувається брак можливостей працевлаштування
Міра добробуту проти безробіття	Якою мірою стимулюють нові робочі місця у громаді	Рейтинг дуже відрізняється. Для частини громад це першочерговий пріоритет, і водночас влада мікрорегіону дбає про нові робочі місця. Для частини громад це справа не важлива, а меншість опитаних зауважує, що робочі місця не створюють
Міра деформації базових цінностей молоді та її адаптації до суспільства	Наскільки молодь має шанс інтегруватися у дорослу громаду	Рейтинг близько 3. Ставлення до молоді досить суперечливе. Її люблять, та не настільки, щоб доручати щось важливе. Частина інтегрується у громаду, залишається у селі

Джерело: авторська розробка.

Як бачимо, найбільш пріоритетними на Львівщині є вимірники добробуту проти безробіття, а також доступності екожитла. Загалом соціальну сферу регіону розглядають як задовільну у ракурсі сталого розвитку.

Таблиця 53

Соціальний індекс сталого розвитку – ранжування у Донецькій області

Вимірник	Трактування вимірника	Оцінка громадами Донецької області (від 1 – “найбільш пріоритетний” до 6 – “найменш пріоритетний”)
Доступ до освіти та соціальний капітал	Наскільки якісною є місцева освіта для зростання соціального капіталу населення	Оцінка дуже різна: від 2 у випадку лише середньої освіти, до 4 у випадку, коли вчителі забезпечують якісну та цікаву освіту та дозвілля дітям і молоді
Можливість побудови екологічного житла в екологічній місцевості	Які можливості для цього існують у вас (земля, гроші, бажання)	Рейтинг у середньому 3; перешкодами є недостатність грошей, а також брак знань щодо екологічного будівництва у населення
Реалізація права на здоровий спосіб життя: підтримка спорту та здорових продуктів харчування	Якою мірою це реалізується у вашій громаді	Рейтинг у середньому 3; в більшості громад реалізують такі заходи, хоча не все ідеально і потрібні додаткові ресурси
Депопуляція та міграція: брак робочих і рідкісних трудових ресурсів	Наскільки відчувається брак кваліфікованих працівників у вашій громаді	Там, де немає роботи, рейтинг 4 або 5, оскільки спеціалісти не затребувані, а там, де робота є, за виставленого рейтингу 2 відчувається брак робочих ресурсів
Міра добробуту проти безробіття	Якою мірою стимулюють нові робочі місця у громаді	Рейтинг близько 3; робочі місця головно створюють та стимулюють
Міра деформації базових цінностей молоді та її адаптації до суспільства	Наскільки молодь має шанс інтегруватися в дорослу громаду	Рейтинг близько 3. Молодь сприймають позитивно, та вона не бачить перспектив у громаді. Молодих людей, що є мешканцями громади, головно залучає ініціативна група до суспільно-значимої діяльності

Джерело: авторська розробка.

Виявлено, що найбільш пріоритетними на Донеччині є вимірники доступу до освіти, а також депопуляції та міграції. Загалом соціальну сферу регіону розглядають як задовільну у ракурсі сталого розвитку, хоча мотиваційні чинники у ранжуванні показника “Соціальна сфера” мають інші засади, ніж у попередніх двох показників (“Економіка” та “Екологія”).

Таблиця 54

**Порівняння середніх рангів важливості вимірників показника
соціальної сталості: Схід та Захід**

Показник	Трактування	Оцінка громадами Донецької області	Оцінка громадами Львівської області
Показник економічної сталості	Якою мірою економічна сталість впливає на розвиток вашої громади	Цей показник посів друге місце за рейтингом, головню у менш забезпечених громадах	Третє місце у рейтингу. Адже завдяки роботі з інвесторами та донорами громади повільно, проте розвиваються в позитивному напрямі
Показник екологічної сталості	Наскільки екологія пріоритетна для розвитку вашої громади	Останнє місце за рейтингом важливості. Екологічна ситуація або добра, або задовільна	Друге місце у рейтингу. Стан екології є важливим, але за умови великих капіталовкладень в економіку громади готові поступитися частиною екологічної безпеки
Показник соціальної сталості	Якою мірою людський капітал є і в майбутньому буде важливим для розвитку вашої громади	У більшості випадків це лідер (рейтинг 1). Від позиції громади залежить добробут оточення. Людина та її життя є найважливішим	Лідер за рейтингом. Людський капітал завжди буде визначним та важливим для розвитку території

Джерело: авторська розробка.

З аналізу табл. 54 ми бачимо спільні та відмінні риси у сприйнятті важливості суспільних сфер у двох регіонах. Якщо соціальний чинник посів

перше місце за рейтингом, то щодо другого місця думки відрізняються. Економіка домогосподарств Донеччини залежить від працедавців переважно у формі великих підприємств і підвищений рівень забруднення ними середовища уже став звичним. Тому вимір “економіка” превалює над виміром “екологія”. На Львівщині ж структура працевлаштування подрібнена, багато мешканців сіл займаються власним бізнесом чи посередництвом, не залежачи від зовнішнього працедавця. Водночас їхні ринки наситилися і стабілізувалися, тож вони не бачать великої перспективи у форсованому економічному зростанні. Тому екологія опинилася у більш пріоритетній позиції порівняно з уже більш-менш усталеною економікою.

Розглянемо графічний порівняльний аналіз середніх рангів важливості вимірників за кожним з індексів.

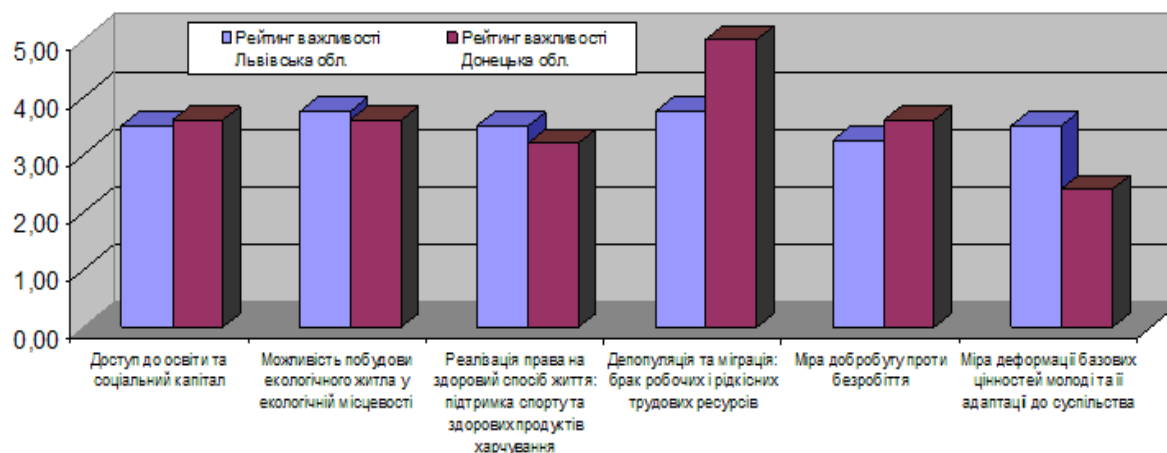

Рис. 13. Порівняння середніх рангів важливості вимірників показника соціальної сталості.

Джерело: авторська розробка.

Як бачимо, на Львівщині більше, ніж на Донеччині, занепокоєні стимулюванням робочих місць (можливо, через більш розвинуту традицію самоврядності), а на Донеччині вбачають більшу важливість у здоровому способі життя (можливо, через відмінність щодо промислової спеціалізації у двох регіонах). Водночас на Донеччині бачать необхідність розвитку та

залучення молоді до справ громади більшою мірою, ніж на Львівщині (можливо, через розвинуту традицію залучення та виховання молоді на Донеччині та через міграційний відтік молодих людей в інші регіони).

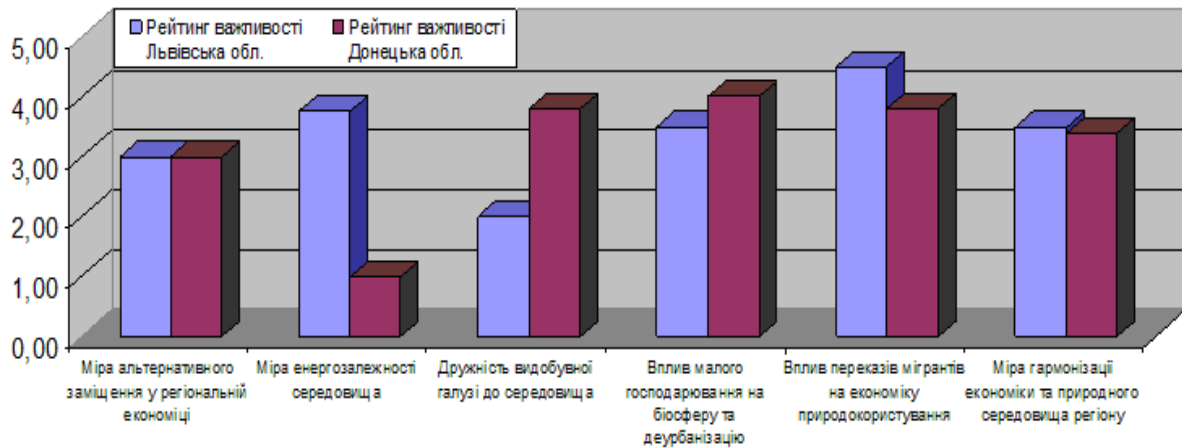

Рис. 14. Порівняння середніх рангів важливості вимірників показника економічної сталості.

Джерело: авторська розробка.

З рис. 14 випливає, що Донеччина набагато гостріше відчуває та усвідомлює ступінь зовнішньої енергозалежності місцевої економіки, тоді як Львівщина ставить у більший пріоритет питання дружності видобувної галузі до середовища (можливо, через нехтування цими принципами з боку видобувного бізнесу в західному регіоні).

Трохи більша важливість вимірника впливу малого господарювання на Львівщині зумовлена, імовірно, його більшою розвиненістю на рівні сільських громад.

Перекази мігрантів не вважаються на Львівщині суттєвим чинником, що має вплив на сільське господарство та екологію, тоді як на Донеччині інвестиції мігрантів у сільську економіку вбачають більш цікавим напрямом.

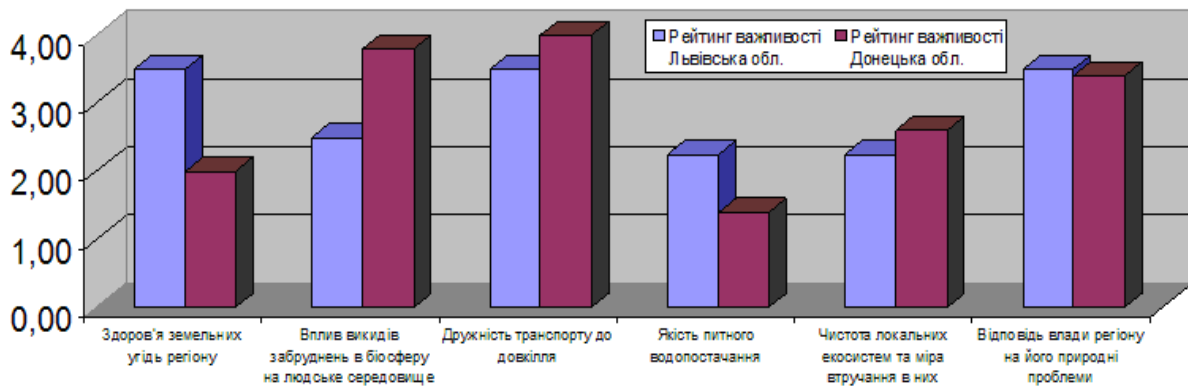

Рис. 15. Порівняння середніх рангів важливості вимірників показника екологічної сталості.

Джерело: авторські узагальнення.

Отже, Львівщина більше, ніж Донеччина, занепокоєна впливом викидів і чистотою локальних екосистем (можливо, через традиційно сприятливішу екологічну ситуацію в цій області та суб'єктивно вищий стандарт “чистої природи”), тоді як для Донеччини більш пріоритетними є якість питного водопостачання та здоров'я земельних угідь регіону (можливо, через неприродно високий ступінь хімізації сільського господарства цього регіону та похідні проблеми з наявністю та якістю питної води у сільських громадах).

Загалом в економічному індексі за вимірником “Міра енергозалежності середовища” рівень залежності у Львівській області майже у 1,5 раза нижчий, ніж аналогічний показник у Донецькій області. Вимірник “Вплив малого господарювання на біосферу та деурбанізацію” демонструє нерозвиненість свідомості бізнесу на Заході у питаннях відродження природного середовища, загалом новизну для нього цієї теми.

3.3. Впровадження показників сталого розвитку у сільських територіях

3.3.1. Система фінансування та супроводу для досягнення сталого розвитку в місцевих сільських громадах

Підхід на основі “змішаної моделі супроводу” розвитку сільських територій на рівні громад цікавий для дослідження, оскільки він передбачає, з одного боку, зовнішнє залучення експертів для відбору та навчання ініціативних груп місцевих сільських громад і подальшу навчальну, консультаційну та грантову підтримку цих проектних “майданчиків”, а з іншого, – залучає ці громади до участі в проектах з метою оптимального досягнення пріоритетів програми з розвитку та цілей кожної громади у такій послідовності.

- А. Навчальний блок, інформування (тематичні тренінги та інформаційні сесії) для команди виконавців і зацікавлених сторін Програми;
- Б. Дослідження потреб території та вигодонабувачів щодо її ключової проблематики, у тому числі вплив цих процесів на місцевому рівні.
- В. Вироблення методики подальшої підтримки цільової Програми, а саме комбінація: а) навчального блоку (безпосередньо для бенефіціарів), що супроводжується видавничою підтримкою; б) планово-консультаційного блоку; в) грантово-кредитного блоку.
- Г. Забезпечення сталості досягнень, а саме: координація з цільовою Програмою, підтримка сталості її досягнень та закріплення сталості з позиції проблематики Програми на місцевому рівні.

Докладніше розглянемо освітньо-інформаційні інструменти (3А, 3Б).

А. Навчальний блок.

Виявили свою ефективність короткі (дві–три години) експрес-семінари для ініціативних груп (6–12 осіб) та триденні тренінги для бенефіціарів територіальної одиниці (область) у складі 40–60 осіб з поділом учасників на три робочі підгрупи та практичним результатом (планом-вправою) наприкінці

третього дня. Вдала тематика навчального блоку передбачає такі теми: “Основи розвитку громади”, “Стратегічне та операційне планування”, “Як написати проектну заявку”, “Лідерство та вирішення конфліктів”, “Бізнес-планування”, “Сталість та організаційний розвиток”. Другорядними темами є “Основи залучення ресурсів”, “Фінансовий менеджмент”, “Навчання дорослих”.

Публікації для супроводу навчального блоку можуть бути виконані у формі недорогих чорно-білих брошур накладом 500–1 000 прим. На один майданчик достатньо поширити 20 примірників, або 50 – у випадку ширшого залучення громадськості. Також продемонстрував свою ефективність Журнал проекту (щоквартальник), у якому описують життя Програми та її елементів, публікують споріднені матеріали і розсилають організаціям в Україні.

Щодо механізму реалізації навчального блоку, то на рівні окремих майданчиків добре виявила себе така схема навчання дорослих: формування робочої (кореневої) групи з представників ключових “груп впливу” в громаді (школа, сільська рада, будинок культури, малий бізнес). Потім вивчення методики і реальне окреслення потреб з подальшим визначенням пріоритетів. Згодом навчання групи за темами “Написання проекту”, “Стратегічне планування”, “Робота в команді” (та інші теми, які запроваджують наступного року). Відповідно, у рамках інших блоків, за визначеною черговістю, ініціативна група починає реалізовувати поставлені раніше перед собою завдання.

Б. Консультаційний блок.

Високу ефективність мали експрес-консультації на “майданчиках” тривалістю одна–три години з операційних, а також одноденні – з фінансових питань. Допомога у складанні та перевірка фінальної фінансової звітності місцевих партнерів виявилася дуже ефективною. Вона потребує для кожного майданчика на один проект: один експертний день на один звіт “на місці” та два дні в офісі (загалом – три дні на один майданчик на один звіт).

Експертна допомога з операційних питань потрібна на кожному “майданчику” раз у місяць, щонайменше – раз на півтора місяця, оскільки якщо

робити це рідше, то на майданчику послаблюється контроль і місцевий проект “випадає” з передбачуваного сценарію [92]. Один раз на місяць консультант з польової підтримки повинен відвідати, побачити кожен майданчик і провести зустріч з ініціативною групою тривалістю півтори–дві години. Також, окрім польової роботи, приблизно 30 % часу консультант приділяє дистанційному консультуванню телефоном та через e-mail.

Система координаційних “круглих столів” на рівні районних центрів виявляє ефективність, якщо її використовують у зв’язку з ключовими подіями проекту: відкриття, оголошення конкурсів та результатів, підготовка масштабних заходів і великих документів, підготовка першої фінансової звітності, підготовка навчальних поїздок тощо. Частота таких подій – один раз у три–чотири місяці. Отже, “круглий стіл” на рівні районного центру потрібно проводити раз у три місяці з залученням усіх місцевих керівників і працівників проекту, які безпосередньо відповідають за успішність місцевих ініціатив програми з місцевого розвитку на рівні району. У малозаселених регіонах треба робити такі зустрічі для груп із двох районів (тоді запрошувати 25 осіб) або для учасників з одного району (кількість учасників – 12–15 осіб).

В. Грантово-кредитний блок.

Гранти без кредитів виявили свою ефективність в обсягах, еквівалентних сумі в межах від 4 до 8 тис. доларів США із внеском реципієнта не менше 20 % (зі зростанням обсягів фінансування доцільно грошовий власний внесок збільшити до 30 %). Тематика: 1) на соціальні потреби населеного пункту, а саме: ремонт систем вуличного освітлення, реконструкція та розширення дитячих садків, дитячих майданчиків, спортзалів для дітей (хоча в цьому нечітко виявляється вплив на виконання завдань нашої діяльності); 2) на бізнес-мобілізацію громади, а саме – на кооперативні проекти (сушіння овочів та фруктів).

Для таких програм потрібно подавати помірно спрощені, проте змістовні форми пропозицій, визначати тритижневий термін від моменту оголошення до дедлайну, розгляд проводити з можливістю доопрацювання заявки подавачем,

підписувати контракт через два–три тижні після отримання фінальної заявки та надсилати кошти двома–трьома траншами через два тижні після отримання контракту. Перед цим подавачі повинні вивчити технології складання проекту, стандарти його виконання та звітності. Серед подавачів проекту обов'язково має бути фінансовий спеціаліст чи бухгалтер, якого фінансовий експерт програми навчатиме дотримуватися стандартів звітності, готувати звіти та вести операції за проектом на місці. Гранти юридичним особам для розвитку бізнесу доречно надавати, використовуючи принцип “лійки”, коли початковий конкурс (раунд 1) виявляє загальну масу охочих, з яких на другому етапі відсівається 65–70 %; наступні партнери стають значно стабільнішими, водночас коефіцієнт відсіву – менше 1,5. Гранти юридичним особам для соціальних цілей можна надавати і без механізму “лійки”.

Економічні проекти для недержавних організацій, кооперативів можуть бути профінансовані як успішні “надбудови” до наявних ресурсів за умов умотивованості лідера та наявності групи підтримки (чотири–п'ять осіб) з порівняно молодих людей (25–40 років), наявності неконфліктного середовища, чітких домовленостей і стабільних каналів збуту, перспектив розширення обсягів та асортименту.

Грант + кредит. Використовувати треба лише для бізнес-грантів. Успішно випробувана схема фінансування за методом пільгового кредитування за участі партнерського банку, що дає змогу надати бізнес-грант під 3–6 % річних. У цьому випадку надавали кредити для відкриття малого бізнесу місцевого рівня обсягом, еквівалентним сумі близько 10 тис. доларів США; грошовий внесок реципієнта становив 30–35 % та ще 15–25 % – його натурний внесок у формі технічних засобів. Отже, оперуючи грантовою сумою еквівалента 5 тис. доларів США, що дає змогу створити одне–два робочі місця у бізнес-секторі (одне основне та одне допоміжне) за схемою “Грант + кредит”, можна надавати підтримку обсягом в еквіваленті 15 тис. доларів США за умови обґрунтованого внеску отримувача в еквіваленті не менше 4 тис. доларів США, що створить на місцевому рівні два основні та одне–два допоміжні робочі місця.

Схему “Грант + кредит” доречно надавати бізнес-орієнтованим, підприємливим організаціям сімейного типу, кооперативам або фізичним особам, які також мають групу підтримки, із досвідом управління грошовими сумами подібного обсягу та з досвідом попередньої бізнес-активності, бажано у спорідненому напрямі. Оптимально, щоб новий бізнес-проект став наступною ланкою збуту наявного продукту чи етапом поліпшення та збуту цього продукту, причому продукт повинен бути ліквідним, а проект – мати високий показник обороту капіталу (100 % кредиту + відсотки повертаються за один рік). Реципієнт повинен знати технологію та бути мотивованим до діяльності, уважаючи цей проект своєю основною справою, яка йому до душі.

3.3.2. Рекомендації щодо розробки стратегій інституціоналізації в разі досягнення територіальної стійкості розвитку сільських територій

Для досягнення стану сталого розвитку територія потребує зовнішніх вкладень і перетворень, які в підсумку дадуть змогу налагодити системи, структури та процеси сталого розвитку. Зазвичай ми спостерігаємо такі перетворення в державах, де “центральний уряд” чи “зовнішній донор” інвестує у розвиток регіону (землі, провінції). Для максимального місцевого ефекту в ході впровадження програм розвитку треба опиратися на місцеві ініціативні групи (МІГ) або “актив” села. Однак колись програма повинна завершити свої вкладення у розвиток території – не важливо, чи це буде державна програма, чи міжнародна. На думку провідних авторів [101], програмі для цього потрібна “Стратегія виходу” з території (exit strategy), яка повинна “зафіксувати результати” програми розвитку – на певний час, у певному місці та в певному контексті, – які оптимально забезпечують досягнення цілей програми та її сталість після закінчення проекту [100]. Отже, “Стратегія виходу” повинна визначити той момент, коли та як саме ця програма повинна завершити кожне зі своїх завдань.

Подальші ключові поради (висновки) у дослідженні сформульовано щодо основних мотиваційних чинників для забезпечення сталості інновацій у програмах місцевого розвитку за результатами дослідження остаточної життєздатності проектів та ініціатив місцевого соціально-економічного розвитку в 20 місцевих громадах чотирьох регіонів України, а саме – через аналіз Стратегії інституціоналізації для програми місцевого розвитку [99].

1. Залишайте результати програми тільки на збалансованих і надійних, “партисипативних” (англ. participative) лідерів команди. “Залишок сталості” (залишкові результати) програми повинен ґрунтуватися на об’єднаннях місцевих жителів, до яких широкі верстви місцевої громади мають високий рівень довіри. Саме такі лідери громадської думки (члени об’єднання) є основою “соціального клею”, що забезпечує високий рівень місцевого соціального капіталу. У разі вибору таких високонадійних лідерів доцільно уникати “самодурів”, натомість обирати лідерів, які помірковані у судженнях, мають збалансований розум та високий психологічний запас міцності, і в них розвинуті саморегулювальні механізми психологічної компенсації. Це такі люди, чий статус критично не зміниться ані зі зміною уряду чи районної влади, ані після виборів. “Залишок сталості” у вигляді планів, місцевих проектів, обладнання й інших активів, створених програмою місцевого розвитку, має опинитися лише в руках надійної, відповідальної контактної особи в кожній місцевій громаді. Не можна покладатися на “лідерів”, які обіцяють “дуже багато і ще більше”, бо вони явно не досягнуть задекларованого. Кваліфікований експерт одразу побачить це “замилування очей”. Отже, “Залишок сталості” матиме у громаді розвиток, коли лідера місцевої ініціативної групи (МІГ) адекватно підтримує збалансована група із щонайменше двох прихильників, які поділяють делеговані лідером повноваження. Іноді вихід ключової людини призводить до виходу інших зі складу МІГ, тому “Залишок” повинен ґрунтуватися на сильній, стійкій, передбачуваній та стабільній місцевій команді. Сила такої команди полягає у взаємних зацікавленнях, але іде далі, ніж одномоментні та особисті мотивації.

Команди повинні уникати ситуацій, коли задоволення потреби одного члена МІГ призводить до виходу цієї людини зі складу групи. Більшої активності МІГ можна досягти, якщо забезпечити формування нових груп із впливових та активних людей з зовнішніми інституційними ресурсами, якими вони можуть управляти або застосовувати на користь програми розвитку. Потрібно зберігати контакт з найбільш видатними лідерами навіть у тих громадах, де програма вже не працює, тому що місцевий розвиток відчуває брак кваліфікованих фахівців та керівників, особливо у невеликих містах і селах. Ці контакти і зацікавленість можна підтримувати, надаючи таким людям тимчасові консультаційні підряди, або через їхню участь в інших споріднених програмах. Програма місцевого розвитку повинна уникати роботи в тих громадах, де є тенденція зосередити всі засоби і ресурси навколо одного об'єкта чи установи, у якій керує лише одна особа – неформальний лідер. Замість цього програма може поширюватися в тих громадах, де місцеві лідери мають звичку підтримувати дружні стосунки й ділитися результатами праці як один з одним, так і з ширшою громадою, водночас уникаючи конфліктів усередині громади. Висловлюючись метафорично, лідери, що дотримуються такого балансу, діють за принципом “утримай шматок мокрого мила”: стискають його не надто сильно, оскільки він вислизне, але й не дуже слабко, бо тоді “мило” може просто випасти з рук.

2. Керуйте “мотиваціями успіху” як у МІГ, так і в ширшій громаді. Серед мотивувальних чинників, через які громади скеровують у напрямі успішного залучення ресурсів, зазначимо: а) зовнішні – співфінансування проекту коштом вашої програми, тому в такий спосіб громада нібито отримує фінансовий “скелет”, на який вони можуть “наростити” додаткове фінансування з (декількох) інших джерел, б) внутрішні – МІГ може отримати додатковий стимул до перемоги, до отримання додаткового фінансування і до написання заявок на гранти. Для того щоб залишити громади у стані сталості, програма повинна створити і підтримувати “чинники підштовхування” до самостійного розвитку, у яких центральним чинником є правильний та самомотивований менеджмент наявних людських ресурсів у МІГ (таким способом зав'язуючи їх у

“продуктивний вузол”), яка пізніше вже створює ініціативи, що здатні самостійно розвиватися. Завжди і в кожній громаді є конфлікт сприйняття й очікувань у межах їхньої мотивації: громада хоче від програми коштів та підтримки, щоб вирішити свої інфраструктурні проблеми, тоді як проект потребує вдосконалення у програмних областях і довгострокових результатів, яких треба досягти, незважаючи на тиск з боку спільноти і схилання до одномоментних проектів. Водночас проектні процедури для малих ініціатив у межах програми мають бути спрощені. Цілі та результати повинні виглядати для місцевих виконавців простими, без складних процедур і додаткової бюрократії. У підсумку кожен успішний проект повинен мати добре збалансований і прекрасно налаштований, стійкий набір мотивувальних механізмів та робочих планів. Зокрема, гарна мотивація для майбутньої сталості малих економічних проектів така: дозвольте громаді заробити трохи грошей на малому проекті та проконтролюйте, щоб він перетворився на “двигун” для подальшого заробітку коштів у громаді, а потім залиште проект саме на цих людей. Тоді вони підтримуватимуть цей “прибутковий двигун”, тобто робочий механізм, а не об’єкт (статичний “пам’ятник”). “Пам’ятники” швидко забудуть, а “двигуни” далі працюватимуть.

3. Будуйте сталість на досвідчених громадах-партнерах та альтернативних джерелах фінансування. Зовнішній експерт програми може чітко побачити, чи має громада досвід реалізації проектів, чи ні. У разі роботи програми на загальнодержавному рівні (по всій Україні) дуже корисним тестом потенціалу громади є “стартові”, або “посівкові”, гранти, що дає змогу відсіяти частину громад. На етапі завершення програми МІГ повинні мати стратегії альтернативних джерел фінансування та той випадок, якщо наявні зовнішні джерела не дадуть обіцяних коштів: державна підтримка, грантова підтримка, бізнес або власні внески. Щоб “Залишок сталості” у вигляді проектів та об’єктів залишався стійким, вони повинні: 1) бути важливими для місцевої громади; 2) забезпечувати мир і цілісність, а не провокувати конфлікт; 3) створювати взаємну вигоду, принаймні для кількох ключових осіб, а ліпше – для більшості

жителів громади; 4) або приносити задоволення для громади, або бути засобом вирішення важливої соціальної проблеми цієї місцевості.

Міцні “Залишки сталості” утворюють у місцевостях із сильними зв’язками з програмою на засадах взаємної довіри і неконфліктних фінансів. Відтак і сама програма має бути чесною й не обманювати місцевих партнерів, зокрема, не роздавати нереальних обіцянок. Малі бізнес-проекти будуть стійкими за підтримки проекту в обсягах, еквівалентних сумі не менше 7 000 доларів США (у гривневому еквіваленті) на проект та в обсягах, еквівалентних принаймні 2 000 доларів США власного внеску громади. Це фінансування створює одне–два робочі місця. Якщо йдеться про соціальний ефект від бізнес-проекту, пам’ятайте: тільки сильні, надійні комерційні компанії (не новачки) можуть виробляти соціальні наслідки в суспільстві. Якщо ви підтримуєте бізнес-проекти у громаді й хочете побачити сталість уже через два–три роки, то фінансуйте їх на 100 %, щоб такі МІГ чітко бачили шляхи для запуску і реалізації своїх проектів. Будуйте сталість на “середнячках”, а не на дуже багатих чи дуже бідних громадах. Якщо ж ваша програма місцевого розвитку має соціальний характер (програма субсидій), то розробіть для неї чітку та зрозумілу Стратегію [102].

3.3.3. Векторна модель системи показників сталого розвитку регіону

Для практичного використання розробленої системи показників сталого розвитку потрібна модель, яку можна використовувати з програмним забезпеченням, що створює графіки у тривимірних системах координат. Це зумовлене тим, що, по-перше, такі системи розвиваються, а по-друге, кожен вимірник відповідного індексу необхідно оцінити за цифровою шкалою та відобразити в системі, яка дає змогу побачити співвіднесення та взаємозалежності у розвитку значень вимірників і коригувати стратегію розвитку області (регіону) у випадку різких невідповідностей їхніх значень щодо вимірників сталого розвитку.

Нижче описано принципи дії та методи побудови тривимірних графіків простої лінійної й ускладненої нелінійної моделей показників сталого розвитку.

Як відомо з попередніх матеріалів дослідження, кожен вимірник має градацію від 0 до 4 (тобто п'ять градацій з позиціями у 0–1–2–3–4), отже, його можна зобразити прямолінійним (у спрощеній моделі) або криволінійним (в ускладненій моделі) вектором з точкою відліку в початку системи координат і максимумом, які мають певні просторові координати в тривимірному просторі, утвореному площинами Суспільство–Економіка, Суспільство–Екологія та Економіка–Екологія (у системі координат з осями X , Y та Z). Водночас четвертий вимірник “Якість стратегії” є керівною програмою, або ключем, що становить набір параметрів відповідності, а також технологію, викладену в стратегіях (планах) досягнення цілей розвитку регіону щодо принципів сталого розвитку. Інакше кажучи, четвертий показник визначає, “яким саме” сталим повинні бути елементи розвитку конкретної території і що робити у випадку виявлення різких перекосів.

Загалом, для спрощеної моделі можна визначити базові параметри співвідношення вимірів Суспільство, Економіка і Екологія на підставі опису кожного вимірника, у яких переважно існує стійка взаємозалежність між двома параметрами і певна наявність третього. Треба визначити ці частки наявності (відсоткове співвідношення трьох параметрів у вимірнику) для кінцевої точки “межа плюс”, оскільки в більшості вимірників ця межа означає оптимальний стан згідно з загальноприйнятим у світі трактуванням засад (основ) сталого розвитку. Для спрощеної моделі ми умовно приймаємо, що “межа мінус” є на точці з координатами $(0; 0; 0)$, хоча для ускладненої моделі ці координати відрізнятимуться від нульових.

Для побудови системи вимірників ми використовуємо визначені нами відсоткові співвідношення (по три на кожен вимірник) і відкладаємо в тривимірній системі координат усі вимірники як вектори з початком у “межі мінус” і кінцем у точці, утвореній координатами на основі отриманих нами співвідношень у “межі плюс”.

Наприклад, припустимо, що для вимірника “Міра енергозалежності середовища” (це частина показника “Індекс економіки сталого розвитку”) визначено такі відсоткові показники співвідношення сфер:

30 % – суспільство, 60 % – економіка, 10 % – екологія.

Тоді у спрощеній моделі отримаємо вектор з початком (“межа мінус”) у точці з координатами (0; 0; 0) і кінцем (“межа плюс”) у точці (30; 60; 10). Для спрощеної моделі ми приймаємо, що вектор – це пряма, тобто відсоткові показники співвідношення сфер є незмінними на будь-якій точці градації від 0 (“межа мінус”) до 4 (“межа плюс”). Це припущення робимо тому, що завданням спрощеної моделі є побудова тривимірного відображення всіх вимірників трьох індексів і визначення взаємозв’язків між окремими вимірниками, що допоможе створити кластери вимірників з різних індексів і полегшити в майбутньому завдання управління розвитком регіону через вплив на поведінку таких кластерів. Кластер утворюють вимірники, чиї вектори близько розташовані до “межі плюс” один одного і тому вони схожі на пучок (“в’язку”) ліній.

В ускладненій моделі ми обчислюємо вектор кожного вимірника, змінюючи два базові припущення спрощеної моделі. По-перше, відмовляємося від обов’язковості початку в “межі мінус” у точці (0; 0; 0) і для неї визначаємо співвідношення факторів сили (міру впливу) кожної зі сфер і те ж робимо на кожному етапі градації вимірника. Крім того, ми відмовляємося від припущення про те, що відсоткові показники співвідношення сфер є незмінними на всій довжині вектора вимірника. Наша систем координат також змінюється. Вона, як і в спрощеній моделі, є тривимірною і має початок у точці з координатами (0; 0; 0), проте зростання значення кожної з осей координат означає також ступінь сили (прояву) кожної зі сфер розвитку, і є не тільки показником співвідношення сфер. Отже, в ускладненій моделі (яка доступна для конкретного регіону після декількох циклів практичних досліджень вимірників кожного індексу й управління їхньою поведінкою) ми визначаємо тривимірні координати кожного вимірника на кожній точці градації (їх п’ять: від “межі мінус”, що має градацію 0, до “межі плюс”, що має градацію 4)

залежно від двох факторів: 1) сила кожної зі сфер, 2) відсоткове співвідношення ступеня прояву сфер між собою.

Найбільш імовірно, що для кожного вимірника в ускладненій моделі потрібно побудувати дві тривимірні системи координат. Перша дуже схожа на просту модель, однак замість прямих векторів з початком у точці (0; 0; 0) ми отримуємо ряд відрізків з різними співвідношеннями ключових сфер (Суспільство, Економіка, Екологія), які з'єднані один з одним. У випадку розділення цього ряду відрізків на більшу кількість градацій ми отримуємо фігуру, яка загалом більше схожа на криву в тривимірному просторі, тому ускладнену модель ми назвали нелінійною.

Наприклад, у нас є вимірник “Міра енергозалежності середовища” у складі “Індексу економіки сталого розвитку”. На “межі мінус” у нас є такий опис градації: “видобуток паливно-енергетичних ресурсів посилюється навіть на тлі суттєвого негативного впливу на екосистеми, у регіонах видобутку знищують екотопи, швидко виснажуються невідновлювані копалини і різко знижується рівень здоров'я населення”.

Визначаємо базові параметри “межі мінус”.

1. Співвідношення факторів – основними є сфери Економіка і Екологія з невеликою наявністю сфери Суспільство. У цьому разі економіка та екологія “борються між собою”. Очевидно, у нас домінує Економіка і вона “придавлює” сферу Екологія, однак у цьому вимірнику та ж економіка, якщо її важливістю знехтувати, боляче вплине на соціальний сектор, тобто спричинить зниження значень у сфері Суспільство. Можна умовно, для прикладу в цьому дослідженні, визначити в зазначеному вимірнику на “межі плюс” частки сфер рівними: економіка = 50 %, екологія = 20 % і суспільство = 30 % (хоча на “межі мінус” можна було б оцінити його по-іншому: економіка = 50, екологія = 30 і суспільство = 20).

Маючи співвідношення (оцінивши його за описами “межі мінус” і “межі плюс”), ми отримуємо базовий напрям (вектор), тобто “стрижень”, навколо якого розташована лінія з відрізків вимірника. У нашому випадку базовий

напряма – це лінія (вектор) від точки (0; 0; 0) до точки (50; 20; 30). Ми припускаємо також, що потенційно координати базового напрямку можна уточнити, отримавши середнє арифметичне двох значень факторів, які відрізняються на “межі мінус” і “межі плюс”. Зокрема, для сфери Екологія маємо $(20 + 30) / 2 = 25$; аналогічно розраховуємо і сферу Суспільство.

2. Сила розвитку і прояву факторів – очевидно, на “межі мінус” економіка “пригнічує” екологію, у цьому разі, як наслідок, знижується соціальний вимір – здоров’я населення. Якщо ми приймемо як припущення, що 10 балів є станом максимальної сили розвитку кожного фактора, то на “межі мінус” по вимірах сфер Економіка, Екологія, Суспільство отримаємо приблизно {3; 1; 2} (незначний розвиток економіки до 3 пригнічує екологію, яка знижується до 1, у цьому випадку незначний розвиток соціального чинника зменшується до 2, тому що на нього побічно впливає “придушення” природного чинника).

На “межі плюс” (4 бали) у нас такий опис градації для розглянутого нами вимірника: “видобуток паливно-енергетичних ресурсів з невідновлюваних ресурсів зведено до мінімуму; у цьому разі соціальна криза на місцях, спричинена безробіттям, посилюється високим ступенем залежності від надходження енергії з зовнішніх джерел”. Очевидно, тут ситуація іншої крайності – економіка послабилася через відмову від видобутку ПЕР заради виграшу в напрямі сфери Екологія, однак це призвело до зростання безробіття і залежності від зовнішнього енергопостачання. Очевидно, виходом є нова технологія отримання енергії, проте нині на “межі плюс” ми зафіксуємо приблизно такі показники сили розвитку факторів: {1; 4; 1}.

Ці коефіцієнти сили розвитку факторів в ускладненій моделі можна розглядати як окремі графіки іншої тривимірної системи координат, які описують стан розвитку окремих систем регіону залежно від градації того чи іншого вимірника, а також вказують на точки, де необхідні нові технологічні вирішення (елементи нового укладу), наприклад, там, де видно явний занепад сфер, що раніше домінували, і недостатнє зростання тих, які були раніше пригнічені через перших. Інакше кажучи, на тих точках, де ми отримуємо

(сьогодні або в найближчому майбутньому) “схлопування” соціально-економічної ситуації (тобто обвал значень кількісних показників соціально-економічного добробуту) замість її розширення. У таких випадках потрібні або нова “проривна” технологія (іншого укладу), яку масштабно впроваджують як альтернативу застарілій (зазвичай, в економіці), або розумний баланс між старими перевіреними елементами – другий варіант більше підходить, якщо нема таких нових технологій і ресурсів на їхнє масове розгортання.

Графічно, якщо інтегрувати ці коефіцієнти сили розвитку факторів у модель з рівнями градації, то ми можемо відобразити перші як лінійні відхилення від відрізків у бік, відповідний тій сфері, яка посилюється або послаблюється. Значний ухил у бік економіки свідчатиме про перекося економічного розвитку, де, очевидно, страждають інші сфери, або ж про нову технологію, що дає змогу розвитку конкретної сфери без зменшення сили інших сфер та “розгортання” соціально-економічної ситуації (зростання параметрів добробуту).

Отже, на нульовій (мінімальній) позначці вектора (відповідній до значення на “межі мінус”) у нас є точка з координатами (0; 0; 0), а на позначці 4 (відповідній до значення на “межі плюс”) – точка з координатами (50; 20; 30). Після цього в тривимірній системі координат на позначці 4 (максимальне значення), користуючись отриманими вище координатами сили розвитку факторів {1; 4; 1}, ми будуємо 1 бал у бік площини сфери Економіка, 4 в бік площини сфери Екологія, 1 у бік площини сфери Суспільство. Потім на нульовій (мінімальній) позначці (0 балів), користуючись отриманими вище координатами сили розвитку факторів {3; 1; 2}, будуємо 3 бали в бік площини сфери Економіка, 1 у бік площини сфери Екологія і 2 в бік площини сфери Суспільство.

Те ж робимо на кожній проміжній градації цього вимірника. Спочатку ми перевіряємо, яким є співвідношення факторів і чи не порушилося воно (порівняно з базовим напрямом), і якщо порушилося, то вносимо зміни в координати на відповідній градації. Потім на цій же градації визначаємо

коефіцієнти сили розвитку факторів і відкладаємо їх аналогічно до того, як це зроблено на екстремумах (на “межі мінус” і “межі плюс”). Отримані точки з’єднуємо відрізками, отримуємо “криву”, яка йде “уздовж і злегка в сторони” від базового напрямку.

Таке графічне відображення дає змогу бачити не тільки спрямованість вектора певного вимірника (базовий напрям), а й зміни прояву сили факторів сфер (Економіка, Екологія, Суспільство) на кожній з п’яти градацій вимірника – від 0 до 4.

Що стосується застосування четвертого індексу (“Якість стратегії сталого розвитку”) у моделі, він, як зазначено вище, є програмним забезпеченням, яке: 1) виконує попередній автоматизований аналіз розроблених актів законодавства за ключовими словами (відповідно до принципів сталого розвитку) і співвідносить їх з ключовими нормами й принципами сталого розвитку, прийнятими як пріоритетні для конкретного регіону, 2) провадить статистичне опрацювання даних за рівнем інтегрованості рішень і планів місцевого рівня в регіональні за питаннями сталого розвитку. Після цього юристи узагальнюють аналіз даних, а фахівець зі сталого розвитку виконує емпіричний огляд-аналіз ситуації зі стратегії сталого розвитку згідно зі зразком, передбаченим у методиці Стратегічної екологічної оцінки, для завершення аналізу. Результатом є низка кількісних даних і обґрунтованих оцінних суджень, які виносять для оцінки і затвердження експертною групою, яка після коригування подає затвержені значення вимірників індексу в органи виконавчої влади регіону.

3.3.4. Методика обчислення коефіцієнта для оцінки вимірників індексу сталого розвитку

У ході розробки методики розрахунку значень вимірників у складі показників сталого розвитку виникло питання про те, як враховувати результати оцінювання показників різними інструментами. Передбачено, що формами оцінки є експертне обговорення за результатами обчислення динаміки значень базових числових індикаторів, а також урахування експертної думки запрошених спеціалістів.

Щоб експерти виставили оцінний бал, кожен вимірник повинен мати сформульовані описи кожного бала градації (від 1 до 5, де 1 є “межею мінус” та 5 є “межею плюс”). Водночас у виставленні бала потрібно враховувати і гостроту потреби у виправленні ситуації, яку описує вимірник, у регіоні. З цією метою проводять опитування громадської думки області щодо ступеня важливості кожного вимірника у складі кожного показника і дані опрацьовують, щоб отримати середні ранги важливості кожного з вимірників для територіальної одиниці (області). Методика відповідає на запитання щодо того, як врахувати ці результати у складі бальної оцінки, що її виставляють експерти.

Пропонуємо для такого уточнення ввести до оцінювання методику на підставі поправкових коефіцієнтів. Коефіцієнт розраховують за формулою

$$Q = (C_v - C_z) / K_p * 100) * (-1),$$

де C_v – середнє значення рейтингу важливості (визначеного внаслідок опитування громадської думки); C_z – середній бал рейтингу важливості цього вимірника; K_p – коефіцієнт похибки охоплення.

Для розуміння нагадаємо, що рейтинг важливості обчислюють [5] за шкалою від 1 до 5, від 1 – “найважливіший” до 5 – “найменш важливий”.

У різних початкових умовах дослідження значення змінної K_p у цій формулі можна задавати по-різному. Воно загалом є відображенням ступеня охоплення громадськості території у визначенні рейтингу вимірників. У

базовому прикладі для області значення дорівнює 10, оскільки припускають, що не більше 10 % населення буде охоплене цим опитуванням. У випадку, коли ступінь охоплення є ще нижчим, то значення змінної множать на 2, на 4. Далі збільшувати її значення немає сенсу, тому що тоді поправковий коефіцієнт впливатиме на бальну оцінку вимірника настільки несуттєво, що цим коефіцієнтом можна знехтувати.

У випадку охоплення понад 10 % населення області змінна **Кп** може дорівнювати 5, а у випадку опитування за допомогою стандартної вибірки доцільно тримати його на рівні 10.

Множник (-1) уведений до формули поправкового коефіцієнта тому, що він визначає характер спонукальних дій, які повинні бути вжиті як результат аналізу вимірника у склад певного індексу сталого розвитку. У випадку значення поправкового коефіцієнта, наприклад, мінус 14 %, (часто це свідчить про досить суттєвий рівень гостроти ситуації і, відповідно, високий рейтинг важливості вимірника для населення – а отже, про явну загрозливу тенденцію, невіршену проблему в сфері сталого розвитку області чи її частини), перша бальна оцінка, виставлена експертами, зменшується на ці 14 %.

Це роблять для того, щоб унаслідок відображення значень індексу в графічному вигляді “діаманта” цей вимірник був занижений на 14 %, що суттєво впливає на площу багатокутника, зайнятого індексом на системі координат, а це приверне увагу посадовців та експертів до недорозвиненості саме цього напрямку, і саме до нього будуть, у підсумку, докладені підвищені зусилля для нормалізації ситуації.

Коефіцієнт можна використовувати і для порівняльних досліджень рейтингу важливості вимірників у регіонах (табл. 55).

Таблиця 55

**Результати обчислення поправкових коефіцієнтів вимірників при $K_p = 10$,
Індекс економіки сталого розвитку**

Вимірник	Св		Q	
	Львівська область	Донецька область	Львівська область	Донецька область
Міра альтернативного заміщення в регіональній економіці	2,80	2,80	7,00	7,00
Міра енергозалежності середовища	3,50	0,80	0,00	27,00
Дружність видобувної галузі до середовища	1,80	3,60	17,00	-1,00
Вплив малого господарювання на біосферу та деурбанізацію	3,20	3,85	3,00	-3,50
Вплив переказів мігрантів на економіку природокористування	4,30	3,70	-8,00	-2,00
Міра гармонізації економіки та природного середовища регіону	3,30	3,20	2,00	3,00

Джерело: авторські узагальнення.

Зазначимо, що поправковий коефіцієнт може мати і додатний, і від'ємний знак залежно, відповідно, від того, чи проблему, відображену цим вимірником у суспільстві, вважають гострою, чи, навпаки, такою, що нею поки що, у сучасному періоді оцінювання, можна знехтувати заради вирішення більш нагальних інших питань економічного розвитку області.

У цьому випадку для наочності у звіті для посадовців органів обласної влади доцільно відобразити графік кожного індексу для області у двох варіантах: по-перше, на базі бальних оцінок експертів та, по-друге, з урахуванням поправкового коефіцієнта (рис. 16).

Рис. 16. Презентація Індексу економіки сталого розвитку з урахуванням поправкового коефіцієнта.

Джерело: авторські узагальнення.

Як можна спостерігати, світліший графік та числа відображають перші бальні оцінки експертів, а темніший “діамант” та більші й темніші числові значення – ці оцінки з урахуванням додавання поправкового коефіцієнта до перших бальних оцінок. Значення кожного з шести вимірників відповідають дослідженню цього індексу по Львівській області станом на 2015 р.

Висновки до розділу 3

У цій частині дослідження сформовано систему показників сталого розвитку рівня регіону з урахуванням макроекономічних параметрів розвитку економіки регіону, що дає змогу інтегрувати ці показники у нову Стратегію розвитку Львівської області на період з 2016 по 2020 р. Загалом запропоновано чотири індикатори сталого розвитку та співвіднесено з ієрархією стратегічних цілей стратегії розвитку регіону.

Стосовно способу взаємодії систем “економіка”, “природа”, “соціум” в сталому розвитку ми взяли за основу, що економіка працює для регіону і є пріоритетною; водночас природа перебуває на рівні, що не допускає її критичного виснаження, а за можливості посилюються слабкі сторони природного середовища. Соціум, з одного боку, є метою розвитку регіону, а з іншого, – його інструментом. Тому економіка працює для соціуму, однак соціум також посилюється на пріоритетних для розвитку напрямках. Роблять акцент на збереженні корінного генофонду, на традиційних цінностях і дотриманні соціального договору.

Виявилось, що низка вимірників у складі всіх показників містить у собі кореляційні залежності, наприклад, явищ економічного, соціального життя або економіки та природи. Віднесення деяких показників чітко до системи “соціум”, “економіка” і “природа” є доволі умовним, тому легше уявити співвідношення показників та їхніх вимірників графічно на тлі трьох кіл, що частково перетинаються, де більш “споріднені” вимірники перебувають на межах кіл або у їхньому перетині.

З’ясовано, що не всі аспекти життя в системах “соціум”, “економіка” і “природа” треба включати (усупереч попередньому переконанню у протилежному) до складу показників сталого розвитку. У випадку Львівської області стратегія пішла шляхом концентрації в семи–десяти напрямках на тлі забезпечення лише традиційної, базової підтримки інших аспектів життя регіону. Цю стратегію умовно можна назвати фокусною, тому що вона

спрямована на досягнення конкурентних переваг лише в низці сфер – там, де таке досягнення можливе, на тлі фінансово-економічного розвитку та подій політичного життя. Отже, показники сталого розвитку повинні відповідати певним стратегічним пріоритетам і узгоджуватися з ними.

Щодо інституційного показника “Якість стратегії сталого розвитку” зазначимо: у країн-сусідів нашої держави розроблені й активно впроваджувані системи показників сталого розвитку у державному (регіональному) та бізнес-плануванні, тоді як в Україні, а особливо на рівні регіонів, звітності зі сталого розвитку нема, а стратегії мають описовий характер, без чітко розроблених систем моніторингу, показників та планів впровадження і змін ситуації. Не ведуть і системи звітності зі сталого розвитку ОЕСР. Тому показники сталого розвитку, призначені для інтеграції в нову стратегію розвитку регіону (Львівщини), є спробою простежити динаміку якості планів, стратегій зі сталого розвитку для сприяння їхньому поліпшенню.

Також запропоновано індекс економічного виміру, названий “Індекс економіки сталого розвитку”, що в складі нової стратегії розвитку регіону (Львівщини) є спробою інтегрувати складові сталого розвитку за допомогою відстеження динаміки взаємозалежних параметрів впливу на економічну систему регіону, та індекс екологічного виміру сталого розвитку, названий “Індекс екології сталого розвитку”, що є спробою відстежити динаміку взаємозалежних параметрів впливу на екосистему регіону.

Окрім того, розроблено індекс соціального виміру, названий “Соціальний індекс сталого розвитку”, з метою інтеграції у нову стратегію розвитку регіону (Львівщини), який є спробою інтегрувати складові сталого розвитку відстеженням динаміки взаємозалежних параметрів впливу на соціальну систему регіону для удосконалення стратегій сталого розвитку.

Запропоновано показник сталого розвитку інституційного виміру, названий “Якість стратегії сталого розвитку”, для оцінки якості управління сталим розвитком і ступеня узгодженості цього напрямку з іншими стратегіями та планами регіону.

У дослідженні розроблено порівняльну індикативну систему сталого розвитку для оцінки позицій сусідніх регіонів України та ЄС з позицій сталого розвитку. Запропоновано дев'ять порівняльних показників, описано принцип їхнього розрахунку та надано порівняльну характеристику їхнього стану. Можна зробити висновок, що провідний європейський досвід у сфері сталого розвитку в Україні доцільно перейняти, зокрема, у поширенні моделей сталого виробництва та споживання, збільшенні ступеня участі громадськості, учених та ділових кіл у вирішенні питань сталого розвитку, зокрема, через впровадження Стратегічної екологічної оцінки. В Україні щодо питань сталого розвитку треба зберігати свої потенціал та позиції і плавно нарощувати їх, створюючи прийнятні умови розвитку та господарювання, і за можливості в наступні три–п'ять років зробити один стратегічний ривок, що матиме економіко-політичний характер.

Визначено, що для розуміння змісту і створення мотивації в органів влади обласного рівня необхідно дослідити і визначити очікуваний приріст суспільних благ як підсумок впровадження планів (у складі СРЛ), що впливають з результатів заміряння кожного з показників.

Для впровадження показників необхідна їхня глибока інтеграція в каркас і управлінський механізм СРЛ. Для цього потрібна координація з органами статистики для спрощення розрахунків елементів показника, визначення процедур розрахунків та з'ясування місця показників у системі моніторингу й оцінки Стратегії розвитку регіону.

У майбутньому необхідно розробити для обласних органів виконавчої влади керівні принципи, які дадуть змогу отримати ефект від моніторингу показників сталого розвитку і коригувати впровадження Стратегії розвитку регіону так, щоб вони могли чітко фіксувати приріст суспільних благ як наслідок використання у Стратегії принципів і показників сталого розвитку.

Результати апробації вимірників у складі показників враховують те, що пріоритети зі сталого розвитку розставлені в різній послідовності для різних рівнів господарювання (індивідуальне домогосподарство, місцеве співтова-

риство, регіон), тому показники різних рівнів повинні бути взаємно скориговані.

Оскільки людський капітал та, зокрема, система лідерства в сільських громадах визнана ключовим фактором сталості, то в дослідженні узагальнено нові розробки з супроводу сталості розвитку місцевих ініціативних груп у рамках моделі “змішаної експертної підтримки” на прикладі досвіду роботи з 28 сільськими громадами у чотирьох регіонах України.

З метою апробації нових розроблених показників сталого розвитку та їхніх вимірників на місцевому рівні в рамках цієї роботи досліджено сталість мікрорегіонів, на території яких діють місцеві громади. Визначено, що стійкість здобутків будь-якого місцевого проекту залежить не лише від зусиль самої групи його виконавців, а й від фонових або контекстних умов, що визначають сталий розвиток території. Таким способом вдалося протестувати нещодавно розроблені показники сталого розвитку на прикладі десяти мікрорегіонів у двох областях – Львівській та Донецькій.

На підставі результатів аналізу факторів сталості ініціатив місцевих громад на місцевому рівні сформовано ключові положення Стратегії підтримки сталості розвитку (інституціоналізації) місцевих громад. Основним акцентом принципової частини рекомендацій став людський чинник, який виявився важливішим на етапі самостійного функціонування проектів, ніж на етапах операційного управління в ході Програми.

Однією з рекомендацій до Стратегії інституціоналізації є твердження: “Залишайте результати проекту тільки на психологічно збалансованих і надійних, “партисипативних” лідерів громад”. Саме такі лідери громадської думки є основою “соціального клею”, що підвищує рівень місцевого соціального капіталу. У таких лідерів мають бути розвинені механізми психологічної компенсації, що не дасть змоги їм емоційно “зриватися” на інших членах групи і водночас допомагатиме доводити справу до кінця. Крім того, на майбутнє подібним програмам рекомендовано ефективно управляти “мотиваціями успіху” групи.

Серед успішних методик назвемо додатковий азарт до перемоги, який ініціативна група отримує в разі правильного розвитку й успішного зовнішнього супроводу. Не менш важливо з метою позитивної мотивації створити для групи простий і реалістичний “каркас” фінансово-технічної підтримки їхніх малих проектів (простіше кажучи, забезпечити їм гарантований стартовий внесок), що дасть змогу збільшити частку залучених громадою зовнішніх коштів на їхню реалізацію.

Рекомендовано будувати стратегію інституціоналізації на хороших організаційних “фундаментах”: висока “залишкова сталість” формується на тих проектних “майданчиках”, де є сильні зв’язки з зовнішніми партнерами на засадах взаємної довіри, де фінансові системи неконфліктні, а сама програма чесна і враховує очікування й мотиви місцевих партнерів.

Окрім того, зроблено наукові висновки дослідження факторів сталості розвитку громад та ініціативних груп у сільській місцевості в Україні, а саме:

- міру успішності реалізації проекту в малому населеному пункті та його сталість визначає якість соціального капіталу в лідера та його ініціативної групи;
- серед показників успішності сталого розвитку в малих населених пунктах України виділено управління мотиваціями успіху малої групи, неконфліктність систем управління, гарантовані стартові внески і взаємна довіра, що веде до зростання соціального капіталу серед місцевих партнерів;
- для досягнення соціологічно значимого успіху такої програми в кожній області місцеві соціальні проекти повинні бути підкріплені в 2,0–2,5 рази масштабнішими (за обсягом бюджету) проектами зі створення робочих місць, що працюють у тих самих громадах.

З погляду методики роботи у сфері забезпечення сталості сільських громад-партнерів на підставі ранжування показників сталого розвитку керівниками сільських ініціативних груп можна зробити такі висновки:

- керівники ініціативних груп схильні укрупнювати пріоритети до двох–чотирьох найголовніших замість шести або дев’яти. Так, очевидно,

простіше в управлінні ресурсами та у впровадженні стратегії вирішення цих важливих питань;

- шкали оцінки кожного вимірника повинні бути досить загальними, щоб кожна територія могла обрати бал оцінки для своїх умов. У цьому разі обов'язково пояснювати виставлений бал і потім враховувати ці пояснення в ході розробки політики сталого розвитку в контексті потреб та унікальності ситуації кожного досліджуваного суб'єкта. У підсумку можливий лише поверхневий ступінь узагальнення щодо керівних дій рівня регіону, тоді як більшість таких політик сталого розвитку буде конкретизована настільки, що відповідатиме потребам мікрорегіонів.

Для практичного використання розробленої системи показників сталого розвитку створено модель, яку можна використовувати з програмним забезпеченням, що створює графіки у тривимірних системах координат. Це зумовлене тим, що, по-перше, такі системи активно розвиваються, а по-друге, кожен вимірник відповідного індексу необхідно оцінити за цифровою шкалою та відобразити у системі, яка дає змогу побачити співвіднесення та взаємозалежності у розвитку значень вимірників і коригувати стратегію розвитку області (регіону) у випадку різких невідповідностей їхніх значень щодо вимірників сталого розвитку.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі вирішено важливу науково-практичну задачу – удосконалено теоретико-методичні та прикладні засади формування системи показників сталого розвитку території. Отримані наукові результати дослідження та їхнє узагальнення дають змогу сформуванню таких висновків і пропозицій, які мають науково-теоретичне та практичне значення:

1. Обґрунтовано, що на сучасному етапі розвитку цивілізації концепція сталого розвитку є безальтернативною на глобальному рівні концепцією соціально-економічного розвитку будь-якої економічної системи. З'ясовано, що перехід на принципи сталого розвитку є завданням не тільки національного, а також регіонального рівня, сферою компетенції держави. Виконаний аналіз засвідчив, що ключові пункти Стратегії України в галузі сталого розвитку до 2020 р., відповідають базовим положенням концепції сталого розвитку ООН.

2. Аналіз практики реалізації сталого розвитку економіки різних країн дає підставу стверджувати, що регулювання економічної системи має відбуватись на основі розробки ефективного економічно-організаційного механізму, який системно охоплює завдання, функції, методи та інструменти управління економічними процесами. Для України, на сучасному етапі розвитку соціально-економічної системи, характерною рисою є структурна та регіональна диспропорція, що перешкоджає формуванню ефективного механізму управління сталим розвитком економіки.

3. Аналіз досвіду економічно розвинених країн свідчить, що в основу формування стратегії сталого розвитку покладено адекватну цілям соціально-економічного розвитку систему показників сталого розвитку. Необхідність розробки показників сталого розвитку зазначена в «Порядку денному на XXI століття», прийнятому на Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро 1992 р. У відповідності до цих документів головною метою формування системи показників сталого розвитку є створення надійної основи для процесів прийняття управлінських рішень на всіх рівнях. Хоча розробка

показників сталого розвитку далека від завершення, сьогодні існує велика кількість індикаторів і індексів сталого розвитку. Проте велика кількість індикаторів і індексів утруднює їх використання не тільки на національному, а й на регіональному та місцевому рівнях.

4. Отримані в роботі результати аналізу підходів до формування показників і індикаторів сталого розвитку у розвинених країнах допомагають виокремити основні принципи формування системи показників сталого розвитку. До головних принципів автор зачислив:

- системність показників, кожен з яких має відображати окремий аспект сталого розвитку: економічний, екологічний, соціальний і технологічний;

- побудова інтегрального показника, чи індикатора, який дає загальну характеристику сталості соціально-економічного розвитку;

- система індикаторів повинна виявляти суттєві взаємозв'язки між економічною діяльністю та соціально-екологічними умовами функціонування суспільства, що сприятиме формуванню і реалізації політики сталого розвитку.

5. Виявлено необхідність інтеграції загальноприйнятих показників сталого розвитку у специфіку стратегій сталого розвитку окремих територій, оскільки цілі сталого розвитку території доволі часто не збігаються з класичними цілями економічного розвитку територій. Запропонована в роботі схема інтеграції показників сталого розвитку в стратегію економічного розвитку дає змогу враховувати рівень і специфіку соціально-економічного розвитку конкретної території.

6. Визначено, що показники сталого розвитку пов'язані з питанням балансу та збалансованого розвитку на території. З'ясовано, що вихід значення показника за порогові рамки, тобто з оптимальної зони з відповідними кожному балу стратегіями поведінки чи керівними принципами, означає, що порушується баланс системи.

7. Доведено, що запропоновані в роботі вимірники кожного з запропонованих індексів сталого розвитку допомагають виконати аналіз динаміки ключових індикаторів сталого розвитку території, визначити ключові

тенденції соціального, економічного та екологічного розвитку території. Для цього виділено індикатори-складові вимірників кожного з чотирьох індексів сталого розвитку, проаналізовано динаміку ключових індикаторів. Для обґрунтування доцільності використання цих вимірників у складі індексів визначено ключові тенденції розвитку соціального, економічного та природного вимірів території.

8. Виконання стратегії сталого розвитку території можливе за умови формування ефективного функціонування територіального господарського механізму, в основі якого має бути закладена соціально орієнтована економічна система ринкового типу, що спроможна ефективно виконувати регулятивну функцію соціально-економічного розвитку регіону. Головні показники сталого розвитку регіону треба враховувати в таких програмних документах:

- стратегічних програмах економічного та соціального розвитку території;
- програмах економічного та соціального розвитку, що розроблятимуться на період повноважень новообраних органів місцевого самоврядування;
- щорічних програмах економічного і соціального розвитку території.

9. У всіх планах потрібно подати чітке визначення національних, територіальних пріоритетів для забезпечення сталого розвитку. Механізми забезпечення сталого розвитку мають бути сформовані на оптимальному поєднанні ринкових, державних, економічних та організаційних інструментів і важелів регулювання соціально-економічних відносин.

Реалізація зазначених пропозицій щодо удосконалення засад формування системи показників сталого розвитку території сприятиме розвитку ефективного економічно-організаційного механізму, який гармонійно охоплює завдання, методи, функції, інструменти управління економічними процесами, та слугуватиме вагомим чинником якісних структурних перетворень національної економіки на користь реалізації політики, спрямованої на сталий розвиток.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Економічний розвиток України : інституціональне та ресурсне забезпечення / [О. М. Алимов, А. І. Даниленко, В. М. Трегобчук та ін. ; редкол.: С. І. Пирожков (відп. ред.) та ін.] ; НАН України. Об'єднаний ін-т економіки. – К., 2005. – 539 с.
2. Системно-комплексне оцінювання потенціалу сталого розвитку України / [О. М. Алимов та ін.] ; НАН України, ДУ “Ін-т економіки природокористування та сталого розвитку НАН України”. – К. : ДУ “Ін-т економіки природокористування та сталого розвитку НАН України”, 2013. – 86 с.
3. Сталий розвиток національного господарства: еколого-економічна концепція / [О. І. Маслак та ін.]; за заг. ред. О. І. Маслак; Кременчуц. нац. ун-т ім. М. Остроградського, каф. економіки. – Кременчук : Щербатих О. В., 2014. – 241 с.
4. Химинець В. В. Сталий розвиток Карпатського регіону в євроінтеграційній стратегії України / В. В. Химинець; НАН України, Держ. установа “Ін-т економіки природокористування та сталого розвитку НАН України”. – К. : Ін-т екон. природокористування та сталого розвитку НАН України, 2013. – 519 с.
5. Сталий людський розвиток : забезпечення справедливості : нац. доп. / [С. Ю. Аксьонова та ін. ; В. М. Геєць (голова) та ін.] ; НАН України, Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи [та ін.]. – Умань : Сочінський, 2012. – XVIII, 382 с.
6. Ризики, безпека, кризи і сталий розвиток в економіці : методології, моделі, методи управління та прийняття рішень / [С. К. Ромазанов та ін.]; за заг. ред. С. К. Ромазанова ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ : Ноулідж, 2012. – 947 с.
7. Сталий розвиток : світоглядна ідеологія майбутнього / [М. А. Хвесик, І. К. Бистряков, Л. В. Левковська, В. В. Пилипів] ; за ред. М. А. Хвесика; НАН України, ДУ “Ін-т економіки природокористування та сталого

- розвитку НАН України”. – К. : ДУ “Ін-т економіки природокористування та сталого розвитку НАН України”, 2012. – 464 с.
8. Куценко В. І. Сталий розвиток: стратегія і тактика формування через призму соціогуманітарної сфери / В. І. Куценко; за наук. ред. С. О. Лизуна ; НАН України, ДУ “Ін-т економіки природокористування та сталого розвитку НАН України”. – К. : ДУ “Ін-т економіки природокористування та сталого розвитку НАН України”, 2012. – 167 с.
 9. Адміністративно-територіальний устрій та сталий розвиток регіону : (концепт. основи та методологія) / [В. М. Бабаєв та ін.] ; М-во освіти і науки України, Нац. техн. ун-т “Харків. політехн. ін-т” : 2-ге вид., стер. – Х. : НТУ “ХПІ”, 2008. – 315 с.
 10. Кузьменко В. В. Економічна безпека та сталий розвиток : регіональний аспект / В. В.Кузьменко ; М-во освіти і науки України, Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – Донецьк : ДонНУЕТ, 2008. – 144 с.
 11. Сталий розвиток територіальної громади: управлінський аспект / [Ю. О. Куц, В. В. Мамонова, О. К. Чаплигін та ін.]; за заг. ред. Ю. О. Куца, В. В.Мамонової; Нац. акад. держ. управління при Президентові України, Харк. регіон. ін-т держ. управління. – Х. : Магістр, 2008. – 235 с.
 12. Сахаєв В. Г. Сталий розвиток і економіка природовідтворення / В. Г. Сахаєв, В. Я. Шевчук; Центр дослідження сталого розвитку. – К. : Геопринт, 2004. – 213 с.
 13. Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях / [Н. М. Андрєєва та ін.]; за наук. ред. Є. В. Хлобистова ; Рада з вивчення продукт. сил НАН України, Ін-т ринку та екон.-екол. досліджень НАН України, Сум. держ. ун-т [та ін.]. – Сімферополь : Фенікс, 2010. – 581 с.
 14. Бас Ю. Корпоративна соціальна відповідальність та сталий розвиток / Ю. Бас // Стратегія і тактика сталого розвитку економіки України : Матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції / Редкол.: д-р екон.

- наук, проф. І. Ф. Баланюк [та ін.]; Кам'янець-Подільський держ. аграрно-техн. ун-т, м. Кам'янець-Подільський, 1–2 листопада 2012 р. – Тернопіль : Крок, 2012. – С. 26–28.
15. Білорус О. Г. Глобальна перспектива і сталий розвиток : Системні маркетингові дослідження / О. Г. Білорус, Ю .М. Мацейко; Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАН України, Міжнар. ін-т глобалістики, Міжрегіон. акад. упр. персоналом. – К., 2005. – 491 с.
 16. Малік М. Й. Сталий розвиток сільських територій: суть та оцінка / М. Й. Малік // Роль науки у підвищенні технологічного рівня і ефективності АПК України : Матеріали всеукр. наук.-практ. конф. 16–18 травня 2012 р. / Редкол.: д.е.н., проф. Вергуонов В.А. [та ін.]. – Тернопіль: Крок, 2012. – С. 21-24.
 17. Волков В. Вплив тінізації економіки на економічну безпеку та сталий розвиток національного господарства // В. Волков, Л. Горшкова // Стратегія і тактика сталого розвитку економіки України: Матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції / Редкол.: д-р екон. наук, проф. І. Ф. Баланюк [та ін.]; Кам'янець-Подільський держ. аграрно-техн. ун-т, м. Кам'янець-Подільський, 1–2 листопада 2012 р. – Тернопіль : Крок, 2012. – С. 20–23.
 18. Стельмашук А. Сталий розвиток економіки: сутність, проблеми, перспективи / А. Стельмашук // Стратегія і тактика сталого розвитку економіки України : Матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції / Редкол.: д-р екон. наук, проф. І. Ф. Баланюк [та ін.]; Кам'янець-Подільський держ. аграрно-техн. ун-т, м. Кам'янець-Подільський, 1–2 листопада 2012 р. – Тернопіль : Крок, 2012. – С. 5–17.
 19. Дрейер О. Н. Экология и устойчивое развитие : учеб. пособие / О. Н. Дрейер, В. А. Лось. – М., 1997. – 224 с.
 20. Кинг А. Первая глобальная революция: Докл. Римского клуба / А. Кинг, Р. Шнайдер. – М. : Прогресс, 1991. – 340 с.
 21. Програма дій “Порядок денний на XXI століття” (“AGENDA 21”). Ухвалена конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-

- де-Жанейро (Саміт “Планета Земля” 1992). – К. : “Інтелсфера”, 2000. – 359 с.
22. Сталий розвиток – Вікіпедія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Сталий_розвиток
 23. Hughes B. Sustainable futures: policies for global development / B. Hughes, P. Johnston // Futures. – 2005. – Vol. 37. – Is. 8, October. – P. 813–831.
 24. CSD Indicators for Sustainable Development, 3rd ed., 2005. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.un.org
 25. “Праздник окончен”. Forbes, 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forbes.ua/magazine/forbes/1358617-prazdnik-okonchen>
 26. Гуменний В. Д. та ін. Погляд на продовольчу безпеку України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/nvlnu_2012_14_3\(4\)_25.pdf](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/nvlnu_2012_14_3(4)_25.pdf)
 27. Мужилко О. О. Основні витоки ідеї сталого розвитку та шлях переходу України на принципи сталого розвитку / О. О. Мужилко. // Державне управління: удосконалення та розвиток. - 2011. - № 7. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2011_7_7
 28. Олдак П. Г. Равновесное природопользование. Взгляд экономиста / П. Г. Олдак. – Новосибирск : Наука, 1983. – 128 с.
 29. Основи стійкого розвитку : навч. посібник / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л. Г. Мельника. – Суми: Університетська книга, 2005. – 654 с.
 30. Шубравська О. В. Сталий розвиток агропродовольчої системи України / О. В Шубравська ; Інститут економіки НАН України. – К., 2002. – 203 с.
 31. Индикаторы устойчивого развития : базовые понятия. – М. : Институт Всемирного банка, 2001.
 32. Лао Цзы. М.: ВИНТИ, 1996

33. Экологическая экономика : перспективы применения экономических инструментов в области охраны окружающей среды в Германии, России и Украине. – М. : Евразия, 1994.
34. Pareto, Vilfredo. Manual of Political Economy. 1971.
35. “Азиатские тигры” капитулировали. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://imp22.ru/art/Aziatskie_tigry_kapitulirovali_.html
36. Концептуальні засади переходу до економічної моделі сталого розвитку, орієнтованого на використання енергоефективних технологій. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.slideshare.net/NDEI/ukr-26859952>
37. Цикли Кондратьєва. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.textreferat.com/referat-21636-1.html>
38. Шумпетер Йозеф. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ru.m.wikipedia.org/wiki/Йозеф_Шумпетер
39. Нужны ли Украине мигранты? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://society.lb.ua/position/2013/11/15/241154_nuzhni_li_ukraine_migranti.html
40. Новости рынка. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.trade-project.com/news/2-2011-02-08-07-43-40/23-2012-10-01-14-37-56>
41. Экономические реформы сельского хозяйства, проводимые Н. С. Хрущёвым. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskie-reformy-selskogo-hozyaystva-provodimye-n-s-hruschyovym>
42. Почему разоряются американские фермеры? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.creativeconomy.ru/articles/9062/>
43. Poland has survived the economic crisis remarkably well, but the country faces a future dilemma over adopting the euro. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2012/09/25/poland-economic-success-orlowski/>

44. French film quotas and cultural protectionism. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www1.american.edu/ted/frenchtv.htm>
45. Гадд Дж. Що не так з існуючою термінологією?//Дж. Гадд // Прибуткове свинарство. – 2013. – № 6 (18). – С. 48–49.
46. Нерівноцінний обмін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uapress.info/uk/news/show/8944>
47. Плани ідеальних міст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kannelura.info/?tag=ideals>
48. Почему зерно более перспективный товар для Украины, чем металл? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forbes.ua/opinions/1370009-rochemu-zerno-bolee-perspektivnyj-tovar-dlya-ukrainy-chem-metall>
49. Интервью с Джорджем Бушем в декабре 1992 года. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://so-l.ru/news/show/14287873>
50. Кампанелла Т. Город солнца / Т. Кампанелла [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://studentinterbiz.at.ua/load/tomazo_kampanella_gorod_solnca/1-1-0-18
51. Bacon F. New Atlantis / F. Bacon [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://oregonstate.edu/instruct/phl302/texts/bacon/atlantis.html>
52. Відомі висловлювання Г. Форда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.m.wikiquote.org/wiki/Henry_Ford
53. Экономические циклы. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ru.wikipedia.org/wiki/Экономические_циклы
54. Моисеев Н. Н. Экология человечества глазами математика / Н. Н. Моисеев. – М. : Молодая гвардия, 1988. – 254 с.
55. Дар-эс-Салам. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tema.ru/travel/tanzania/#dar-es-salam>
56. Economizing Distributed Solar on a National Scale. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://financere.nrel.gov/finance/content/economizing-distributed-solar-national-scale>

57. Железный закон олигархии, или Великая ложь нашего времени. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://hvylya.org/analytics/geopolitics/zheleznyj-zakon-oligarhii-ili-velikaja-lozh-nashego-vremeni.html>
58. Взгляды Н. Д. Кондратьева, В. Леонтьева, С. Кузнецца. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ekonomicheskaya-teoriya.net/edu/mezhdunarodnye-ekonomicheskije-otnosheniya/ekonomicheskij-rost-mezhdunarodnye-ekonomicheskije-otnosheniya/vzglyady-n-d-kondrateva-v-leonteva-s-kuzneca.html>
59. Стратегія сталого розвитку Харківської області до 2015 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kharkivoda.gov.ua/uk/article/static/id/243>
60. Філяк М. Бізнес-планування у малому кооперативному підприємстві. Збірник матеріалів / М. Філяк, Ю.Завадовська. – Львів : ЗУРЦ, 2013. – С. 64.
61. Израильский вариант развития аграрного сектора экономики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.m-ekonomu.ru/art.php?nArtId=126>
62. Результати аналізу потенціалу та сталості мікропроектів Фази 2 // Громадські ініціативи. – 2014. – № 22. – С. 8–16.
63. Сковорода Г. Разговор п'яти путников о истинном щастіи в жизни / Григорій Сковорода. Вірші. Пісні. Байки. – К. : Наук. думка, 1983. – 541 с.
64. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>
65. Алієва О. Методологія проведення Стратегічної екологічної оцінки (СЕО) Стратегії розвитку Львівської області до 2025 р. Матеріали презентації / О. Алієва. – Львів : Проект “Місцевий економічний розвиток міст України”, 2013.
66. Дерево цілей Стратегії розвитку Львівщини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oblrada.lviv.ua/doc/aktualno/ctrateg.docx>

67. Комісія Брундтланд. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ustoichivo.ru/dictionary.html&view=%CA
68. Мелень-Забрамна О. М. Звіт про стратегічну екологічну оцінку проекту програми розвитку малого підприємництва у Львівській області / О. М. Мелень-Забрамна. – Львів, 2012. – 30 с.
69. Робочі матеріали до стратегії розвитку Львівської області до 2020 року. – Проект “Місцевий економічний розвиток міст України”. – Львів, 2014.
70. Філяк М. С. Досвід впровадження компоненту “Розвиток громад”. Проект “Попередження торгівлі людьми шляхом розвитку соціальної роботи та мобілізації громад” / М. С. Філяк. – Львів : Часопис, 2014. – 72 с.
71. Філяк М. С. Сталість територіального розвитку громад-партнерів : апробація показниками / М. С. Філяк // Громадські ініціативи. – 2014. – № 23. – С. 3–8.
72. Мельник Л. Т. Екологічна економіка / Л. Г. Мельник. – Суми : ВТД Університетська книга, 2002. – 346 с.
73. Регіональна економіка : підручник / за ред. Є. П. Качана. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1721082838637/rps/integralni_pokazniki_stalogo_rozvitku
74. Стратегія розвитку Львівської області до 2015 року. Моніторинг за 1 півріччя 2008 року. – Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2008. – 111 с.
75. Lind Douglas A. Statistical Techniques in Business & Economics / Douglas A. Lind, William G. Marchal, Samuel A. Walten. – 14th Ed. McGraw-Hill, 1999
76. “Ріо+20”: майбутнє, якого ми прагнемо. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lesovod.org.ua/node/14602>
77. Стратегія сталого розвитку Харківської області до 2015 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kharkivoda.gov.ua/uk/article/static/id/243>

78. Проект Угоди про Асоціацію України з ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://comeuroint.rada.gov.ua/komevoint/doccatalog/document?id=56219>
79. Презентація “Механізми реалізації державної політики регіонального розвитку”. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rgd.org.ua/project_activities/round.../presentationvakulenko1.ppt
80. Алієва О. Презентація “Методологія проведення Стратегічної екологічної оцінки Стратегії розвитку Львівської області до 2025 року” / О. Алієва. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.mled.org.ua
81. Результати Дослідження шляхом участі // Громадські ініціативи. – 2013.— № 1(16). – С. 6–15.
82. Програма “Людський Капітал”. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mojregion.eu/program-operacyjny-kapital-ludzki/aktualnosci.html>
83. Програма “Люди до Людей”. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/enlargement/taiaex/p2p/index_en.htm
84. Завадовська Ю. Ю. Два запитання та одна проблема сільського мігранта /Ю. Ю. Завадовська // Громадські ініціативи. – 2013. – № 18. – С. 10–11.
85. Перелік діючих проектів міжнародної технічної допомоги, що реалізуються в Україні та пройшли державну реєстрацію (перереєстрацію) у Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України станом на 01 січня 2014 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oda.kherson.ua/upload/dodatok.doc>
86. Проект “Запобігання торгівлі людьми шляхом розвитку соціальної роботи та мобілізації громад” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://childfund.org.ua/en/trafficking>
87. Проект “Transfer of know-how on professional counselling for young people”. [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.irp-fundacja.pl/know-how/en-index.php

88. Статистичний щорічник Львівської області за 2014 рік. Частина I. Львівська область, збірник. – Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2015. – 366 с.
89. Філяк М. С. Мотиваційні чинники запровадження інновацій при переході до місцевого сталого розвитку: погляд з позиції Стратегії виходу / М. С. Філяк : матеріали доп. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 7 березня 2014 р. / За заг. ред. М. М. Палінчак, В. П. Приходько. – Ужгород : Видавничий дім “Гельветика”, 2014. – 292 с.
90. Філяк М. С. Результати аналізу потенціалу та сталості мікропроектів Фази 2 / М. С. Філяк // Громадські ініціативи. – 2014. – № 21. – С. 8–16.
91. Чеканова Л. Г. Проектний аналіз : конспект лекцій зі спеціальності 6.050107 “Економіка підприємства” / Л. Г. Чеканова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://eprints.kname.edu.ua/2843/1/Консп_Лекц.doc
92. Community Capitals. Department of Sociology, Iowa State University. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.soc.iastate.edu/staff/cflora/ncrcrd/capitals.html>
93. SDC letter to management. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sdcmplemneticome.ch/en/Home/Financial_Sector/media/PeerReview_SDC_2003.pdf
94. Проект “Попередження торгівлі людьми шляхом розвитку соціальної роботи та мобілізації громад, Фаза 2”. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://childfund.org.ua/en/trafficking>
95. Програми розвитку села в Україні : збірник матеріалів. – Львів : ЗУРЦ, 2014 – 64 с.
96. Алимов О. М. Ідентифікація базових компонентів системи управління потенціалом сталого розвитку / О. М. Алимов, О. О. Демешок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics-of-nature.net/uploads/arhiv/2013/Alimov.pdf>

97. Проект “Попередження торгівлі людьми шляхом розвитку соціальної роботи та мобілізації громад, Фаза 2, 2012-2015”. Огляд успішності та потенціалу компоненту “Розвиток громад”. Презентація за оцінкою експертної групи компоненту, м. Львів, грудень 2013 р. – Львів, 2013.
98. Exit strategy: the nexis of policy and strategy. Colonel Stephen a. Clark, USAF fellow, Weatherhead Center for International Affairs, Harvard University, 2006.
99. Exit strategies: the international dimension. Intervention by Lorenzo Bini Smaghi, Member of the Executive Board of the ECB, Euro50 Group Meeting [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2009/html/sp091120_1.en.html
100. Exit Strategies For Agricultural Input Subsidy. // Mozambique Strategy Support Program, Policy Note 4. – 2012. – October. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ifpri.org/sites/default/files/publications/mssppn4.pdf>
101. Оцінка екологічної складової двостороннього співробітництва між Україною та ЄС / [за ред. Н. Андрусевич]. – Львів, 2013 – 202 с.
102. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rv.gov.ua/sitenew/data/upload/files/1/proj.doc
103. “Sustainable Development: A Critical Review” by Lele, S. 1991. World Development vol. 19, # 6, pp. 607 – 621.
104. Дейлі Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку / Г. Дейлі. – К. : Інтелсфера, 2001. – 312 с.
105. Кинг А. Первая глобальная революция: Докл. Римского клуба / А. Кинг, Б. Шнайдер. – М. : Прогресс, 1991. – 340 с.
106. Дрейер О. Н. Экология и устойчивое развитие : учеб. пособие / О. Н. Дрейер, В. А. Лось. – М., 1997. – 224 с.

107. Урсул А. Д. Перспективы эволюции государства в модели устойчивого развития / А. Д. Урсул // *Общественные науки и современность*. – 1996. – № 2. – С. 134–144.
108. Писарев В. Д. Глобальная стратегия устойчивого развития : опасные тенденции и превентивные меры России / В. Д. Писарев. – М. : РАН. Ин-т США и Канады, 1999. – 51 с.
109. Carter N. *The Politics of the Environment. Ideas, Activism, Policy*. Copyright Cambridge University Press. Published November 2001. 382 p.
110. Jovane F. The incoming global technological and industrial revolution towards competitive sustainable manufacturing / F. Jovane, H. Yoshikawa // *CIRP Annals – Manufacturing Technology*. – 2008. – Vol. 57, Is. 2. – P. 641–659.
111. Onishi A. Futures of global interdependence (FUGI) global modeling system : Integrated global model for sustainable development / A. Onishi // *J. of Policy Modeling*. – 2005. – Vol. 27, Is. 1. – P. 101–135.
112. Blinc R. Sustainable development and global security / R. Blinc, A. Zidans̃ek, I. Šlaus // *Energy*. – 2007. – Vol. 32, Is. 6. – P. 883–890.
113. Clark G. Evolution of the global sustainable consumption and production policy and the United Nations Environment Programme's (UNEP) supporting activities / G. Clark // *J. of Cleaner Production*. – 2007. – Vol. 15, Is. 6. – P. 492–498.
114. Jegatheesan V. The need for global coordination in sustainable development / V. Jegatheesan, J. L. Liow, L. Shu [et al.] // *J. of Cleaner Production*. – 2009. – Vol. 17, Is. 7. – P. 637–643.
115. Gończ E. Increasing the rate of sustainable change: a call for a redefinition of the concept and the model for its implementation / E. Gończ, U. Skirke, H. Kleizen, M. Barber // *J. of Cleaner Production*. – 2007. – Vol. 15, Is. 6. – P. 525–537.
116. Hughes B. Sustainable futures: policies for global development / B. Hughes, P. Johnston // *Futures*. – 2005. – Vol. 37, Is. 8. – P. 813–831.

117. Kotabe M. Global sourcing strategy and sustainable competitive advantage / M. Kotabe, J. Murray // *Industrial Marketing Management*. – 2004. – Vol. 33, Is. 1. – P. 7–14.
118. Sneddon C. Sustainable development in a post-Brundtland world / C. Sneddon, R. Howarth // *Ecological Economics*. – 2006. – Vol. 57, Is. 2. – P. 253–268.
119. Ефремов А. Устойчивое или гармоничное (с экосистемой) развитие – чему отдать предпочтение? / А. Ефремов // *Экономика Украины*. – 2008. – № 2. – С. 85–90.
120. Корнийчук Л. Устойчивое развитие и глобальная миссия Украины / Л. Корнийчук, В. Шевчук // *Экономика Украины*. – 2009. – № 5. – С. 4–14.
121. Шостак Л. Цели и приоритеты устойчивого развития Украины / Л. Шостак // *Экономика Украины*. – 2002. – № 10. – С. 30–36.
122. Філіпенко А. С. Глобальні форми економічного розвитку історія і сучасність / А. С. Філіпенко. – К. : Знання, 2007. – 670 с.
123. CSD Indicators for Sustainable Development, 3rd edition, 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/esa/sustdev/natlinfo/indicators/factsheet.pdf> поз. 25
124. Про Стратегію сталого розвитку “Україна – 2020” : Указ Президента України від 12 січ. 2015 р. № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#n10>
125. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України № 1678-VII від 16.09.2014 р. // *Відомості Верховної Ради України*. – 2014. – № 40. – Ст. 2021.
126. Конституція України. – Ст. 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
127. Про затвердження плану заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку “Україна-2020” у 2015 році: розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 березня

- 2015 р. № 213-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/213-2015-%D1%80>
128. Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року, затверджена Постановою Правління Національного банку України від 18.06.2015 р. № 391 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0391500-15>
129. Загальні вимоги до визначення результативних показників бюджетних програм, затверджені наказом Міністерства фінансів України від 15.06.2015 р. № 553 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0771-15>
130. Про внесення змін до Закону України “Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки” : Закон України від 14 липня 2015 р. № 595-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1699-18/paran59#n59>
131. Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна – НАТО на 2015 рік : Указ Президента України від 23 квітня 2015 р. № 238/2015 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 34. – С. 69, ст. 1008.
132. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 р. “Про Стратегію національної безпеки України” : Указ Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>
133. Про схвалення Стратегії підвищення ефективності діяльності суб’єктів господарювання державного сектору економіки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 травня 2015 р. № 662-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/662-2015-%D1%80>
134. Про схвалення Стратегії реформування державної служби та служби в органах місцевого самоврядування в Україні на період до 2017 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації : розпорядження Кабінету

- Міністрів України від 18 березня 2015 р. № 227-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/227-2015-%D1%80>
135. Филяк М. Интеграция показателей устойчивого развития в новую стратегию региона : Монография / М. Филяк. – LAP Lambert Academic Publishing. 2015. – 260 с.
136. Філяк М. С. Визначення та інтеграція показників у плани сталого розвитку територій / М. С. Філяк // Наук. вісник Львів. нац. ун-ту вет. медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького. Сер. екон. науки. – 2013. – Т. 15, № 1 (55), ч. 5. – С. 218–222.
137. Філяк М. С. Деурбанізація як інструмент сталого розвитку мікрорегіонів / М. С. Філяк, Ю. Ю. Завадовська // Наук. вісник Львів. нац. ун-ту вет. медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького. Сер. екон. науки. – 2014. – Т. 16, № 2(5). – С. 165–172.
138. Філяк М. С. Деякі питання збалансованості у стратегіях сталого розвитку та їх зв'язок з технологічними укладами / М. С. Філяк // Наук. вісник Львів. нац. ун-ту вет. медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького. Сер. екон. науки. – 2013. – Т. 15, № 2. – С. 392–400.
139. Філяк М. С. Етичні питання у формулюванні показників сталого розвитку [Електронний ресурс] / М. С. Філяк // Наук. вісник Львів. нац. ун-ту вет. медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького. Сер. екон. науки. – 2013. – Т. 15, № 3(4). – С. 321–334.
140. Філяк М. С. Вибір еліт у сталому розвитку / М. С. Філяк // Науковий вісник Харків. ун-ту. Сер. екон. науки – 2014. – Вип. 5, ч. 1. – С. 279–282.
141. Філяк М. С. Векторна модель системи показників сталого розвитку регіону / М. С. Філяк, Ю. Ю. Завадовська // Наук. вісник Львів. нац. ун-ту вет. медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького. Сер. екон. науки. – 2015. – Т. 17, № 4(64). – С. 360–365.
142. Филяк М. С. Социальные факторы устойчивости развития территорий в регионах Украины / М. Филяк // Вестник Санкт-Петербург. ун-та. – 2015. – Сер. 12, № 1. – С. 137–146.

143. Філяк М. Реформування організаційно-правових форм кооперативних підприємств на селі / М. Філяк // Громадські ініціативи. – 2013. – № 2(18). – С. 3–7.
144. Філяк М. С. Напрями реформування кооперативних сільськогосподарських підприємств : проблеми та перспективи / М. С. Філяк, В. І. Душка // Розвиток сільських територій. Організаційно-правові форми в сільському господарстві : збірник наук. праць економістів-аграрників / [за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. П. М. Музики]. – Львів : СПОЛОМ, 2013. – 472 с.
145. Філяк М. С. Досвід впровадження компоненту “Розвиток громад”. Проект “Попередження торгівлі людьми шляхом розвитку соціальної роботи та мобілізації громад” / М. С. Філяк. – Львів : Часопис, 2014. – 72 с.
146. Філяк М. С. Показник “Якість стратегії сталого розвитку” / М. С. Філяк // Ефективні механізми та стратегії управління економікою : від рівня підприємств до рівня країн : матеріали доп. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Черкаси, 8-9 березня 2014 р. – Черкаси: Видавничий дім “Гельветика”, 2014. – С. 122–124.
147. Філяк М. С. Показник “Індекс економіки сталого розвитку” / М. С. Філяк // Фінансові аспекти розвитку економіки : теорія, методологія, практика : матеріали доп. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 28–29 березня 2014 р. – Львів : ЛЕФ, 2014. – С. 97–100.
148. Філяк М. С. Показник “Індекс екології сталого розвитку” / М. С. Філяк // Соціально-економічні проблеми сучасності та концепція сталого розвитку в Україні та світі : матеріали доп. Міжнар. наук.-практ. конф., Дніпропетровськ, 28–29 березня 2014 р. – Дніпропетровськ : НО “Перспектива”, 2014. – С. 96–99.
149. Філяк М. С. Показник “Соціальний індекс сталого розвитку” / М. С. Філяк // Сучасний стан розвитку економічних та інноваційно-інвестиційних процесів в країнах СНД : матеріали доп. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 4-5 квітня 2014 р. – О. : Видавничий дім “Гельветика”, 2014. – С. 137–142.

150. Філяк М.С. Предварительные выводы исследования “Показатели устойчивого развития” / М. С. Філяк // Управление социально-экономическим развитием страны и регионов : матеріали доп. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Сімферополь, 4–5 квітня 2014 р. – Сімферополь : НО “Economics”, 2014. – С. 24–28.
151. Філяк М. С. Економіка серця чи економіка вовків? / М. С. Філяк // Економічні та соціальні інновації як фактор розвитку економіки : матеріали доп. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 4–5 квітня 2014 р. – К. : ГО “Київський економічний науковий центр”, 2014. – С. 94–97.
152. Філяк М. С. Оцінювання сталого розвитку для Стратегії розвитку Львівщини / М. С. Філяк // Управління економічними процесами у світовій і національній економіці : матеріали доп. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 23–24 січня 2015 р. – К. : Аналітичний центр “Нова Економіка”, 2015. – С. 30–35.
153. Філяк М. С. Ремесло як мотиваційний чинник сталого розвитку / М. С. Філяк // Крым. экон. вестник. – 2014. – № 2 (09). – С. 191–193.
154. Музика П. М. Огляд українських систем оцінки та підходів до стратегій сталого розвитку / П. Музика, М. Філяк // Інноваційна економіка АПК. – 2014. – № 2(2). – С. 73–79.
155. Філяк М. С. Погляд на стратегічні партнерства через призму показників сталого розвитку / М. С. Філяк // Теоретичні та практичні основи розвитку аграрного сектора Західного регіону. Євроінтеграція України, ризики та перспективи : матеріали круглого столу, м. Львів, 20 листопада 2013 р. – Львів : СПОЛОМ, 2014. – С. 86–90.
156. Філяк М. С. Інноваційні методи в освітній роботі з розвитку сільських ініціативних груп / М. С. Філяк // Пріоритети інноваційного розвитку регіонального АПК в контексті Європейської інтеграції : матеріали круглого столу, м. Львів, 24 квітня 2014 р. – Львів : СПОЛОМ, 2014. – С. 90–92.
157. Основи малого сільськогосподарського підприємництва : навч. посібник / [упор. М. Філяк]. – Львів: вид-во ПП Кудла, 2010. – 64 с.

158. Технології малого сільськогосподарського підприємництва : навч. посібник / [упор. М. Філяк]. – Львів : вид-во ПП Кудла, 2011. – 64 с.